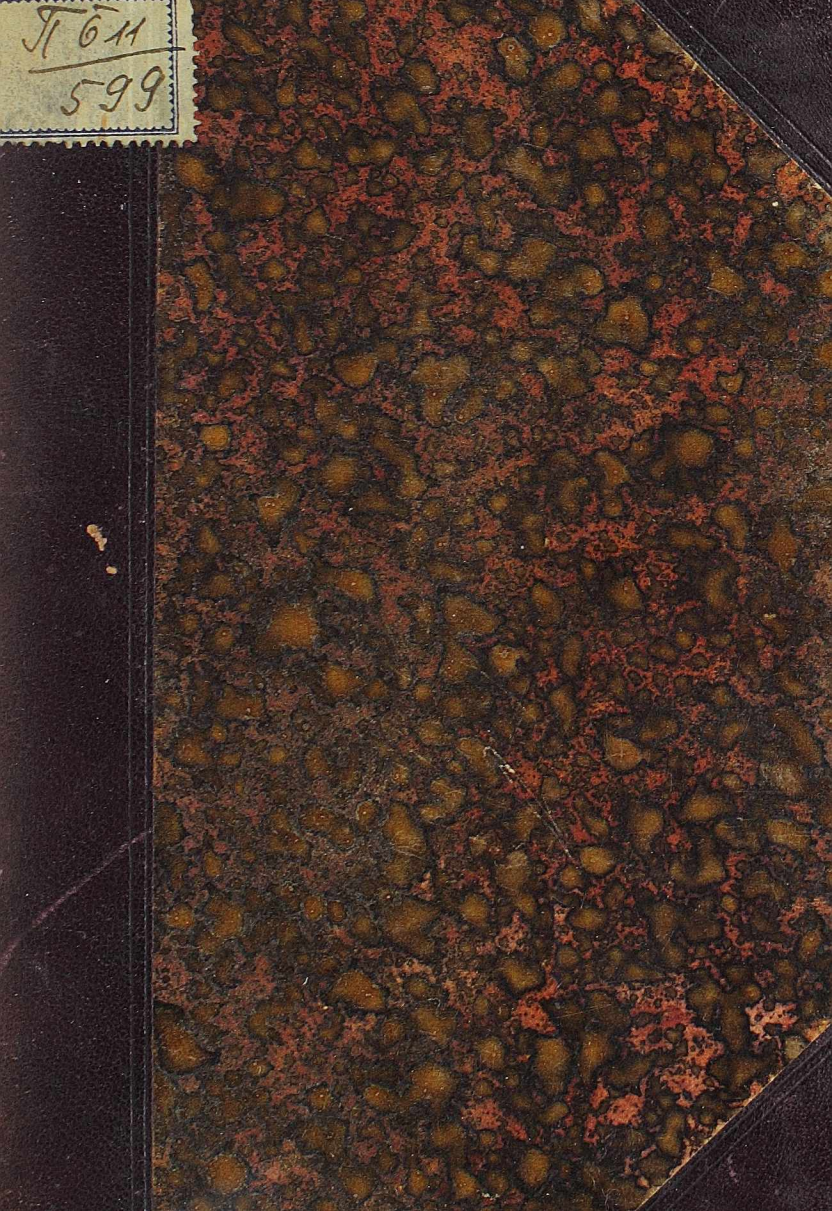

11611

599

0

200-2017

ЛБМ
599

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
J. И. Бр. 605

ДРАГОЦЕНА ОГРЛИЦА

ПРИЧА У СВОЈЕ ВРЕМЕ

написао

Д. Комарчић

БИБЛИОТЕКА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА
пређашњег конзула

БЕОГРАД

Штампарија Н. Стефановића и Друга

1880

МЕСТО ПРЕДГОВОРА

Ми обично долазимо јутром на кафу у „Народну“ гостионицу. Угоститељ је врло добар и дочељив човек. Он зна укус својих гостију. Преплатио се на „Српске Новине“, „Видело“, „Заставу“, „Исток“. Сви ови листови имају својих муштерија; а ови су опет сви скупа муштерије нашег угоститеља, па је тако — свима право.

Г. Н. је права шаљивчина. Чим новине дођу, Његов се посао зна: чита нам све важније и важније чланке и политичне прегледе. И заиста он добро чита. Има само обичај да поједина места мало прокоментарише. Ми му то примамо. Отуд се изроде живе дебате. Тако је и јутрос било. Читао се чланак г. К. у „Виделу“. Овог је пута г. Н. преко обичаја много коментарисао.

— Хе, људи, рећи ће он, кад је прочитао упоређења §§ 432 и 433 грађ. зак. и значај израза свезе „к томе“ или „уз то“, — ово

IV

је нов проналазак на пољу правних студија — ово се може назвати кемичка анализа параграфа. Овај је човек заиста неки особењак! — Узео је лепо §§ 432 и 433, па их, ни узми ни остави, као какви кемичар, раствара, аналише — изнази им састојке законодавчеве воље и намере.

За тим приступа прослављеној свезици „уз то“. Одређује јој однос и на спрам § 432 и на спрам § 433... Ко може порицати да ова свезица неће постати од велике историјске важности у анализима законске примене? — Дивно!... Ово се зове доказивање — шта постоји а шта не постоји у горњим §§!... Из овога доказивања могла би се поставити ова математична формула:
 $a + b = x$.

Узмимо сад, да је § 432 раван количини „а“ а § 433 да је раван количини „b“, и најпосле ваља узети, да је свезица „уз то“ равна знаку „+“ (више.)

Или, број законодавчевих наређења у § 432 раван је броју јединица у количини „а“, а број законодавчевих наређења у § 437 раван је броју јединица у количини „b“.

Сад је питање: може ли знак „+“ (више)

да упливише на количину јединица у количинама „а“ и „b“? — Не може. Тако исто, може ли свезица „уз то“ да упливише на количину законодавчевих наређења у §§ 432 и 433? — Не може. Сав уплив знака „+“ (више) ово је: количину „а“ ваља да саберемо с количином „b“ па да добијемо збир „x“; а сав уплив свезице „уз то“ ово је: Пошто тестатор учини *оно*, што наређује § 432, он *мора* да учини и *оно* што наређује § 433, па да његов тестаменат — последња воља — добије *закониту силу*.

Ко тражи више јединица у горње две количине — „а“ и „b“ — но што ове у себи садрже, тај не зна ни прве основе аритметике. Оваком аритметичару био би раван онај *правник*, који би на силу бога у §§ 432 и 433 *тражио више* законодавчевих наређења, но што их ти §§-и у себи имају.... Ко ово, људи, још не разуме? — Ја мислим да је ово сваком јасно — као сунце...

— Мени, боме, не, повива чича Мићо.

— Вала ни мени, прихвати газда Бојо.

Нити ти знам шта је хтео рећи тај са својим параграфима, ни ти, г. Н., с твоје „а више

бе равно је икс“. Ти си ваљда хтео да нам протолкујеш то што си нам читао о тестаменту? — Е богме си нас још више збунио.

— Дивно! — повика г. Н. Сад ми ваља кога наћи да „протолкује ово што сам ја толковао!...“

Јеси ме бар ти, г. учитељу, штогод — разумео?

— И сувише! одговори г. учитељ, а на устима му се развуче чудан осмејак — осмејак, пун хумора и горчине.... Јес, ја сам вас и сувише разумео!.. а волео бих да вас нисам никакo разумео, волео бих да ништа не знам — да сам луд!... О, како свет непрестано напредује у моралним грдобама! —

Г. учитељев глас је необично дрктао. Чинило се, као да не говори смртним људима, већ неком вишем невидљивом бићу.... Тужио му се на тешке грехе рода људског.

Настало је дубоко ћутање.

— Сутра је света недеља, рече он свечаним гласом, дођите, браћо, на свету летургију, да се богу помолимо... А после — да се овде састанемо... Причаћу вам једну причу. Она

ће вас занимати.... Она ће нам одгоненути цео данашњи загонетни разговор

*

Црква је давно пустила. Ми смо одржали реч. Ево нас свију у „Народној“ гостиионици. Само нам учитеља нема.

Сви смо нестрпљиво погледали на врата. Она су се сваки час отварала; али улазе други људи, а њега још никако нема.

Још смо се сећали чудноватог потреса његова; сећали смо се његова обећања, да ће да нам прича... А њега слушати кад прича — није мала ствар. Он није никад причао што је хтео да прича. Он је причама решавао поједина питања, која су дубоко засецала у народни живот. Он је приком расветљавао најтамније расправе, и вазда износио оно на видело, што се хтело, што се намеравало казати.

У осталом наш је г. учитељ сушта доброта. Ко га је само једном видео, тај га је морао заволети; а ко се с њим из ближе познао, тај га је морао, хоће неће, од срца да поштује и уважава.

VIII

Његова школа, његови ученици — то су му предмети најмилије пажње његове.

Он би обично рекао:

— Имам 40 ученика... Ако им не поклоним довољно пажње, онда тешко мојој савести !... Зар није грозно, кад ко буде узрок, да четрдесет младих година пропадне у нераду?!...

О општој јавној настави приметио би: Јавној настави не може бити никад *одвише пажње*... Свуд се штедња може препоручивати, само не у јавној настави. Она је овој смртоносна... Народи могу доћи до праве среће једино путем здраве и брижљиво неговане јавне наставе. Сва зла, све невоље долазе народима од грубог незнања — од умне сиромаштине. Ко јавну наставу потпомаже, тај удара темељ прогресу и сваком добру

Г. учитељ има дубоке погледе и у многе друге ствари, обичној памети несватљиве. Његово је суђење вазда здраво, коректно, одређено. У изразима је обазрив; али где би народни интерес био ангажован, додирнут, ту му је тон био оштрији од бритке сабље....

Врата се отворише и он се помоли. Био је нешто блед.

— Ви ме чекате, рече нам, а на устима му се опази опет онај чудновати осмејак. Одоцнио сам. Није ми добро. Да вам нисам дао реч да ћу доћи, остао бих данас код куће.

Настало је опет ћутање.

Сви смо нестрпљиви били. Једва г. учитељ отпоче.

— Ја сам давно читао једну причу. Она ми и данас стоји у памети, као каква живописна слика... Чудо, што она има онаку исту потру и основу, као што има тестаменат покојног И. Коларца, о коме се сад, ето, толико збори и пише!...

Ја сам учитељ. Не би требало да се упуштам у дискусије ове природе. То поље припада правницима. Али ваљда баш за то што сам учитељ, ја сам вазда с побожношћу погледао на оне дарежљиве људе, који јавној настави дају нова живота, свежија полета. Међу овим светлим људима одавна сам видео и пок. И. Коларца. Овај велики родољуб, по мом мишљењу, јединствен је. Малене су наше способности, да и из далека сватимо непрегледни обим добра, које је

X

он свом роду спремио. Он је спремио, он је упалио неугасно светлило — које ће да светли уму народа српског — не за дан, не за годину, већ за читав низ векова: док траје Српства и његова имена... Браћо, моје се груди стежу, мене језа хвата, кад помислим, да се, у самоме срцу народа српског, нашло руку, које се дижу — да ово светлило утуле, угасе!..

ДРАГОЦЕНА ОГРЛИЦА

(прича у своје време)

I

— Није нужно да вам именујем земљу, у којој су се развијали догађаји што иду, започе г. учитељ после кратког ћутања — ви ћете је сами погодити. Доста је да вам напоменем, да је она била поцепана на два три завађена табора. Ови су, чим се који дочепавао власти, један другог гонили и прогонили. Кад су међусобни раздори и сваковрсна подметања прешла сваку меру, кад су таласи злоупотреба и насиља почели заплускивати у питома села и у мирне вароши, — онда букну револуција. У тој земљи потече братска крв. Тешки ударци револуције заљуљаше, из темеља потресосе и саме друштвене установе. Шта је неви-них живота у овој борби пропало?!... Гром је уда-рао у стогодишњи дуб. Овај је падао и око себе хи-љадама живота смрти предавао!!

Из ове кржаве борбе прве богаташке породице излазиле су с просјачким штапом.

Прича се ова односи на једног богатог племића — Артура маркизаде-Ривијера. Он беше најбогатији

последњих оног доба. Револуција му прогута сву имаовину; она му покоси и сву породицу. И само неким чудом спасао је себе и свога јединца — дете од непуне четири године, — малог Флавија. Од огромне имаовине једва је уграбио огрлицу своје покојне жене, Ане Севињске. Она је умрла, давши живот своме првенчету.

Г. Артур није до смрти заборавио свог друга. Чињаше му се да живи само за своје дете, које беше жива слика матерна.

Г. Артур сломљен низом несрећа, које су га једна за другом сналазиле, — умре на рукама јединог свог пријатеља — Бомјера де-Рула; умре далеко од свога завичаја.

Последње речи Артурове биле су ово :

«Пријатељу Бомјере!... ја морам да умрем!... Божја је то воља!... Аманет ти мој син, нејаки Флавије!... Кажи му, да сам хтео живети само за њ и за отаџбину.... Ја сам сиромаш: имаће ми је пропало у једној олујини.... Ја се радујем опет; јер ће нестати оне загушљиве омарине.... Све ће почети свежији ваздух да оживљује, да крепи. Ја остављам и њему у аманет да преко свега љуби своју отаџбину!... А као успомену некадашњег нашег сјаја и богатства остављам му материну огрлицу.... Бомјере!... ево огрлице моје сироте Ане.... Чувај је!... подај је мом сину!...»

И — он издану.

Бомјер де-Рул био је такође из богате племићске куће и човек чврста и ретка карактера. Оженио се ћерком маркиза Бонвиља на годину пре револуције. То беше жена необичне лепоте: ко још није чуо за лепоту њена лица, за драж њених ватрених очију, за вилински стас најлепшега цвета на вечерњим забавама богате аристократије?! — Али то беше у исто време жена од оних тајанствених женских карактера, којима још нико није могао да завири до на дно душе. Па и опет се говорило, да је ово био најсрећнији пар супружника.

И њих је, као и пок. Артура, снашла она општа несрећа. И они једва умакну, готово с голем душом, у Инглиску. Тамо је био и Артур са својим малим сином.

Људи, једнаке судбине, запазе се. Артур де-Ривијер и Бомјер де-Рул постану нераздвајни пријатељи. Они беху два тела а једна душа. Они се отимаху, ко ће више показати милоште малом Флавију. Па и сама г. Бомјерова не беше мање нежна према нашем малом сиротану.

Еле, што је дете изгубило у оцу своме, — нашло је у Бомјеру и његовој госпођи...

Оног истог дана, кад је Артур издануо на рукама свога пријатеља, — бог обдари Бомјера женским детенцетом....

Све би рекао, да има једна невидљива рука суд бине, која, по неком одређеном плану, сади разноврсно

биље по путањи слабога човека — сади и биље рајске сладости и биље отровних горчина... биље добра и биље зла!..

II

— Није прошла ни година, настави г. учитељ своју причу, а већ се ступише небо среће над главама наших бегунаца.

Бомјер паде на болесничку постељу, паде да се не дигне.

Први знаци болести већ се показаше као гласници немиле смрти. Његове се очи замутише; а крупне сузе облише његово зајапурено лице... Он виде развалину свију својих љубова.

Кад је Артур умро, имао је коме да остави свога сина; али чијој заштити, чијој бризи оставља Бомјер свога друга и она два нејака створења? —

Ова помисао беше му тежа од самртних мука. Ову тешку бољу однесе он у хладни гроб.

Јес, јес — и пошто је умро, на његовом се бледом челу беху сабрале и скамениле оне три боре, те казиваху како је његова душа — тужна и брижна оставила ову привремену крамину своју!

При последњем часу свом рекао је својој жени:

«Андронито... друже мој... ми се растајемо — на веки!... Васпитај нашу малу Аделу — достојно имену дома нашег!... Буди тако исто добра мати Артуровом сину као и нашем јединчету!... У мојој

каси наћи ћеш документа, која ће га у своје време увести у породична права... Тамо ћеш наћи и један аманет — златну шатулу и у њој драгоцену огрлицу пок. Ане Артурове. Огрлица је та својина малог Флавија..

То му је и очинство и материнство. — Чувај је... подај је Флавију чим постане пунолетан. — Нека зна да пријатељ његова оца није ни на смртном часу свом заборавио аманет једног тужног оца, што умре, а своје дете, једину радост своју, остави без нигде никог!.. Андронито, је ли, ти ћеш ово све извршити — кад мени не даде бог?...»

Андронита је ћутала и плакала.

«Сад ћу мирно да умрем!.. Ох тешких мука!.. Зар је овако горка самртна чаша?!... Збогом децо!.. Збогом, драга домовино!!... Андронито!.. Збогом!!!.»

II — и он издану.

*

— Доцкан у вече, на неколико дана по смрти Бомјеровој, седла је Андронита, сва у црно обучена, у кабинету свог покојног мужа. На камину је плануцала мала ватрица. Она је бацала слабу црвенкасту светлост на разне предмете у кабинету. Андронита је седла за столом, као непомична црна статуа. Погледи њени беху укочени; а необичан израз на њену лицу показиваше, да се у њеној души кроје тамни планови.

На столу је стајао раздрећен свежањ некаких хартија, а до овога отворена златна шатула. Унутраш-

њост њена трепераше у хиљаду разнобојних пламичака. Брилијанти и смарагди играху се са слабом светлошћу ватре с камина.

То беше тајанствен приказ.

То је огрлица пок. матере Флавијеве.

Имала је облик полумесеца са звездом. На доњој страни огрлице вишаше распетије Христово.

Све је ово било урнек вештачке израде. Брилијанти и смарагди беху симетрично разређени у пет главних група.

Прва је група представљала звезду уоквирену полумесецом, три средње представљале су испупчени облик полумесеца, а пета — распетије Христово. Трнови венац спаситељев трепераше у смарагдима; а ране његове означаваху скупоцени и као крв црвени рубини.

Драгоцени овај адиђар коштао је више од милијуна динара,

Њега је пок. Артур дао својој заручници као први веренички дар.

Ваљда је случај хтео, да је Андронита ову драгоценост сад први пут видеља. Кад је шатулу отворила, умал што није посрнула. У тај исти трен појави се у њеној души чудна и тамна мисао. Она се од ове мисли запрепасти; али од ње не побеже. Тако је. Она се није борила. Она је само смишљала; а и с часа на час погледала на отворену шатулу, и тада би се њени ватрени погледи опили оним разнобојним пре-

ливањем драгог камења — па би тамо и остали. У
 ној се пробуди успавани сатана — женска сујета.
 Она се исправи, погледа смело и охоло по кабинету;
 зграби грчевитом руком онај свежањ хартија, однесе
 га са свим мирно камину. Ту стаде — звер, а не
 жена!... — — — — —

После неколико тренутака кабинет је био пун
 дима. Морали су се прозори отворити да дим изађе.

III

— Од то деба прошло је много година. У вароши
 П... где је негда потоком крв текла, завладао је благо-
 детни мир. Друштво је добило готово други облик.
 Место старе охоло аристократије, дошла је друга класа
 људи — господина. Богати и отмени трговци, фа-
 бриканти, велики поседници, занације, земљорадини и
 остали работници, и најпосле, пука сиротиња, која
 свој лебац чека једино од наднице, — сви ови сада
 уживају «подједнака» права. Они шаљу своје посла-
 нике на народну скупштину, те преко њих исказују
 где кога шта тишти и боли.

Законодавство, судска извршна власт, општинска
 самоуправа — све је то друкчије уређено и доте-
 рано. Па и само јавно мњење добило је своја криоца,
 те тако узлеће у чист и свеж зрак. Јавној дискусији
 дато је бар толико мегдана, да може ова и она друш-
 твена питања да претреса.

Под оваким друштвеним околностима, отпочео се
 Драгоцена огрлица

онај знаменити процес о «драгоценуј огрлици,» о ком се тада толико говорило и писало, и који је постао дивна грађа за лепу приповедачку књижевност.

Процес се водио против г. Андроните маркизе Бонвиљске, жене Мишеља Мозентала, председника сената у П... Процес је повео млади г. Флавије Розети, који је на годину дана пред процес добио од г. министра унутрашњих дела дозволу, да своје презиме «Розети» замени презименом «Артур—Ривијер»

Г. Флавије као Розети беше изишао на глас са својих слободоумних списа, кроз које је провејавао свежи поветарац нових идеја. С тога се на њ била дигла читава хајка. Говорило се да он намерно распаљује потуљени огањ — привидно стишане револуције У. осталом он је јавно тражио измену свега оног што је као труло и штетљиво узето са старе друштвене зграде и на нову ударено. Највећи његови противници били су: г. Мишељ Монзентал преседник сената у П... и г. Криш Мањел велики судија у П... У осталом г. Флавија Розета нису у опште лепо мирисали у свима вишим круговима. На против, код млађег света и, што не веле, у народу, био је омиљена личност.

Па и сама промена његова презимена дала је повода многим политичким комбинацијама. А кад је повео процес противу г. Мозенталовице код краљевског судбеног стола у П... онда је лепо целу публику поделио тако рећи на два завађена табора. О том се процесу одмах почело да говори као о каквој чудноватој загонетци. Многи

су говорили, да је г. Флавије померио памету. С каквим је правом могао тражити од г. Андроните њену рођену огрлицу?... И заиста била је доста чудна ствар! И деца су по улици знала, да је она драгоцену огрлица својина г. Андроните. Она је била заведена и у брачни уговор као њен адиђар — приликом ступања у брак с г. Мишељем Мозенталом. И колико се пута дивео свет, кад би се г. Андронита, још једнако млада и лепа, појавила на каквој свечаности с овим чудом од накита из хиљаду и једне ноћи — с огрлицом исквићеном брилијантима и смарагдима — каквих ретко која краљица има!...

Г. Мишеље је бар једва чекао дан суђења.

„Позваћу, рекао би смећећи се, све наше пријатеље — г. Криша Мањела председника великог суда, г. Сомјера Лафајета великог пристава код кр. судб. стола, г. Сенжерма директора краљев правног факултета, сву г. г. адвокату, наше кућне пријатеље, — нек дођу тога дана, да заједно уживамо задовољство, које тако жудно ишчекујем ... да видимо г. Флавија Розета Артура Ривијера — овог кепеца, с толико славних презимена, како се ваља у мору свог рођеног понижења!“

Ово би г. Мишеље говорио с особитим одушевљењем.

Г. Андронита би избегавала овакве разговоре. А кад би се десило да их слушати мора, она би само ћутала. Од како се ова парница повела, она је једнако нешто сетна и невесела била.

По сву ноћ не би могла око на око метути. Често би скочила с кревета као изван себе...

«Да ми је само докучити, од куд је прибавио доказе? — промрљала би као у бунилу... Документи су сви спаљени — то сам сигурна... Ја сам их својом руком у ватру бацила... Гледала сам својим очима вада их је пламен прождро... Ја сам то дете на сигуран начин од себе за на веки отурила... Дала сам му презиме „Розети“... Место рођења, крштеница, све је то као што треба измењено и удешено... А сад? — Он излази с правим презименом!... Подиже тужбу — против мене!... Тражи материну огрлицу — од мене... Погађа све! — То је страшно!» —

„Ја морам томе ући у траг! повикала би као смушена, морам спасавати част своју... будућност свога детета... Сирота моја Адела!“ —

IV

— Судбене су новине већ огласиле и дан суђења. Парничари и сведоци добили су своје позиве. Сад су чињене само „претходне“ спреме. Г. Флавије је позвао преко новина све пријатеље правде и правиче да тога дана дођу на суђење. Ово је исто чинила и противна страна — само мало скромније. Она је, онако, без хуке и буке, учинила „шта треба“, а све у прилог «своје праведне ствари», нападнута „својине“ — од познатог «комунца»... Шта више чињене су и „целисходне“ конференције.

О овом се процесу водише по ваздан живе пре-

пирке. Код света је већ тај обичај: „свој леб једе а туђу бригу води!“ Цела је публика нестрпљиво ишчекивала тај кобни дан пресуђења. Неко се морао тог дана понизити. Свет се обично радује туђој несрећи, понижењу. Он увек мисли да је у томе нешто и сам ућарио. То је производ његова образовања....

На неколико дана пред само рочиште догађало се нешто у кући г. Мишеља Мозентала, или боље рећи у соби г. Андроните што је свакако од интереса по нашу причу.

Било је доцкан у вече — скоро око пола ноћи. У соби г. Андроните горела је непрестано свећа. Она је примала посету за посетом. Гости су један по један долазили и одлазили. Са свима је г. Андронита имала важне разговоре.

Најпре је примила посету свога мужа г. Мишеља Мозентала председника сената у П...

«Ја сам вас звала, г. Мишеље, рече она своме мужу, кад овај у собу уђе и учтиво се поклони..., Имам да вам саопштим врло важне ствари.»

„Како сам сретан, драга Андронито, што сте ми допустили да се ставим на расположење ваших наређења, и како»...

„Доста престанимо с тим „сервилностима“. Нас чека разговор озбиљније природе!... Ми немамо кад да се на ситно обавештавамо.... Звала сам вас да вам кажем отворено — доста немилых ствари.... Оне условљавају — ни мање ни више но коначну пропаст

нашег имена, наше части; угледа положаја, имања... Ви треба да напустите илузију: да сте већ сигурни да ћете видети пониженог вашег противника г. Флавија Розета Артура Ривијера... Како ми се чини, све се ставило у изглед: да то буде у обрнутом виду“.

Г. Мишеље се забезевну. Није умео ни речи да проговори. Знала је г. Андронита слабу страну његову. Она је тамо и управила свој хитац.

«Тако је, настави она са свим хладно, част ваша, ваше супруге, будућност мог детета, — моје сироте Аделе, понос вашег дома — на обронку су пропасти, понижења, срама.... Још само два три дана, па је све било и прошло!. И тада ће цео свет бежати од нас, као од кухње куће!... Имате ли снаге, г. Мишеље Мозентале, председниче сената у П... да овај обрт ствари дочекате, да све ове немиле ударце примите на своја леђа?» —

Г. Мишеље је само колутао очима. Он од свега ни речи разумео није, а био се опет жив пренерацио. Он је био права слабостиња и у најмањим неприликама; а међу тим се необично радовао туђој несрећи. У осталом он је био од детињства лукав, подмугао, подваладија првог реда; а најодличније својство беше му — сервилност и удварање пред личностима од положаја.

Он је имао обичај да рече: «памеметније је водити рачуна о личности, која што тражи и жели, но о ономе шта она тражи и жели».

Његов високи положај има да благодари једино овим његовим својствима и методи, како је он та својства у извесним приликама примењивао.

«Ја вас не разумем, драга Андронито, промуца он једва полугласно: каква је то несрећа што нас чека? — Ко нам је сиремио те ударце?».... Ово рече па стаде зверати око себе, баш као да је пао у понор те изненадне провалије.... Просто, он се беше изгубио. Њему се учинило, да се дигла на њ сва она војска, којој је он толико пута ногу подметао.

«Разумећете ме, рече г. Андронита бацивши на њ поглед, којим му је хтела рећи: Букавица! — још није ни наступила несрећа која нам грози, а ти си већ — мртав!... Дакле разумите ме: Ваш противник г. Флавије Розети, сада Артур Ривијер — онај кепец, с толико славних презимена — како ви велите — прибавио је на сву прилику јаке доказе: да је он законити син Артура Ривијера и овога сунруге Ане Севињске»....

«Па шта се то нас тиче?» — упаде јој у реч г. Мишеље; а очевидно се видело, да је мало дошао к себи, кад је видео да му опасност не грози од какв «високе» и од «уплива» личности.

«Мало само стрпљења. Немојте ме прекидати. Ви знате да је он подигао против мене тужбу. Он тражи од мене моју огрицу — као његово очинство и материнство.... Шта би од нас било, ако он, према нашим законима, нађе три безизузетна сведока, који

би пред судом осведочили: да они позитивно знаду, да је моја огрлица била својина Артурова, да је овај њу на прошевини даровао својој заручници Ани Севињској?» —

Г. Мишеље се опет збуни. Он хтеде да нешто примети, али му г. Андронита не даде. Она настави: «Отуд би се породило питање, којим сам путем ја до ове драгоцености дошла? — А могле би се врло лако на самом суђењу изнети и такове околности, које би овај грађански спор преокренуле у кривични. И онда би тек наступила права несрећа — од које и ја зебем... Часа се часити не сме!... Ви сте човек такође од «уплива». Сви су закони еластични — па и наши. Ова еластичност може нас спасти а и упропастити. Изберимо прво. Г. Флавије је мрска личност у свима «вишим» круговима... Јесте ме сад добро разумели?»

«Више но што мислите, но што се надати можете,» одговори г. Мишеље а преко уста му се развуче сатански осмејак. Видило се лепо да му је понуђена права његова улога. Он се на један мах нашао на тврдом земљишту. Он се развесели и сигурним гласом додаде:

«Сретан сам, драга моја Андронито, што вам у напред казати могу, да се на моје услуге можете без бриге ослонити».

«Е сад ме оставите, рече г. Андронита нешто мирније; али међу тим знајте, да ћу и ја будним оком на све мотрити.»

V

— После четврт сахата г. Андронита имала је другу још важнију посету.

То беше човек од својих 30—32 године.

Одмах се видело да му је уживање овога света угасило ону мушку свежост на лицу... Преставимо пред собом живу мумију, па ћемо имати лични опис г. Жилкреда де-Муља, јавног правозаступника у П...и народног посланика за срез С... Он је као адвокат своје име прославио у многим «мистериозним» споровима. У политичним питањима увек се држао «назора» које су «виши кругови» заступали. Он је био владин кандидат у пет срезова. У срезу С... добио је већину од два гласа. Његова победа прослављена је ношењем бакљада. У четири остала среза грозно је пропао. Кажу, да му је, као зли дух, г. Флавије Розети — свуда кварио посао

«Добро ми дошао, г. Жилкреде!... ви сте увек тачни — тачнији сте и од самих часовника. Ови по кад кад и греше; а ви? — Ви сте прави регулатор!»

Овим ласкавим речима г. Андронита предусрете г. Жилкреда, кад овај у њену собу уђе и до земље се поклони.

«А г. Андронита Бонвиљска¹ прихвати још лас-

¹ Г. Андронита је волела, да јој се domeће њено породично име „Бонвиљска“.

кавијим тоном г. Жилкред, — била је и остаје најнежнија, најблагороднија — прва међу првим госпођама у нашој престоници, и по срцу и по лепоти и по величини грациозности и по строгом суђењу... Ова одлична својства, госпо, мене очаравају. С тога сам увек пред вама збуњен. Али ви сте опет сушта милост... Ви ми праштате?“ —

„Како сте добри, г. Жилкреде!... повика усхићено г. Андронита. — Да знате с каквом сам вас зебњом чекала?... Доносите ли ми добре или рђаве гласе? — Говорите, г. Жилкреде!... Слушаћу и једно и друго с једнаком пажњом.“

„Доносим вам, госпо, и добре и рђаве гласове, одговори г. Жилкред неким само њему својственим тоном. Сви наши пријатељи стоје чврсто уз нас. Они су праве стене. То је прво. Сад иде друго. — Г. Флавије Розети — сада названи «Артур Ривијер», као да је прибрао доста знатну хрпу доказа, да их против вас на идућем рочишту употреби.... Између свију доказа најмистериозније су неке, у пола нагореле хартије. Оне су нађене у кабинету пок. Бомјера де-Рула на неколико дана по смрти овога...“

— За име бога, госпо, шта вам је?! — повика г. Жилкред, кад смотри г. Андрониту где се, као мртва, свалила у наслоњачу. Самртно бледило беше покрило њено још доста лепо лице.

Она је била изван себе.

*

— После неколико тренутака г. Андронита дође мало к себи. Г. Жилкред је био поред ње.

«Добро сте учинили, г. Жилкред, што сте остали код мене, и што о овој мојој малој несвестици нисте известили мог мужа... Сад ми је боље; продужите молим вас!.. немојте ни најмању ситницу изоставити која се као доказ појављује!» —

«Не би било разумно, госпо, да о вашој ствари и даље говоримо — бар за вечерас... Ви сте још тако бледи... Потресени сте, знам; а и коме не би било криво, кад нас ко, ни крива ни дужна, нападне у нашем праву... Ја вам, госпо, разумем положај. То није мала ствар — спорна вредност прелази милијун динара!... Па онда из овог се спора испредају ваздан којекакве ствари, које нису најпријатније... Злобни језици ни сад не ћуте.. Добро би било, госпо, да се одморите...»

«Не, не, г. Жилкред; ја хоћу још вечерас да чујем све, да сазнам све... хоћу да видим оружје, које је против мене, моје части, мог сиротог детета, — наперено! — — Мало пре, истина, беше ми зло — наравно потресена сам... Бог свети зна, шта се неће још изродити! Али сад ми је боље... Говорите само!» —

Г. Жилкред није имао куд; морао је да продужи своје извешће о доказима, које је г. Флавије Артур поднео суду.

«Као што сам вам, госпо, напоменуо, г. је Флавије добио од неког три у пола изгорела некаква документа. Прва два писао је пок. Артур-де-Ривијер, а трећи пок. Бомјер де-Рул, ваш, госпо, први муж.

Из првог документа види се: да је пок. Артур правио план, по коме ће се његов син Флавије васпитати. Желио је да то буде у духу демократском.

У другом су документу остали од ватре поштеђени само ови непотпуни ставови:

— « мом сину Флавију Артуру јеру остављам златну шатулу и у њој његове матере пок. Ане . . вињ. . . огрлицу у брилијантима, смарагдима и рубинима у вредности 1.200 000 динара под I, II, III, увешке га у остала кад се врати у оцац. старатељ буде пријатељ Бомјер де-Рул.
Лондон 24 бра

. тур де-Ривијер.»

Трећи докуменат је списак посмртних ствари и докумената пок. Артура де-Ривијера. И овај је докуменат много ватром оштећен. Чудо је божје, да вагра није оштетила ни једно слово у рубрици, под којом је, руком пок. Бомјера, заведена огрлица — предмет о ком се управо и води овај занимљиви спор!

Ово су ти документи, госпо, који ће управ овај спор изнети на глас.» — — — — —

После дугог и немог ћутања упитаће г. Андронита.

«Па шта мислите, г. Жилкреде, хоће ли то довољно бити да ми се огрлица одузме?» —

«Да то није довољно, зна, госпо, и сам ваш противник. С тога се ваљда и позвао на два сведока. Ови ће му, вели, осведочити: да је пок. Артур де Ривијер, испросио госпођицу Ану Севињску месеца маја 17.. године; да јој је тог вечера дао као веренички дар једну скупочену огрлицу искићену брилијантима и смарагдима; да она стоји у златној шатули; да има облик — фасон — полумесеца са звездом; да на њеном доњем боку виси Христово распетије, и да ће они ту драгоценост познати кад им се на углед стави. — Ово је све лепо. Опис се подудара с вашом огрлицом. То није никакво чудо. Па њу знаду сви наши виши кругови. Ви сте је носили на свима нашим свечаностима

Г. Флавије заборавља јасни пропис §... нашег грађ. закона. По овом законском наређењу, потребна су за пуноважан и пуноправан доказ овога рода, — три безизузетна сведока, а не два. А ако он случајно, мисли, да му трећег сведока замене оне у пола нагореле хартије — онда се он у рачуну преварио. Његово право, код све његове дојакошне спреме доказа, остало би на дну сињег мора као мала ситна парица.»

«Ја ако он нађе и тог трећег сведока?! — зар онда да ја пропаднем?!» — повика г. Андронита готово сломљеним гласом.

„Хе, онда, госпо, признајем, положај нам не би био најпријатнији... Али чему још на овом свету нема лека? — Онда би се приступило оцени тих сведока, завирило би се у њихну прошлост, у садашњост, у њихове «односе» и на спрам тужене и тужилачке стране, па — међу нама речено — кад се хоће, онда се увек нађе «узрок», који, макар једног од тројице сведока, хвата за уши па га избацује из реда «безизузетних сведока». И онда, разуме се, остаје старо «status quo».

«О, г. Жилкреде!.. ви сте мој анђеол хравитељ... Спасите част несретне матере... спасите бар моју драгу Аделу!»

На ове речи Андронитине, на ово очајно мољакање несретне матере, — г. Жилкред се чисто трже, а његово бледо и жољаво лице посу нека врста бледуњаве црвени.

«Ох, госпо, не зборите тако ни пред ким више!.. Ви сами себе оптужујете!!.. Ја сам сав на вашем властитом расположењу!» — — — — —

*

— И ако је пола ноћи већ давно и давно превалило, и ако је г. Андронита била одвише потресена, изнемогла, она је ипак, те исте ноћи, имала још три «отмене» посете. И свака је трајала по четврт часа.

По свој прилици цељ ових доцних посета била је једна иста.

VI

— Госпођица Адела беше већ велика девојка. Било јој је 18 година. Она је брижљиво однегована а још брижљивије васпитана. У овом је погледу г. Андронита потпуно одговорила последњој жељи свог првог мужа пок. Бомјера, оца Аделина.

Ако се игде да јасно опазити она физиолошко-психичка особина, коју деца самим рођајем наслеђују од својих родитеља, — она се очевидно опазила на госпођици Адели. По лепоти свога лица, по грациозности свога витког стаса, по живој ватри својих црних очију, — Адела беше истоветна мајка; а по доброту свога срца, по чистоти своје узвишене душе, по чврстоћи свога челик карактера, она беше сушти отац. Адела је имала тело материно а душу очеву.

Адела је имала две ретке особине. Изванредну лепоту тела и изванредну чистоту душе. Она је умела прво да цени, а друго да обожава.

Она је радо читала и то увек озбиљне ствари. Струја ондашњег друштвеног препорођаја и до ње се дотагла. Расправе о «еманципацији» жена — одвећ је волела. Често би у себи рекла, да је на овом пољу врло мало рађено. Због тога је друштво у великом назатку. У једној је прилици повикала доста јетко: «Да жена није била роб за толике хиљаде година, данас би друштво стајало на са свим другој основи — и своје образованости и својих политичких слобода... Роб не може ни родити ни васпитати слободна човека,

већ — опет роба.... Ја ово не говорим толико ради саме еманципације жена, колико ради истинског прогреса самог друштва»...

Она је особитом вољом пратила сваки напредак друштвени. Била је одана и срцем и душом народној ствари; а мрско је погледала на мртвачку руку на задњаштва.

До ње су дошли и списи г. Флавија Розета. Овога је човека обожавала, и ако га никад видеала није. У колико се на њ дизала већа граја, у толико је он у њеним очима постајао већи и узвишенији. Најзад Флавије је постао њен идеал.

Кад је први пут чула да је Флавије повео парницу против њене матере због огрлице, — она се запрепастила. Њој је ова ствар остала са свим загоњетна. Она није могла да верује, да би Флавије, тај идеал њене душе, могао без узрока да нападне на туђу ствар, на туђе право, па ма ово била баснословна драгоценост; а опет, од кад памти, — за се, она зна, да је та проклета огрлица била њене матере.

Ове су мисли мучиле њену душу. Она је од то доба почела да сумња у све. Она се у један мах нађе и без свога идола и без своје матере. Она је постала јадно, самохрано сироче.

Кад би се при столу, за ручком или вечером, повео разговор о овом спору, она би одмах устала. И тај дан нити би излазила из своје собе, нити би што јела.

С тога се обично овај разговор избегавао кад је она ту. — — — — —

У очи самог рочишта, седила је Адела у својој соби, сетна и невесела. Она гледаше преда се замишљено. Слабо бледило на њеном сетном и невеселом лицу престављаше слику тужна анђела.

Она је мислила о сутрашњем кобном дану, о злосретној парници. Сутрашњи дан суђења беше за њу дан — страшног суда.

Њена се врата отворише. Неко уђе у собу. Она то не чу, не виде, не осети....

«Адело, дете моје», проговори један глас.

Она се трже као из дубока сна. То беше њена мајка.

Оне стајаху једна према другој као две камене статуе.

После дугог ћутања, рећи ће јој гђа Андронита:

«Адело, ћери моја, мајка ти је дошла, да ти саопшти једну важну ствар....»

Адела је цептила као прут. Она је слутила.

„Сутра је дан, дете моје, када се решава о твојој срећи, о твојој будућности. Општи је савет свију наших пријатеља нашао за нужно, да се и ти пред тим судом појавиш — да, с нама заједно, својим само присуством протествујеш противу напада на нашу част, наше име, нашу имовину. То захтева интерес

наше куће... Спреми се, ћери моја!... Мајка те твоја зове. — Зове те из гроба глас оца твога!...»

Адела је стајала као громом поражена, нема — бледа као смрт. Таком се позиву никад надала није.

Мајци својој никад ништа одрекла није. Та она је према њој увек била — нежна мати. Њој има да благодари за свој живот... за нешто више од живота — за своје образовање. Оца свога није упамтила, мајка јој је била и отац и мајка... И та је мајка зове данас да иде пред суд, да својим присуством брани нешто, на што она мрзи као на црну смрт... да иде пред суд, да својим ушима чује — можда нечувене ствари... можда своје рођено понижење...

Страшно!...

Она се мало прибра. Исправи се, погледа матери право у очи. У њеном погледу беше нечег узвишеног, божанственог. То беше свечан призор.

Њена мајка, г-ђа Андронита, клону пред овим погледом... обори очи доле. Чекала је шта ће њена ћер рећи — као што осуђени чека од суда своју пресуду.

«Мајко, повика Адела свечаним гласом, ви нисте никад чули из мојих уста реч «непослушности»; ви то ни у делу видели нисте. Ја сам веровала, ја и сад верујем — да то код добре деце ни бити не може; али ја сам тако исто мислила, добра мајка неће, не може захтевати од свог детета оно, што је немогуће.... Мајко, ви сте мени увек били добра мати...

Размислите!... шта захтевате од мене, детета свога, ваше Аделе!...»

Г. се Андронита исправи као муњом погођена. Њу су речи Аделине смрвиле.

Она је сад први пут опазила грдну провалију, која је раздваја од њена рођена детета. Она је лепо видела, да је Адела завирила до у дубину душе њене, да је опазила нечисти смер своје црне мајке, па је као невини анђео пита: «Куд ме вучеш — грешна мајко?!...»

Адела је била толико потресена изненадним захтевом своје мајке, да није ни погледала забуну њену. Она је била између две ватре: између одвратности да иде суду и помисли да своју не послуша мајку. Она није смела ни на једну ни на другу страну.

«Ја знам, започе она нешто мирнијим гласом, сутра ће се судити и пресудити спор о вашој огрлици... Па нека. Пустите, моја слатка мајко, нек се то без нас сврши.... Немојте ићи ви — па онда не дајте ни мени... Ја мрзим ту парницу, с тога, ваљда, омрзох и на вашу огрлицу. Она је ваша, то знам од детињства. Тако ће без сумње и судови казати. Али, мајко, на њој ће остати вечити жиг сумње. Њега не могу ни судови збрисати. Тај накит никад неће красити наше груди. Он би их у очима света понижавао. Он је за нас већ сад, и пре суда, туђа ствар — наше понижење.... Зар би ви допустили, мајко, да то понижење на суду лично тражимо.

— «Никад!» повика несретна мати и паде у наручје честите ћери.

VII

— Интерес ове приче изискује, продужи г. учитељ даље, да се вратимо на неколико година пре оне несретне револуције.

Једнога тамног јесењег вечера догодило се нешто у вароши П... што је чак на 28 година доцније послужило као изредна потка нашој примоветци.

С варошима је исто што и с људма. — Ко је онда видео варош П... данас је познао не би.

Улица у којој се овај догађај¹ десио, данас више и не постоји. На њој данас лежи дугачак фронт прекрасних кућа чувене улице Сент-Онора.

Било је доцкан у вече. У улици којој је већ и име заборављено, једва се могла видети по која људска прилика, или по који беспослени шврљало, и ако је то у оно доба било најживље шеталиште. На једном савијутку, одакле се могло видети до на оба краја ове на лакат налицне улице, беше се зауставио мали један дечко и разастро своју робу по свом покретном дућанићу, који обично носи по вароши обешена о своје врату. Дућанић нашег малог трговчића беше пун пунцит игала, почињући од најмањих шивачица, па до оних што се њима шију сламњаче и џакови. Он је сигурно за то стао овде, што му је тога дана

¹ По Comtesse de Lucy (Mme Guizot).

била рђава проодња, па се сад нада, не би ли које тесте свога еспана протуррио каком задоцњеном купцу.

На сред среде свога дуђанића беше наместио мали од црног лима светњак. То управо и не беше светњак, већ сиравица за жижу. Њен горњи тасић беше напуњен лојем и машчуром, а у среди беше намештен дебео фитиљ од кучина. Чим је на ово место дошао, он је одмах упалио жижу. Црвени пламен с великим и отегнутим црним димом сукљаше до изнад главе детиње, те тако лепо осветљаваше и нашег трговца и његов еспац. —

Јадно ово дете беше више голо но одевено. Оно мало дроњица више се држаше на концима разне боје, но на платну, од кога су некад биле. Оно је морало на сваки начин бити и босо... Ноге му нисмо могли видети од сенке коју је дуђанић бацио; али се ипак видело, како сироче често поштана ногама... А и беху, за пакост, одвећ хладни последњи дани месеца октобра.

Оно је дуго овде стајало, па све узаман. Не дође нико, ама ни да се пошали да коју иглу купи. Баш то беше један од врло рђавих дана за пазар. Није се могла ни жижа заслужити. А што се опет беше помамио хладан северац!... Већ му је два пут гасио жижу. И сиромах дечко још није губио куражи. Беше му више досадна ова ноћна осама но хладна јесења ноћ. Он започе певушити. Паде му на ум некаква онда омиљена песмица с тужном и дирљивом «аријом».

Али он опет није сметао с ума главну целъ. Између сваке строфице тако је вешто уметао читав низ хвала, којима је обасипао свој еспап и позивао муштерију што туда пролажаше. И, бога ми, почеше људи застај бивати. За час је продао око стотињак игала.

Али то брзо пресече.

Наравно, које је доба ноћи!...

Он поче још тужније изводити своју песмицу и живљом хвалом обасипати свој еспап.

Млад један господин, огрнут господским огртачем, иђаше улицом. Кад чу како дечко пева, он застаде да га слуша.

«Шта квариш таку лепу песму, деране један! рече му смешећи се.

— Ја ваљда нећу бити крив, господине, што нисам могао узети вашег учитеља певања да ме боље научи?» — одговори дечко као из рукавице.

Непознати се господин грохотом насмеја овом вицкастом одговору.

«Како ти је име? упита га на једаред.

— Огист.

— Огист, а презиме?

— Ја сам без презимена.

— Шта зар ниси упамтио ни оца ни мајку?

— Ја само знам за моју старку. Она се брине о мени — као што видите. Никад само не заборавља, да ме обдари кишом од песница, кад не будем срећан, да јој доста игала продам.

— А мислиш ли вечерас да будеш те уде среће?
упита непознати с нешто више интереса.

— Хм! рече дечко и ђаволасто развуче лице, то би ми се, по несрећи, могло и догодити, ако ме ви, господине, пустите да и даље којешта ћеретам.»

То рече, па се окрете и на једну и на другу страну улице. Још се неки виђаху да иду. Он поче ређати и хвалити све врсте својих игала, позивајући муштерије да дођу и да пазаре што је за кога, ударајући нарочито гласом на чудо јевтину цену; али све му беше узалуд. Нико више на њ ни главе не окрену.

Непознати му заједљиво рече, да му је сва вика узаман.

Огист му као срдито примети:

«Господине, какво задовољство налазите у мојој несрећи?»

— Па лепо, рече непознати, а каквог разлога ти имаш, да мене не понудиш својим еспапом?

— Што ми се чини, да ви, сами собом, не крпите више хаљине, одговори Огист заједљивом учтивошћу, и мерећи господски изглед непознатог.

— То се тебе бар не мора тицати... Дед, дај ми игала за ово пара!»

Огист пружи руку, узе новац и принесе га уз жижу. То беше лујдор.

— Ево вам сав мој дућан... и остаћу вам дужан још три пут толико, повика дечко, мислећи да господин с њим шалу збија.

— Не, рече непознати, задржи и паре и твој дућан, само од сад пази, да лепше певаш, и да не заслужиш бој.

— Господине, повика Огист, ви овим новцем ударате темељ мојој срећи!.... Би ли ми бар казали како се зовете, како бих доцније потражио, нашао свог добротвора.

— То баш није нужно^а, одговори непознати и хтеде поћи. Али Огист га кумљаше и преклињаше најмилијим предметима све догле, док непознати не рече:

«Мени је име Артур маркиз де-Ривијер.» То рече и нестале га у помрчини.

Дечко оста неколико тренутака непомичан.... За тим склопи свој дућанић, и оде право горњем крају, и с часа би на час промрмљао:

«Артур маркиз де-Ривијер.. То име нећу никад заборавити.»

VIII

Кад би г. Мишељ Мозентал, председник сената у П.... једном већ дао своју реч, да ће он, својим упливом — где треба «подејствовати», да ова и она ствар, предмет, питање и томе подобно, добије овај или онај вид, правац, исход — како то већ коме треба, — онда се човек слободно могао на њ ослонити.

То му је била добра страна.

До душе, он није обраћао велику пажњу — да ли ће та његова «одржана реч», коме трећем шкоди-

ти и у колико; да ли ће се она слагати са чистом савешћу, правдом, правicom, законом. Сви ови појмови по мишљењу г. председника сената, негативне су природе. Они могу да постоје, а могу и да не постоје. Апсолутна је само цел. Ко тражи цел, тај не сме да се упушта у испитивање каквоће оних срестава, којима се може постићи тражена цел. То је, по г. Мишељу, закон природни. «Природа, рекао би он, не води бригу о томе, што њени јачи створови сатиру слабије, да би своју «егзистенцију» одржали. Друкчије она не би ишла своме савршенству.»

О моралу би рекао:

„Све што у природи нема, у то не треба да верујемо. У природи нема морала. Он је раван нули.“

— То су била његова начела.

Он је имао доста «начелних пријатеља». У прве је убројавао: г. Криша Мањела, председника великог суда, г. Сенжерма директора краљевског правног факултета, г. Сомјера Лафајета, великог пристава код краљ, судбеног стола, г. Жилкреда де-Муља, чувеног правозаступника у П...и народног посланика за срез С... А осим ових најглавнијих, било је њих још у свима струкама и по звању и по науци.

Сва ова господа веровала су, као у какву догму, у — своју цел и у принципе које смо горе навели.

По овоме они су поставили ова правила:

а. Све што је јаче, силније, моћније, — то мора остати јаче, силније, моћније;

б, Ради свог опстанка, природна је нужност, да се и ми савијемо око те јачине, силе, моћи;

в, Тако ћемо и сами бити сила, моћ, јачина;

г, Ко у ове принципе верује и по њима се управља, тај је наш «начелни пријатељ»; а ко у ово не верује, тај је наш «начелни непријатељ»;

д, По овоме ће се одређивати правац «наше политике». Ово рађа — «наш политични виши резон»;

е, Наш је «политични виши резон» — хладан, неумитан, и

ж, Кад се нешто има да учини — што захтева «наш политични виши резон», — онда ни један наш начелни пријатељ не сме поставити питање:

„За што се тако ради?“

У горњих седам тачака означена је догма г. Мишеља Мозентала и његових «начелних пријатеља», по којој они раде и живе, и по којој ће сигурно и умрети. —

*

— Од онога још вечера, када је г. Мишељ чуо од своје супруге, г. Андроните, пов обрт ствари у њеној парници о огрлици, он није мировао ни дању ни ноћу. Обиграо је све своје „начелне пријатеље“, избио је до у највише кругове. И, душа ваља, свуд су га лепо, срдачно, пријатељски дочекивали, тако рећи с раширеним рукама. «Ствар» разуме се „његове жене“, примата је свуд са симпатијом. Шта више, на толико места изјављивали су му отворено: да они јако са-

жаљевају, што се једна распуштена и размажена «кли-ка» људи дигла и насрнула на његов поштени дом, на његов породични мир и спокојство — на својину честите г. Андроните.... Давато му је уверење да њихова «праведна ствар» мора наћи заштите код земаљских закона. Неки су са својом добром вољом према племенитом г. Мишељу и његовој супрузи, г. Андронити, толико далеко терали, да су овом спору дали озбиљан политички значај....

«Ово је, рекао је на једној конференцији г. Сомјер Лафајет, велики пристав код краљевског судбеног стола, — «права аван-гарда „комунских» првака — први журиш њихов на нашу својину!... Господо, будимо на опрезу» !...

«Зар не видите, благородна и племенита господо и другови, повикао је г. Криш Мањел председник великог суда у П...., читаву војску наших противника иза овог нечувеног спора — овог мудро смишљеног атентата на нашу својину, част, име, углед, пордицу и све друго, што престава ауторитет «постојећег стања»?!.. Јена ствар! — Данаас нека отму од г. Мишеља и његове честите супруге вредност од 1,200.000 динара; сутра од другог ког нашег пријатеља опет једну таку ситницу и т. д. и т. д, — па смо онда сви, што нас је год, обрали бостан! — Овим смо им, могу нам после сами наши противници рећи, одузели неколико милијуна сиротињских суза — а више ништа. Ово ћемо употребити опет против њих.... И, заиста, ово би била нова метода, начин, којим се ми,

рођеним нашим оружјем, — гонимо и прогонимо!...“
(Живо одобравање). — — —

«Па није то све, прихватио је г. Жилкред, јавни правозаступник за варош П...и народни посланик за срез С..., они би овим спором, ако би га — да нас бог и од помисли сачува — добили, све нас, у очима бесвесне гомиле, што се народом зове, до у прашину понизили. Они би онда том свом народу победоносно повикали :

— Видиш, народе, твоју господу! — тамо је гњездо најфинијих лопова... Ми смо само у једној њиховој кући, код једне госпође, супруге г. председника сена-та, — нашли једну ствар украдену, утајану од милијуна! — По мом мишљењу, господо, ово и јест права њихова цел. Она би, то сами увидити можете, нанела црну пегу на читаву нашу начелну партију. Моје је мишљење : И мачка има нокте да се брани... А ми? — Гледамо скрштених руку, како наши «политични противници», наши, управ непријатељи, хоће да опљачкају једну — од најотменијих кућа, једног од најревноснијих бораца на пољу интереса наше партије!»... (Живо одобравање).

«Честити наши другови ову су ствар претресао с гледишта «социјално-политичног», узео је реч г. Сенжерм, директор краљевског правног факултета. Ја се дивим бистрини њиног ума. Они су ову ствар с тога гледишта представили у правој боји њеној. А сад, нека племенита господа дозволе мени, да је и ја

по својој струци испитам, и да своје мишљење изречем.

Ја ћу бити вратак.

Да почнем.

Закони су хладна, мртва справа, — машина која управља разна спорна питања и појединаца и корпорацијона. Справа ова не би имала никакве стварне вредности, да је људи не крећу, не оживљавају. Она може да буде одвећ корисна и одвећ штетна по људе, по партије, по земље, по народе, — по мери, како се она покреће, управља. Једни и исти закони, примењени на једне и исте случајеве с двојаким тумачењем и разумевањем, дају појам човека, који има ћуд. Закони, дакле, имају као и људи своју ћуд... Разуме се за то, што тим законима управљају људи — жива ћудљива створења — а не они овима.

Ова мртва справа, господо, у нашим је рукама... Чувајмо се, да се што не би догодило, што би је из наших руку истргло и предало у руке наших противника!... Ви сте сви, што вас је год ту, благородна господо и другови, мудри и увиђавни. Ваши су погледи дубоки. Они боље разуму и прошлост и даље виде у будућност, но обични — лаички погледи.

Ви ме разумете.

Наши противници хоће да се послуже овом мртвом справом.... Хоће њеном силом да отму од једног најплеменитијег нашег једномишљеника — вредност од цитлог једног милијуна и двеста хиљада динара... Ја рекох, господо, хоће да отму! — Опростите, молим

нас, овом тривијалном изразу. Он ми се, ето случајно измакао. Мој је принцип, да у излагању мисли будем благ и објективан. Али сама природа предмета, о којој се саветујемо измами ми израз: они хоће да отму. То се могло казати — траже, желе да присвоје, или да им судови досуде.... То сам и хтео рећи.

Ја сам мишљења: да им се ово не допусти — силом опет оне мртве справе — коју људи, обичне пемети зову: «земаљски закони».... (Бурно одобравање).

*

Ето какво је дејство произвео «уплив» г. Мишеља Мозентала председника сената у П..., ето докле је он својим заузимањем довео «праведну» ствар своје супруге г. Андроните! —

Ми би могли још сад на овом месту рећи:

Он је своју реч одржао.

IX

— Нараштаји за нараштајем долазе на овај свет и — ишчезавају, продужи г. учитељ даље.

Бад погледамо цигло за сто година назад — видимо читаву хиљаду милијуна људи на овоме шару земље наше. А сад — где су ти људи? — Где су они силни цареви, краљеви, кнежеви; где њихови великодостојници — мивистри, посланици, паше, ве-зири, ђенерали, официри — где су оне силне војске,

од којих је тада свет цептио?... Јес, јес — још једном упитајмо: где су ти људи, жене, деца, девојке — лепотице ондашњег доба; где су њихна осећања — љубав, мрзост, смиреност, надувеност; где су њине недомашне жеље, где наде; где су им горке туге и жалости, а где бурна весеља и радости — где је онај безбројан и силан свет? — —

Све, ама баш све покрива земља црна... Од свију њих, у целом ширском свету — једва ако још живи који стотињак слабих, погрбљених стараца. Па и они су давно и давно прекинули све свезе с овом мешавином новог света. Он више није њихов. Они се више не познају... Села, вароши, путови, пролази — добили су други облик; у њима седи, станује, по њима ода други — непознат свет. — Они више нису међу нама — оно су само њихове сени. — —

А сад бацимо поглед — у напред за сто година, па се упитајмо: А где ћемо ми тада бити?

Онамо где и они први — под црном и хладном земљом!...

Страшна мисао! —

Од ње свак преза, бежи.

А не би требало. Требало би да нам је то и полазна и излазна тачка најозбиљнијих наших размишљања — при сваком раду, смеру, при сваком озбиљнијем делу. Ове су мисли без притворства, без образине. Оне су огледало у ком се види задња целъ човека — оно што је био, што је сад и што ће да

буде. Оне грозно исмејавају оно наше охолo «ја». Оне нам иронично кажу: то ваше садање «ја» — равно је збиру оног пре вашег рођења и оног после ваше смрти...

Али, ове су мисли и узвишене. Оне нас упућују да вршимо своју дужност и на спрам нас самих — нашег моралног угледа за кратко доба нашег живота — и на спрам наших ближњих — нашег подмлатка, друштва, земље, отаџбине. Мисли нам те казују, да је све пролазно, привремено, а само не — добра дела учињена роду своме, роду, који не умире, већ живи вечно, живи и испитује дела и рад наш... Изриче нам пресуду — вечног проклества или вечног благослова!..

О, многозначајне ли су речи покојног Његуша II:

„Благо томе ко довијек живи,
имао се рашта и родити!“...

А рашта ли долазе на овај свет кукавице, подлаци, положаре, чанколизи, потрпезне кучке — ова губа на сваком друштвеном телу?.. Какову „благотворну“ мисију има она да изврши? — Да губа, да трује где год стане и до шта се год дотакне!..

Блажен ли је онај, који је лечи, утире!... Светао ли је онај, који чиста срца и невине душе друштвеног подмлатка чува, заштићује од те несретне кухње болести! — Та у подмлатку нашем ми продужујемо наше биће! Подмладак је наш — копија нас самих, наше посмртно „ехо“... Старајмо се, да то наше рођено „ехо“, не буде наказа погрда, срам — наше посмртно понижење! —

Ми смо старост. Старост је прошлост. Прошлост је нешто што мирише на гроб. Наш подмладак, — то је наш препорођај, наша будућност, наш феникс, који вечно живи, који не умире! —

Зар ово није од утехе?

Јесте.

*

Флавије Артур Ривијер, још као „Розети“ — свршио је средње и основне школе у Лондону. Доцније пређе у своју отаџбину — у варош П... Ту сврши природне науке. За тим му дође у главу да учи и медицину. Што науми то и учини. У време његове парнице био је у четвртој години медицине. Тада му је било 26 година. Он беше достигао мушку снагу и мушку лепоту.

Флавије је био од почетка свога школовања први међу својим друговима. У природним је наукама показао особите воље и дара. У медицини још више.

Био је од природе скроман, отворен, искрен и преко сваке мере милосрдан. Он је био и сам сиромаш, али је ипак сваки залогај радо делио са сиромашним својим друговима.

Био је у опште веселе нарави; само по каткад би се десило да се удуби у неке неразговетне мисли. Тада би изгледао сетан и невесео.

Он је био млад. Али је опет имао велику, тамну, непровидљиву прошлост. Његово рано детињство представљало му се у чудној слици. Чинило му се као да

и данас слуша громовиту вику, пуцњаву, трчање, бежање; писку деце, јаук жена... Да ово није страшан сан грозничава детета? — Он није знао. После овога боље се сећа два човека.... Како су га ови људи мазили и миловали!... Један од ове двојице морао му је бити отац!... а онај други? — шта му је он био? — Не зна. Сећа се и једне жене. И она га је волела — исто као мати. Да ли ово беше његова мајка? — И то не зна.. Све му се чинило, да је још у детињству од неког чуо ове кобне речи: „Твоја је мајка умрла.“ — Онда није ни знао шта то значи. —

— Доцније, и они људи и она жена и сва друга чељад ишчезоше — одоше некуд... Куд? — Он ни данас не зна!... Зар није ово загонетно?! — — —

Од то доба за њ настају дани, које никад заборавити неће. То су дани детиње туге, детиње осаме — то су дани страдања и мучења! —

Једног дана остао је сам самцит код куће — које? — Ни он сам знао није. Ту је чекао дуго, дуго. Плакао је, вибао је, звао је — у заман све!... Смрче се. Дође мрак. А он још сам. Нема ко ни свеће да упали! Он се заценуо од плача. Најзад је клонуо и — као дете заспао.

Кад се пробудио — још веће чудо! Он беше у са свим другој соби, покривен некаким дронцима. У целој соби не беше ни једне лепе, читаве ствари. То беше више пека јазбина но соба. Флавије се престрави. Сад није умео ни да плаче. Велике беде, несреће —

човека занеме, децу ућуткају... Флавије је упро очи на ону страну где се нешто видело налик на врата.

Она се отворише.

У собу уђе једно страшило. — Тако се бар за-препашћеном детету учинило.

То беше стара, погрбљена бабетина.

Лице јој беше грдно и рапаво. Нос кукаст, брада савијена. Ово двоје као да се беху саставили. Очи јој беху мале, округле, зелене—као трава. На врх чела је имала некаку грдну масницу. Десна јој обрва беше неком пржотином, на другом крају чела, уздигнута. То беше прави сатана у облику бабе, спрженог лица и зелених очију.

Како је ушла у собу стала је пред Флавија. Поче му пиљити у очи... Он и не дисаше. Има једна врата страха, пред којим и најплачљивија деца занеме. Тај страх беше обузео нашег малог сиротана. Чинило му се, ова ће га баба сад појести.

Она проговори:

«А, — деране мали, ти си већ будан!... Устај, устај; бака ти је спремила доручак.»

Ове благе речи, чуо је мали Флавије од своје баке — тада, па више никада. — — — — —

*

Сад настаје читав низ беда и невоља... Сиромах Флавије; први је дан био лупан! За што? — Што је казао баби да му је име: Флавије....

«Теби је име *Розети*, штене господско! повикала је она, а очи су јој светлиле, као мачци кад је деца окупе тојагама испод крдрвета, — *Розети!* јеси чуо, *Розети!*!» и тако га лупи дланом по образу, да се сирото дете претурило...

Од то доба нико га друкчије звао није — већ *Розети*.

Али он се опет никако није могао навикнути на ово име. Кад би га ко на улици, кад је почео продавати печено кестење, упитао: како ти је име, мали?⁴ — он би одговорио: «*Флавије*,» али би се одмах тргао и додао: «зову ме овде и *Розети*.»

Бабу *Флавијеву* звали су сви — «баба *Џома*»....

Још оно јутро, кад се *Флавије* пробудио у баба *Џоминој* соби, он беше у другим хаљинама. То беху сами дроњци. Сирото дете стидило се у овим дроњама и од саме баба *Џома*.

За све време док је код *Џома* био, сваки је дан ма за што од ње бар по једну ћушку добијао, а било је случајева, кад га је баба на мртво име остављала. Сирото дете није никад знало, за што је могло бити *лемано*. Често је извукло бој за *оно*, за што се надало да добије бољу вечеру или бар какву благу реч.

Просто, овој се несретној баби није могло уместити.

Први је дан морало понети за бабом пуну корпу печеног кестења, и ваздан уз њу *цуприти*, док она све кестење не распрода. По некад се остајало до неко доба ноћи.

А опет што му је храна несретна била! Добијао је јутром по црн комадић леба, који је више личио на печено блато, но на шенични лебац. Овакву и оволику порцију добијао је и у подне и у вече. Сретан је то дан био, кад је и Флавије добио да што кашиком сркне... А колико је пута остајао и без овог црног леба?! — Томе нема ни есапа. То би се редовно дешавало, кад би за шта извукао бој или кад би се баба вратила доцкан у вече с непродатим печеним кестењем. А то се, по несрећи, догађало врло често.

После неколико месеци, предомисли се баба, па почне само дете шиљати да јој робу продаје. Сад су тек настали мучни дани по Флавија. Беше настала зима, а он још у оним цроњама и бос... И тако је морао по ваздан дреждати и кроз плач викати:

«Добро печено кестење — два за пару!»...

По каткад би се догодило, да поред њега прође по која милосрдна душа, која се сажали на јадно — голо дете, па му сву котарицу откупи. Он би тада радостан отрчао кући, дао баби паре, и тога би дана био миран.

Али Цома се новом јаду досети. Она се сетила, на који је начин дете једног јутра брзо продало кестење. Ово беше с парама, што но реч, брже дошло, но што је отишло.

Од тога доба Флавију није помогло ни милосрђе добрих хришћанских душа. Он се мораде одмах враћати с другом корпом пуном печеног кестења. Баба је ви-

дела, да се лепа парица да извучити и из плача, голотиње и босотиње — овог једног детета. Она му при поласку издаде поруку, да — за живу глазу кући не долази, док и последњи кестенчић не прода.

Па како је у свету врло мало милосрђа, то је сиromaх Розети и за то морао да пати. Морао је да трпи глад, да подноси бој од баба Џоме, чим му се десило да све кестење не прода, или да му се паре не подударе с продатим еспапом.

После једног љутог боја, што је кукавно дете од баба Џоме добило, она — сва задувана — кроз зубе промороба:

«Ово је прави мачији живот; не — још је жилавији! До сад би и сам ђаво скапао, а овом штенету — баш ништа није. Још бих рекла да се од боја гоји, да му глад прија.... А — овде се мора тражити други лек.... Овде се мора окренути други лист!...»

— — — — —

Једнога вечера Флавије се врати прилично доцкан. Било је скоро два сата ноћи. Није могао ни пола кестења да прода. С тога је заостао, не би ли који у вече протурио. Ал све би у заман. Кад је видео да по улицама бива све ређе и ређе света, он се крену и дође кући. Оно је сироче знало шта га чека. Па које од зиме, које од страха — дрктало је као прут. — Кад хтеде да уђе у собу, он чу неки разговор. Познао је глас баба Џоме. Она је неком нешто говорила. Најпоследне рече живљим гласом:

«Сто динара па нека је сретно!... Ни пребијене паре није вам ниже».

— Пристајем, одговори други непознати глас... То ми је истина доста скупо, али шта ћу, треба ми; ја управ морам једног таког дечка имати; а знате, г. Џома, мене су баш упутили на вас...

— Оно, знате, господине, добро су вас упутили, и он је онакви, каквог ви, као што велите, тражите, — али не знате како ће мени бити без тог обешка... Беше ми као десна рука... одавно ме замењује... и баш сам вам мало врло мало, за њ тражила»...

Флавију беше тада 9 година. Четири је већ близу како је код баба Џоме. Патња је свима, па и деци најбољи учитељ. Он беше од овога учитеља много што шта докучио... Кад је чуо горњи разговор баба Џомина, њему пођоше мрави уз леђа. Он је знао, да му баба спрема нове беде и невоље.

«Ја баш не марим, рече непознати глас, можете се и пишманити; за ме је баш и онако прескупо... Бог с вама, сто динара, то је 10.000 пара динарских! То је већ капитал... Ја се управ чудим, шта ми би да пристанем; јес, нисам био ухватио рачун, колико ће изнети путни трошак, па онда одело на тог дерана... Не, не, баш је много; а бог ме не бих га могао ни држати као ви... особито одело, па обућа..

— Ха, ха, ха! — насмеја се баба Џома сатанским викотом, — одевајте ви њега, господине, само као ја, па вас никад неће коштати ни пребијене паре; а што

се обуће тиче, он воле бос, но обувен — барем се код мене није хтео никад обути... А ја, кад сам већ рекла, — сто динара, нећу од речи ударати; то бар нисам никад чинила, — рече баба Џома, попуштајући очевидно за то, што је видела да је ударила на мајстора.

— А већ и ја немам куд, рекао сам — а баш што је скупо, скупо, — нек остане тако — даћу вам сто динара...

— Сто, ни паре мање!... Него да вам још нешто кажем!... Тог дерана ваља вам лемати сваки дан, а не дати мујести сваки други дан, ако хоћете, да од њега видите асне... То вам је мој савет!... Ја сам добро измерила тог обешечака... Код њега је — што више батина, а мање леба, то више рада...

— Не брините ви већ... знам ја шта треба тим птичицама... Падне ли он мени шака, он ће, хоће неће — прести као мало маче...

— Тако ваља, рече баба Џома, очевидно веселим тоном, баш ми је мило, што сам му доброг газду нашла. Бар ће временом и он човек постати, и онда ће ме се сећати... а већ знам, да је овај свет неблагодаран... Али до врага, што га већ нема?!... Вечерас баш као за пакост... »

Флавије се и нехотично накашља.

«А ево га! повика баба и врата отвори... Јеси продао, Розети, кестење, ха? — Ниси! — стани да ме бар још на измаку упамтиш!... Биће ти на срећу!... »

То рече и дочепа јадно дете за јаку; ћуши га по образу тако немилостиво, да је сироче — писнуло као црв под кором... Оно тужно и жалосно баци поглед на странца... Даље не знаде шта би.

Шта би?

Као разјарена звер, што би скочила на жртву своју, тако и странац сину муњевитим погледом... И баба Џома већ лежаше као трула мешина за вратима.

«Зар си заборавила да ово дете није више у твојим сатанским рукама?!»..

То рече, баци јој једну кесу новаца, узе запрепашћено дете за руку и оде с њим у помрчину.

*

Ко би после неколико тренутака завирио у собу баба Џомину, могао би лепо видети, како овај ђаво — баба, као да ништа било није, — поред свеће седи и броји паре, што јој је онај странац бацао... Бројала је и бројала и опет бројала, својим очима није веровала.

У кеси је било : место сто динара, равно *сто лујдора!*...

*

Кад се Флавије сутра дан пробудио зачудио се. Он беше у лепим спаваћим хаљинама, у белој чистој кошуљи и у великој пространој соби с лепим великим прозорима, окренутим на улицу, којом пуно света иде тамо и амо.

Мало за тим уђе у собу једла жена. Могло јој је бити 24—26 година. На њеном се лицу огледаше добра душа. Она се љупко смешила. —

«Устани, чедо моје, рече после мале паузе, устани; ја и мој Џон Петар — чекамо те да с нама доручкујеш!»

Флавије устаде. Беху му спремљене нове новците хаљинице. Г. Џоновица му поможе да се обуче. Жена ова беше и душом и телом сушта доброта.

После неколико тренутака — Флавије је доручковао, први пут после четири дуге године — кафу с млеком и белим колачом.

Започео се нов живот.

Флавије је провео у кући Џона Петра и г. Беле, његове супруге, као код оца и мајке, пуних десет година. Они су га дали у школу. Свршио је четири основне школе и шест гимназија. Они су му често говорили:

«Ако увек останеш тако добар и добро узучиш, онда ће доћи онај добри човек да те види... Да знаш како он често за те пита!... Сећаш ли га се?... Да њега није било, ти би и данас продавао кестење проклете баба Џоме!»....

Кад је свршио шести разред гимназије и добио сведоџбу, да је с одличним успехом свршио средње школе у Лондону — рече му г. Џон Петар:

«Дете моје, време је да се растајемо!...»

Ту је стајала и г. Бела. Она је плакала. И Фла-

вије је плакао. Г. Џон Петар само је главу окренуо. И њему је био овој растанак тежак.

«Тако је, започе опет г. Џон, што бити мора, мора... Флавије чедо моје, онај пријатељ твој, онај добротвор и твој и наш, хоће да ти идеш у твоју отаџбину. Пођи одмах. Ево ти адресе од стана у вароши П... у Ф... Пођи са срећом. Сећај се нас!... Ми смо те били завољели као своје рођено дете... Ти си био увек добар... Ми те. .»

И ту се загуши од плача и сам г. Џон Петар. Г. Бела је јецала као мало дете ... А Флавије? — Он није умео да овим добрим људима каже — ни „збогом!..“ Био се заценоу од плача...

Тако се растају добре душе.

X

Ето за што би се Флавије понекад удубљивао у мисли. Он је гледао у своју чудновату прошлост. Он је још ни до данас разумео није.

Највише би мучило душу његову, што још не познаје свога добротвора, свога избавитеља, свога анђела хранитеља.

Колико га је пута гледао у сну — светла као јарко на планини сунце! —

«Шта би било од мене, да ме овај чудновати човек не истрже из вампирских руку оне проклете бабе? — Наказа, леш. Шта би било од мене, да ме овај чудновати човек не намести код оних добрих људи, — да ме не школова? — Умни богаљ. Њему имам да бла-

годарим, што сам на путу, да и ја коме од асне будем!... Да ли ћу се показати достојан његове доброте?!...

Овако би Флавије често у себи мислио. И то би трајало дуго, дуго — докле га год не би тргнуо из мисли какви његов друг....

Његово физично биће беше углед свежости, здравља, мушке јачине. Сав његов спољашњи изглед представљаше пријатно и мирисно пролеће у човекову животу. Његова душевна страна, умна моћ, бистрина, зрело суђење, брзо сватање, — беху још даље измакли. Он по телу беше младић, а по души — зрео човек.

Био је и срцем и душом одан народној ствари. У борби за народна права и слободе био је неустрашив. Он би рекао:

«Народне слободе, његово друштвено уређење — то је његово право, његова својина. Ја не могу да разумем ону господу, која је могла да се толико осмели да, под разним изговорима и марифетлуцима, тако дуго држи под својим печатом ову народну својину... То је и сувише дрско!...»

Кад би га упитали, за што је баш изабрао да учи медицину, — он би одговорио:

«Да лечим сиротињу. То је једина класа људи бројем највећа, која нема својих лекара... И здравље је човеку капитал. Оно је сиротињи још нешто више.

Оно је једини извор њен, из кога она црпи храну себи и својима.»

Полутанство је мрзио као и назадњаство.

Кад би ко заступао «крпеж» и «накаламњавање» у друштвеним установама, он би с особитим хумором приметио :

«Погледајте само оне немаре, како у ово велико народно здање умећу, трпају — ћернич, чатму, криве првоточне дирекце с оне старе разрушене зграде... То је сигурно «њихова штедња»... А заборављају — каква несрећа може да снађе оне, који се у тој огромној згради, од старе грађе, нађу, десе оног кобног дана, кад се она при најмањем потресу, — стропошта, сруши на њихове главе!»....

*

Кад су Флавија упитали његови другови — на неколико дана пред само суђење — шта мисли, какви су изгледи, држи ли да ће добити или изгубити спор који води против г. Андроните, супруге г. Мишеља Мозентала председника сената у П.... — он је смешећи се одговорио :

«Ствар је извесна, господо, да губим спор. То готово већ не подлежи никакаквој сумњи. Тако ми каже и мој адвокат. За то сам расположен. Можете ми се и смејати. Ја примам. За ме има у овоме спору само један губитак. То је успомена на моје родитеље, — мога оца и моју мајку. А што се десило, да је та успомена — вредност од једног милијуна и двеста

хиљада динара то ја, ваљда, нисам крив. Да је ова вредност мања, можда овог спора ни било не би; можда ја не бих ни био лишен оне успомене на моје родитеље; можда ником ни на ум пало не би, да ме ове, тако мале, ствари лишава... А знате, господо, од куд у напред знам да ћу спор изгубити? —

Да вам кажем.

Ја сам потпуно уверен, да је право на мојој страни. И то, за мене бар, не подлежи никаквој сумњи... И, преко свега тога, ја морам опет спор да изгубим. Такви је закон. Он хоће, он тражи да ја ово своје право пред судом потврдим *с три бсзизузетна сведока*; а ја, господо, имам *само два*. Трећег на несрећу, можда и на срећу, нисам могао пронаћи. Ово је, дакле, једна законска формалност, која ме лишава материне огрлице. И шта ће се? Закон је то — по њему се марамо управљати. Он и треба да је суверен воље човекове. С тога и носе велику одговорност они, који те законе граде, кад ови не одговарају постављеној цели. Господо, право, закон — то није моја струка; али има нечега у праву, у законима, у судовима и у примени закона на спорне случајеве, што сваки мора да зна и да разуме, а то је ово: Закони и судови имају задњу цел — да *изналазе истину*. Сад, да се вратимо на моју ствар. Ко њу проучи, ко је с пажњом размотри, испита, — тај би морао наћи: да је овом спору, спорни предмет — огрлица — искључива својина мојих пок. родитеља, и по томе,

да она сад мени припада. То би се нашло, а да се не морају испитивати ни она *два сведока*, што их имам. Сад, кад је тако — онда ко има права, да ми ту ствар одузме за то, што немам *трећег сведока*? — Ја држим, господо, да је ово законска аномалија. Ако се може имати разлога, да се поред осталих доказа, не верује двојници мојих сведока, онда би тај исти разлог могао важити и за три, четири и више сведока. Број сведока, држим не би требао да одређује право. Апсолутност једне истине не може, не сме ништа на свету да измене. Ово је, господо, моје лаичко мишљење. Њега се мој адвокат не држи, и ако је уверен о том праву онако исто, као и ја, можда и више; јер је, како он вели, овај спор свестрано проучио.

Мој адвокат овако побија моје мишљење.

«Истина је да је судовима и законима задња цел — да *изналазе истину*. Али из ове баш истине, по ставке, како хоћете, излази, потиче логична нужност — питање: Кад ће ти закони, које примењују грешни људи, кад ће судови, у којима заседавају, суде опет — грешни људи, узети, да је та жељена истина нађена, откривена? — Та се мера доказних срестава морала тачно одредити. За вашу ствар, г. Флавије, закон јасно казао: *«хоћу три безизузетна сведока!...»* Ко се сад, господине, сме задовољити с *два?»* —

Тако, господо, стоји моја ствар, о којој цео свет води толико рачуна. И, господо, ја ћу ипак да идем

на суђење! — Тамо ме нешто вуче!... Као да ћу на том суђењу видети неког свог! А и јес, тамо се мора ставити на углед спорни предмет — огрлица моје матере. Хоћу да је видим! Зато ми нису нужна три сведока. То ће за ме бити свечан приказ!... Гледаћу стварку која је била на врату, на грудима моје слатке мајке!> — — — — —

XI

У једној прљавој и тесној улици у П..., у оно доба, ниси могао у по дана срести живу душу, започе г. учитељ своју занимљиву причу. Куће беху ниске, старе, опале; а готово свака друга била је пуста. И оно мало становника, што је обитавало у том усамљеном крају вароши, беху пука сиротиња.

У једној готово палој кућици живео је од више година један стогодишњи старац — Аврилъ Дufferин, стари, пропали јувелир. Он беше обневидио још у 96 години. Сад је већ са свим слеп. У осталом био је, према годинама, још доста крепак. Да није био слеп, могао би, како су га још ноге држале, по који пут изаћи у варош.

У доба своје снаге био је чувен са своје јувелирске вештине. Он је био негда и одвећ имућан. Ко би тада ушао у његову јувелирницу, томе би се очи засенуле од сјаја и треперавог преливања драгг камења на разним адићарима, које је он стављао на углед својој богатој муштерији

У оној несретној револуцији и ова је чувена јувелирница пропала — разграбљена.

А сад? — Старац је доживео дубоку старост и — просијачки штап! Но од прошње га је сачувала једна милосрдна душа. Тако је. У овом је крају било највише беде а њајмање просјака.

Прошња — то је понижење човеково. У ком се месту множе просијаци у том је нестало добрих дела, тамо се множи саможивост, овај једини животински знак на човекову лику; а где саможивост преовлада, ту поврви просјачење на све стране.... Прошња је доказ, да је у нама нестало милосрђа! —

Готово сваке недеље облазио је један непознат човек овај сиромашни и пусти крај вароши. Био је обично умотан у дуго црно јапунце. Он је улазио у сваку кућу, коју је сиромаштина притискивала. Притицао је сваком у помоћ. Помоћ је била скромна, али увек на време и сигурна. Он је посеђавао и слепог јувелира. Имена му нико знао није. Неки су се за њим прикрадали, да виде, куд иде и где свраћа; али ником за руком није испало, да сазна стан и име његово. Кад би га ко, тронут добротом његовом, стао благосиљати, он би благо приметио:

«Немојте мени благодарити, немојте мене благосиљати! — Ово што чиним — није дело моје, већ другога. Он је горе — на истини.... Њему само реците:

— «Нека му је лака земља црна!»

И они би тада побожно прошаптали:

Драгоцену огрлица.

— «Нека му је лака земља црна!» — —

Ето како је овај човек чинио добра дела.

Он је давао «десном да лева не види». — — —

Једнога вечера, на неколико дана пред рочиште, седио је слепи Дуферин у својој сабици. Било се већ у велико смркло. У соби није горела свећа. Није; јер је слепцу ноћ равна дану а дан ноћи, обоје је за њ вечита тама, вечита помрчина. Та колико се сиромаш старац бркао у рачуну! Колико је пута ноћ држао да је дан, а дан да је ноћ!

Тако је и вечерас било.... Мислио је да се још није смркло, па је седио поред свога прозора и сав се у ухо претворио, те је слушао ход људи ил јав ма каквог живог створа. Беше му дотежала нема тишина, која наљичаше на тајањ самртника. Он је у заман чекао и слушао. У соби је само понак певушио. Старац задрема и — заспа. Колико ли је он пута овако у својој наслоњачи заспао — томе ни броја нема. Био је лакосан. Као и сви, који доживе дубоку старост. Док је старац овако спавао или боље рећи био између сна и јаве, — дотле се његова врата на соби отворише. Неко је ушао. Старац се трже. По ходу, по даху познао је ко је:

«А, ви сте, добри господине! рече старац, и окрете се онамо од куд је шум дошао.... Добро ми дошли! — Седите — на мој кревет! Од кад нисам ни с ким прозборио ни речи!... Једва чекам да ко

дође — да се мало проразговарамо!... Овај нови свет не мари за разговор — нарочито са старим људима! У старо је време све друкчије било... О, добри господине, како вам благодарим што сте ме посетили. — Јесте сели? — Седите само!... Још је рано... Хоће ли скоро мрак?... Овај крај вароши нема још ни сата!... Шта ради та нова општинска самоуправа?... Беше се дигла ука и бука — умал не пукоше, док се не дочеваше власти!... Сад им се нико не меша у њихне послове... Па што се не побрину што и за овај крај, који је и бог заборавио... Не, добри господине; бог није заборавио овај крај — он је вас нама послао!.. Да није вас, наша би сирстиња скапавала од глади по тој новој управи... У старо је доба све друкчије било!... Ох проклета костобоља! — јаукну наједаред слепи јувелир, и зграби рукама своја колена — ова ће ме боља најпосле у гроб стропоштати!.. Не знам каква је ово напаст; по некад прође, не буде севања по два три дана; а по каткад се опет чисто помами — пролази кроз кости као усијана шипка. Назеб стари!... Не умем да се чувам; седим по ваздан код овог проклетог прозора!.. Много се којешта стекло; а, боме, и године су!... Ох, хвала богу — мало умину!... Патите ли ви, господине, од костобоље? —

— Не, одговори један благ глас, чист као сребро у светог путира.

— Сретни сте! То је несретна боља. Ја од ње патим — ово је четрдесет година!... Најгоре ми је,

што сам обневидио. Пре је и којекако било, ама сад — не видим баш ништа. Кад човек ослепи — боље је и да не живи.... Али шта ћу? — Морам чекати онај богом одређени час.... Само ми је дуго време!.. О, господине, како вам благодарим за оног дечка! Он ме добро слуша. Донесе ми све, па рекне: «Ђедо, млеко кафа, кифле, путер — све је на столу!... Воде сам, вам донео с Минетиног кладенца — све је на свом месту. То рекне, па, као чиков, излети из собе. Ја зови, зови — а ја!... Он је за «деветим брдом». Буде ми жао. Сад бих се и с децом радо разговарао.... Сад су и деца друкчија но у моје доба.... Онда вам она по ваздан ћеретају, питају за најмању ситницу — као деца — хоће све да знаду. А овај мој дечко — тврд ли вам је на разговору!.. Ономад сам једва искамчио од њега неколико речи. Рече ми, да је народна партија одржала мегдан на последњим изборима; да ће се скупштинске седнице ове године држати у П.... а не у В..., да је изглед већ ту, да садања влада положи оружје пред народном партијом... Чуда!... Зар сад и деца воде бригу о «државним пословима»?... Ово је ваљда, дошао смак света! — Испричао ми је још нешто.... Али, господине, чудо је божје, што сад не могу да памтим! — Не знам шта је. — Ваљда и то годинама иде?!...»

Кад је странац ушао у собу старог Дуфериног, он је под јапунџетом донео мали — слепи — фењерчић. Он га је метуо на сто и сео на старчев брвет. То беше

човек од својих 40—45 година. Његови погледи беху се зауставили на старчевом лицу. Он је с пажњом слушао овог стогодишњег старца и примао је к срцу све жалбе старчеве — на осаму, на тешке боље, на све измене, које је нови свет учинио. Странац је гледао у овом слепом старцу живу, али ћелаву, опалу, трулу, — срушену прошлост! — Онај, који се негда ваљао у изобиљу — који се играо златом и драгим камењем; код кога су долазили и одлазили први богаташи, племићи — најлепши цвет ондашње младости и лепоте — седи данас стар, погурен, слеп — убог — у овој опалој удерици и жели, тражи, чезне да му бар дете какво отвори врата и да коју с њим прозбори — да види, е је још међу живима!...

Како је све пролазно!...

«А, чекајте; сад знам, сетио сам се, о чему ми је причао мој дечко... Е јес он прави неки маторац! настави старац. Ово вам дете зна шта се и по скупштинама ради, говори; шта се мисли, хоће, намерава да предузме!... Оно зна шта се ради, суди и по судовима. То, у моје доба, нису могли ни матори људи да знају — нису ни смели знати. Они су гледали свој посао; па, кад би ко о чему што и проговорио, они би одмах рекли: «То није наш посао, има ко се о том брине... Гледајмо ми свој посао и своју кућу!»... Ја држим да су они имали право. Али шта још од овог новог света изаћи неће!... Све се мења па и то... Тако је. Он ми је причао о некој парници, о ко-

јој се по свој вароши много којешта говори. У ову су парницу, рече ми, умешани велики људи. Парницу је повео некакви народни човек.... Дете рече да би оно волело да тај младић спор добије. Сад баш не памтим, он ми и име каза — заборавио сам.... Ваљда су сад и имена друкчија, па за то не могу да их памтим.... Је сте ви, господине, што слушали о томе?

— Јес слушао сам, одговори странац е пуно радозналости. Он се малко исправи па рече:

«Парницу је повео г. Флавије медицинар на овдашњој клиници, син покојног Артура маркиза де-Ривијера, а унук старог маркиза Жоржа де-Ривијера.... Јесте познавали ову кућу?» —

— Јесам — ли познавао кућу Ривијера. питате ме, господине?... Бог с вама!... Како да нисам. Зар моју најбољу муштерију да не познајем! Ја сам познавао и покојног старог маркиза Октава де-Ривијера.... Као да га сад гледам.... Он је умро давно. Сад ће у пролеће бити равно 65 година. Ја сам онда био у 37. Сад ми је 102... Године памтим, господине, то је чудо.... Друго се, бога ми, смеће с ума.... А што питате, господине, за тај дом? — Да није и њега сурвала проклета револуција? То вам је била најплеменитија и најбогатија племићска кућа оног доба.

— Сурвала баш до земље! одговори непознати, а још једнако не скидаше очију са старог јувелира. Ви рекосте, стари, да вам је та кућа била најбоља му-

штерија?... упита непознати, ударајући гласом на ово питање, као да је нешто важно сазнати желио.

— Јес, јес, казао сам вам истину, потврђиваше старац; помислите само, господине, један једини адиђар, што сам тој кући начинио — коштао је на 1,200.000 динара. Хе, ал то је опет за ту кућу била права ситница. Ти људи, просто, нису знали есапа од оног што су имали. Таку једну кућу кад има једна јувелирница па — доста...

— Тај сте накит правили, г. Дуферине, сигурно још старом маркизу Октаву де-Ривијеру? упита странац гласом особите радозналости.

— А, не, господине; каквом маркизу Октаву! — Он је био највећа тврдица од како је, ваљда, куће Ривијера. Тај вам се цењао за најмањи прстенчић. А кад би што плаћао — као да га сад гледам — дрктале су му руке, као да је све светске араме појео... По његовим би наруџбинама јувелири скапали од глади. Његов син г. Жорж, е то вам је већ други човек био; али ни овај није био ни за мали прст свога сина Артура. Овај вам беше прави племић. Кад се појави на улици, на коњу, у колима — с његова су лица сипали зраци доброте и племенитости. Он беше као најбољи пролетњи дан. Он је био човек милостива срца. Он је учинио више добра но сви Ривијери, од кад је њине куће и њине богатине. По особитој наруџбини младог Артура маркиза де-Ривијера, ја сам начинио онај скупоцени адиђар. Хе, господине, онаког драго-

ценог камења немате данас. Оно беше жеравица а не камење. Па онда она израда!... Немојте ми уписати у хвалу — а ја бих се опкладио, да онако што данашњи ваши мајстори не би умели да начине.... То беше огрлица, први веренички дар, који беше спремио г. Артур својој лепој заручници Ани Севињској... Јес, јес, као да га сад очима гледам — фасон — полумесец са звездом... Ово је, господине, у минијатури *грб* породице Ривијера. Само што сам морао додати томе грбу још једну ствар — свето Христово распетије. Оно је висило на доњем боку полумесеца.... Трнови венац спаситељев, сав у смарагдима, и ране на телу његову, од чистих рубина, — најбоље су ми испали!... Ово је најскупља и најфинија израђевина, која је икад из моје радионице изишла. Ово није била израда, већ створ — вештина. Знам да сам и сам толико пута стајао и посматрао то чудо од накита.... И сад бих га волео видети. — Боже! и њега је морала смождити, уништити несретна револуција.... Шта је мени тада само пропало!... Али није зар; ко би био душман, да онаку драгоценост и по скупоћи и по изради упропасти?!... Ја је могу још и видети!... Хе, шта говорим?!... Овако више пута рекнем!... Очији виде, да драгоцен ли си!... Нема блага, које се с тобом мерити може!... Збиља, господине, јесте ви од кога слушали, да човек, који преживи сто година — добија нове зубе и очији вид? — За зубе не бих марпо.... Ово је 38 година како сам изгубио последњи зуб из главе

— па ништа.... Чини ми се као да је јуче било — пролази време пусто!... Али очњи вид; хе, то је са свим нешто друго.... Да ми је да прогледам — да још једном погледам у овај лепи свет, па не бих марио, колико за пару, да одмах умрем!»...

Старац је ово говорио а није осетио кад је непознати полако устао, узео свој фењерчић, пришао код старца и чекао док се он не истужи. Кад старац уђута, онда странац рече гласом који беше доста потресен:

«Добри мој старче, мени је мило што се још тако лепо сећаш твојих вештачких рукотворина.... Види се, да и данас с вољом говориш о своме негдашњем раду.... Сад лаку ноћ!... Казаћу вашем дечку, да од сад мало више остане код вас.... Осама је, знам и ја, тешка...» То рече и — оде.... Сигурно да походи још кога и да учини још какво милосрдно дело у овом бедном крају.

— — — — —
*

Овог истог вечера добио је г. Флавије једно писмо. Оно је гласило:

«Позовите се још на г. Авриља Дуфферина, старог јувелира, да вам буде *трећи сведок* у вашем спору, што га водите против г. Андроните супруге г. Мишеља Мозентала преседника сената, због *огрлице* ваше покојне матере. Сведок је тај својом руком начинио спорни предмет, а по наруџбини вашег покојног оца. Он је истина и стар и слеп; али је опет

толико крепак, да ће моћи на суду исказати, оно што треба и што зна.... Сад збогом!... до виђења!» — —

Може се мислити како је ово писмо обрадовало Флавија. Он је више одлетио но отишао своје адвокату г. Босију. Овај је учинио одмах сутрадан све што је требало, да се и овај трећи сведок позове на рочиште. Кад је све свршио и нашао се с Флавијем, онда му је смешећи се рекао:

«Сад, г. Флавије, ваша ствар стоји са свим друкчије.... За вас се, рекао бих, стара неки невидљиви дух! — Ово је онај исти рукопис којим је писано и оно лањско писмо, у ком сте добили она у пола погорела документа и копије испита, како су и на који начин, нађени ти документи у кући пок. Бомјера де-Рула, првог мужа г. Андроните!...

— Видим.... тако је, рече Флавије замишљено....

Саме загонетке.... Кад ли ће се оне већ једном одгоненути?!....

— Још само два — три дана имамо да чекамо,» одговори Босије, весело смешећи се.

XII

Још у четири сата по подне у очи дана суђења, сва су седишта, тако рећи разграбљена. Ова је партија заинтересовала и више и ниже сталезе, и више и ниже кругове, и богате и сиромашне грађане. Сваки је назирао у овоме спору нешто тајанствено — нешто «мистериозно»; сваки је у њему видео загонетку, која

ће се тек на суду одгоненути. За то се многи још за рана постараше да себи осигурају седишта у судској дворани. Имало их је, који су хтели да из ове навале извуку и по коју корист. Они почеше да продају билете за доста лепе сумаце. Но председник суда, да би овом «швиндлерлуку» стао на пут, и да се не би «варања» и «каишарлуци» — догађали тако рећи пред судским вратима, — изда строгу наредбу, да билете за седишта морају гласити на саму личност, која долази на ово суђење. И тако се, до душе, у овом погледу пресекао пут трговању са седиштима судске дворане. —

Кад се чуло, да ће на суђење доћи сви чланови породице уваженог дома г. Мишеља Мозентала, председника сената, и његове супруге г. Андроните, рођене Бонвилске, а кад је опет свет од некуд прокљубио, да ће на то суђење доћи и госпођица Адела, овај адем камен ондашњих лепотица, — онда се још живље осетио покрет у целој публици, а нарочито у млађим, отменим мушким круговима.

Истина госпођица се Адела ретко виђала у операма, позориштима и јавним забавама. Она је имала изредан укус у избору комада, којима би своју пажњу поклањала. И у овоме се тек огледаше њена истинска љубав према лепим вештинама. Она је очевидно избежавала сва она места, где би примери раскошлука, сујетног гиздашења, фудулука узимали већи размер. Она би само рекла:

«Жао ми је, да и на те ствари трошим моје време, које ми је и онако сувише кратко...»

Али, свакојако, на молбу своје матере, морала је отићи на једну или две вечерње забаве, које су имале више вид приватни и породични; но, на којима се вазда стицало доста отмена света. И само неколико изредних опера, класичних позоришних комада и оне две приватне забаве, довољне су биле, да — Аделу изнесу на глас — то само беше доста, па да се види, да Адела, поред изванредне лепоте, има нечега, што све надмашава. То беше њено девојачко понашање према свакоме, без разлике старости и младости, без разлике положаја и богаштине. Ово њено понашање беше она дивна смеса — од брижљивог образовања, природне доброте њена срца, отворене и веселе нарави, ретке разборитости у њеним годинама и — што је најважније — њене чисте, мирисаве девојачке душе... А ово су, богме, знали мудри и паметни људи да цене и уважавају. Многи би рекао:

«Ја бих се оикладио да госпођица Адела неће доћи на суђење. Њу само послушност према матери може присилити да се појави на једном суђењу, које може и на њено чисто лице бацити тамну сенку каква стара греха њене матере»....

Свет најбоље види, зна, цени, суди — дела наша.

Најоштрија, најдубљи погледи, то су они — јавнога мњења. Оно је већ жигосало матер а сажалевало ћер. Јавно мњење — то је најстрожији судија. Али,

јавно је мњење и најправеднији судија. Жиг, који удари јавно мњење — вечит је. То је белега, коју човек мора понети са собом и у — хладан гроб. — —

*

Судска је дворана пуна слушајалаца. Само две фотеле с десне стране г. Мишеља Мозентала — беху празне.

Судије беху засели. Судбени сто беше покривен зеленом чохом. Сто беше потковичина облика. На челу испуштене округлине председавао је председник суда г. Бижо Ле—Саван. Две судије беху заузели своја места, — један с десне а други с леве стране. На столу стајаше исправљено велико св. јеванђеље, у финим, златом уоквирним кадифели корицама. С обе стране јеванђеља стајаху од чистог сребра велики крстати светљаци. У сваком светљаку беху усађене по четири велике воштане свеће. На десној страни овог судбеног стола у самом углу судске дворане беше намештен сто за деловођу. Пред овим седила је тужилачка страна, — г. Флавије, а до овог његов адвокат г. Босије. С леве стране судбеног стола седила је тужена страна, — коју је, бар за сад, представљао г. Мишељ Мозентал председник сената, и адвокат госпође Андроните г. Жилкред де Муљ, а до овога читав низ пријатеља и кућних познаника г. Мозентала. А пред свима овима беше поседала радознала публика. Средом ове публике беше остављен широк про-

лаз. У ходнику — пред заседањем — стајало је још небројено света. Беше наступио савршен тајац. И мува да пролети чула би се.

У побочној соби, с десне стране заседања, седла су три господина и један дечко. Први се звао г. Шарл Дебрижен — Конт Давињон; други — г. Емил Флоријан маркиз де-Бранли, оба негдашњи кућни пријатељи пок. Артура де-Ривијера; трећи беше — старац Авриљ Дуферин, слепи јувелир, а четврти мали Фабијан — вођ слепог јувелира. Прва три беху сведоци по овом спору.

Читање акта још не почињаше. Као да се још на неког чекало.

Судска се врата отворише. Служитељ уђе и предаде председнику једно писмо. Овај га отвори — прочита.

«Г. Андронита супруга г. Мишеља Мазентала, председника сената, — рече председник званичним «тоном» — не може због злабости да присуствује на овом суђењу... Сад можемо приступити делу!...»

Г. Мишељ Мозентал, г. Жилкред де-Муљ адвокат г. Андроните и сви остали њихни пријатељи и познаници, само се чудно згледаше. Они се овом гласу за живу главу надали нису.... Г. Жилкред се нарочито беше окуњио; а г. Мишељ је само бленуо у своје пријатеље.... Да су на другом месту — могли би се мало и посаветовати, али овде, у суду, некако не иде....

Па и у публици се осетило неко мало кретање..
 «Откуд баш данас да се г. Андронити смучи?!... ту
 има неки ђаво!» — мислили су једни. Други су само
 у себи жалили, што су у нади преварени — да ће
 данас гледати тако из близа царицу овог тајанственог
 скупа, спора...

Врата се судска и опет отворише. Послужитељ
 унесе још једно писмо. Он га предаде г. председнику.
 Овај га јетко отвори и — прочита...

«Нека се донесе још једна фотеља... нека господин
 уђе!» рече г. председник.

«За кога се ово опет сад фотеља спрема?»... миш-
 љаху неки радознало.

Висок и отмено одевен човек уђе у заседање. Ње-
 гова појава само произвела је у целој публици нео-
 бичан утисак:

«Огист Дегиљ!... прошапташе многи зачуђено.»
 — «Шта тражи овај милијунар на овом спору?» питаху
 се други.... «Зар се и «ћивте» могу да заинтересују
 за овај и онај исход правде?!» питаху се подруг-
 љиво трећи.... «Да не мисли и он да се овде може
 што, онако испод руке, ућарити?» — разбијаху
 главу они, који су овде само за то дошли, да виде
 оно чудо од навита, које хоће да отме од оне честите
 госпође један ђачки «гуланфер», светска «протува»,
 која је себи увртила у главу, да је и она од старе
 племићске породице — па јој сад још само фали једна
 ситница од цигло 1,200.000 динара.

Огист Дегиљ беше одиста најбогатији трговац у П.... Њега су обично у «вишим круговима» убројавали у оне «добре домаћине,» који само гледају свој посао, своју трговину, своју тезгу и — ништа више. Друге капиталисте једнако су прокопавали за његову старину и порекло, па нису могли никако докучити — ни ко је, ни одакле је. Неки су само нагађали, да се његово богатство датира од револуције. Павосни и завидљиви чак су дотле терали са својим злобним језицима, — као да је он смакао и утајао силно благо некаквом богатом племићу, који се у време оне опште забуне био са својим благом код њега склонио. Но у самој ствари ово су биле голе «сокак - лакрдије,» и злобна изношења оних, који нису били сретни у својим трговачким предузећима, и који нису могли ни у једном трговачком послу да издрже с њим конкуренцију. У осталом се знало као позитивно: да је Огист живео скромно и штедљиво, да је био преко сваке мере сретан у трговачким комбинацијама и да се не зна ни за један случај, да је у каквом предузећу претрпио какву знатнију штету. И свет је опет његову скромност и штедњу називао тврдичењем и цимријашлуком.

Огист је избегавао све јавне забаве и политичке дискусије. Био је нежењен. Одбио је толике понуде, које су сматране за врло ретке и угледне партије за женидбу.... У кратко: Огист је био и најбогатији трговац и највећи особењак у вароши П.... За то се свет онако и зачудио, кад је видео овог и милијунара

и особењака да је и он дошао да присуствује на расправи овог загонетног и чудног спора. —

Кад је Огист Дегиљ ушао у судницу, он се учтиво поклонио судбеном столу. Г. председник му показа руком фотељу — као место, које му је из почасти одређено. Огист се опет учтиво поклони, па пође и седе.

Видило се, да је и сам нешто узбуђен. Његови су погледи и нехотично лутали по судској дворани. — Кад се ови сусретоше с погледима г. Мишеља Мозентала!, — онда се преко Огистових усана развуче хладан, ироничан осмејак. Ова су се два велика — сваки по свом послу и положају — човека познавала. Они се немо поздравише.

Огист стаде посматрати сва седишта и на њима радознале гледаоце. Да ли је тражио кога? — Његови се погледи зауставише онамо, где је седела тужилачка страна. Г. Флавије беше се замислио. Он је гледао преда се. На његову се лицу виђаше мешавина — туге, неизвесности, радозналости — наде. Чињаше се као да је сам самцит у својој соби, а не пред судом пред толиким светом, који беше упро очи у њ. Њега је Огист посматрао дуго и дуго.... Наједаред се Флавије трже, исправи. Њихови се погледи нађоше, сусретоше.... Они се мерише с пуно интереса и — неке, њима непојамне, симпатије.... Да боме, има прилика, кад се деси, да неког, ког никад ни видели нисмо, од првог погледа — заволемо у толикој мери, да Драгоцена огрлица.

би му се предали и срцем и душом, па да опет не знамо од куд то долази и за што то тако бива. Тако се нешто десило и Флавију Ривијеру и Огисту Дегиљу....

«На реду је да се чита тужба тужиоца,» рече г. председник свечаним гласом судије....

XIII

— Тужба је гласила, настави г. учитељ:

«Артур маркиз де-Ривијер, ступио је у брак с Аном Севињском — 20 септембра године 17....

Ово се доказује овим под «А» приложеним изводом венчаних — храма св. оца Ловре у П....

У овом сам браку рођен ја.

Ово се доказује изводом крштених — храма св. оца Ловре у П... (Види прилог под «Б»)

Моја је мати умрла.

Ово се доказује изводом умрлих — храма св. оца Ловре у П... (Види прилог под «В»)

У време револуције — кад се оно диже кука и мотика на разуздано ондашње племство, на насиља и нечувене злоупотребе ондашњих власти, на корупцију — повареност, која беше народу до грла дошла, и на све оно, што је ондашње друштво притискивало као поноћна мора; онда када је за старе грехе плаћала главом и многа невиност, — мој се отац спасао и пребегав у Инглиску. Он је само мене — дете од непуне четири године — на својим леђима изнео из

оног општег метежа. Од огромне имаовине, коју су негда Ривијери имали, само је изнео један адиђар — накит, огрлицу моје пок. матере.

Мој отац умре у Лондону деветог јануара године 17.... Ово се доказује изводом умрлих — храма св. јеванђелиста Луке у Лондону. (Види прилог под «Г».)

На својој је смрти предао и мене — своје дете — и онај адиђар моје пок. матере, своме једином пријатељу Бомјеру де-Рулу. Овај се примио тога тешког аманета. Судбина је хтела те и овај једини мој заштитник умре на годину дана по смрти мог оца. Ово се доказује изводом умрлих — храма св. јеванђелиста Луке у Лондону. (Види прилог под «Д».)

Огрлица моје матере, документи, који су се на моја имовна и породична права односили, све је то остало при удови пок. Бомјера, г. Андронити, садашњој супрузи г. Мишеља Мозентала председника сената у П.... (Мргођење на страни туженој, жив покрет у публици.)

Шта је било с тим документима — како су неки допали ватре на камину у кући пок. Бомјера, како сам ја у овој кући једног вечера омркао, а освануо у бедној и прљавој јазбини баба Џоме, и то под именом «Розети», — то би г. Андронита најбоље могла да објасни... (Протест са стране тужене... гнушање у публици... г. преседник опомиње на ред.)

Али, свакојако, то ће објаснити ови сведоци : г. Џон Петар и овога жена г. Бела. Петар је најпре био у служби код мога пок. оца, а доцније ступи у службу

код пок. Бомјера; госпођа Бела је била собарица код г. Андроните све до оног кобног дана, кад је та племенита госпођа с накитом моје матере оставила Инглиску, дошла у П... и ступила у други брак — с г. Мишељем Мозенталом председником сената, којом је приликом имала доброту да огрилицу моје матере уведе, као свој накит, у брачни уговор. (Живљи протести с стране тужене... гаушање у публици... г. председник опомиње по други пут на ред и тишину.)

Ови ће сведоци осведочити, како су и где нађена ова три у пола нагорела документа. (Види прилог под «а», «б» и «в».)

Непотпуност ставова, које је ватра — сигурно она на камину у кући пок. Бомјера — оштетила, — нека попуне за то стручни вештаци.

Документе под «а» и «б» писао је мој отац, а онај под „в“ писао је покојни Бомјер де-Рул. Ово ће се доказати вештачким сравњењем рукописа.

Несумњиви рукопис мог пок. оца налази се на акту № 10.881 (фасцикла број XXV година 17....); а г. Бомјера, на акту № 24.087 (фасцикла број XII година 17....), у архиви славног судбеног стола.

Огрилица моје матере има облик — фасон — цолумесеца са звездом. На доњем боку овога адиђара виси Христово распетије. Адиђар је вештачка израђевина. У њему су три врсте драгог камења: брилијанти, смарагди и рубини. Цео је накит смештер у златну

шатулу. Вредност овој огрлици износи 1,200.000 динара.

Да је овај исти адиђар дао мој пок. отац својој заручници Ани Севињској — мојој матери као први веренички дар, — посведочиће: г. Шарл Дебрижен Конт Давињон, г. Емиљ Флоријан маркиз де-Бранли. Они ће сведочити и о облику спорног предмета.

Спорна се огрлица и данас находи у притежању г. Андроните.

Све ово једно с другим преставља пуноважан доказ:
а, да сам ја законити син пок. Артура маркиза де-Ривијера и овога супруге пок. Ане Севињске;

б, да је мој пок. отац спорни предмет оставио по смрти на аманет пок. Бомјеру де-Рулу;

в, да се он овог аманета и примио, и

г, да се та посмртна заоставшина и сад находи у притежању г. Андроните.

И ја, на основу свега тога, тражим да славни судбени сто својом пресудом наложи туженој г. Андронити, супрузи г. Мишеља Мозентала — да ми спорни предмет, материну огрлицу, уступи као моје очинство и материнство. (Мимично одобравање у публици, — мргођење на страни туженој.)

7 марта 18.. год.

у П....»

Понизни

Флавије Артур Ривијер

медицинар четврте године.“

За овим су читани прилози означени под «А», «Б», «В», «Г», и «Д», па онда они под «а», «б» и «в», а најпосле и вештачки прегледи и сравања.

Вештаци су нашли: да су рукописи у документима под «а» и «б» — истоветни с несумњивим рукописом пок. Артура де-Ривијера, који се наводи на акту *№* 10.881 (фасцикла број XXV од године 17....); а онај на документу под «в» — истоветан је с несумњивим рукописом пок. Бомјера де-Рула на акту *№* 24.087 (фасцикла бр. XII од године 17...) у архиви славног судбеног стола.

Вештаци су мњења:

— «Документе под «а» и «б» писао је Артур де-Ривијер; а онај под «в» писао је Бомјер де-Рул». —

Вештаци, одређени да попуне по могућству ватром оштећена документа под «а», «б» и «в» — могли су у неколико да изнађу, које су речи спаљене само на документу под «б».

Попуњени докуменат гласи:

— « мом сину Флавију Артуру де Ривијеру остављам златну шатулу и у њој његове матере пок. Ане Севинске огрлицу у дијамантима, смарагдима и рубинима — у [вред. 1,200.000 динара.

Документи означени под I, II, III, IV, V... увешће га у остала права, кад се врати у отаџбину....
Стараоц да буде мој пријатељ Бомјер де-Рул.

Лондон 24 децембра

17.... године.

Артур де-Ривијер“

Има ли тужитељ шта да допуњава или измењује у својој тужби? упита г. председник тужилачку страну.

«Остајем при тужби. Нек се питају сведоци и том приликом тражим од судбеног стола, да се прочитају сведоџбе испитаних сведока — г. Цона Петра и његове жене г. Беле, одговори г. Босије адвокат Флавијев.»

«Сад је на реду да се чита одговор тужене стране», рече г. председник а и нехотично баци поглед на оне две празне фотеље и на г. Мишеља Мозентала, који је већ одавно почео губити присуство духа. Он је непрестано бленуо у своје пријатеље а нарочито у г. Жилкреда де-Муља.... Он је већ предвиђао да је г. Андронита имала право, кад му је казала, да се ствари друкчије обрнуле и да је опасност ту, да част и име њихове куће дође под критично питање. Г. Мишељу беше остала још једна и то доста јака нада, а то је:

Његови начелни пријатељи дали су своју поштену реч, да ће ово питање његове куће сматрати као питање њиховог сопственог начелног политичног «вишег обзира.» А кад се с овога становишта овај спор помотри, хе, онда, разуме се, нико не сме да и за најмање тамне ствари тражи објашњења. Њихов политични виши резон само загри:

«Тако бива, тако бити мора!»

Кад би г. Мишељ на ове мисли дошао, он би се онда чисто мало разгалио и тада би суљнуо по који

осветнички поглед на ону страну публице, од куда су се јављале очевидне симпатије за Артурову страну. —

Одговор тужене стране гласи :

«Ко што каже — мора и да докаже.... Ко шта тражи и наћи ће.

Тужитељ је постао од неког времена публициста. Он напада на све што постоји. Сад јуриша и на својину — туђу! .. Све му, ама баш све не ваља. Хоће да руши — до темеља све, па и — својину. То је његов принцип. Није само његов. Њих има доста, који су вољни да поделе, да не рекнем разграбе, туђу имаовину. Хе, али — не даду браћа.... Пис! много је мачку говеђа глава! — — — — —

На овом се пољу тужитељ уморио. Тражи сад друго поље — своје славе, своје величине. Хоће да постане «романиста.» У томе жели да је орђиналан. Хоће сам да створи и грађу за свој роман. Хоће да буде сам јунак у том роману.

И — сретно је почео!

Најпре је одбацио своје презиме «Розети». Оно је за јунака једног таког романа прозачино. Узео је друго — «Артур Ривијер». Оно дивно звони. То је име првог дома у нашој краљевини!.... Оно то и хоће. Само је чудо, што је изоставио из тог имена оно племићско «де».... Његов уображени отац није хтео никад да то из свог презимена избацује!.... Ко може да погоди за што је учинио то јунак овог романа? — Ђаволи су ови људи! Они све прољубе. Сад знамо за

што. Хоће да се уздигне у очима *свога народа*, — народа, коме се на силу намеће за браниоца његових права, његових слобода — краће да рекнем: хоће да се «популарише»....

И — ми му праштамо. Нека мења имена, нека мења презимена, нека бира који хоће грб из читаве, «хералдике», нек постаје син које хоће велике и славне породице — ми му, нек буде уверен, замерити нећемо... Али има нешто што му се не може, што му се не сме допустити. А шта је то? — Да одмах кажем.

Г. тужитељ, г. Флавије Артур Ривијер — изнашао је нову методу — начин —, како ће да постане богат! Он хоће, он бар куша, да од нашег славног судбеног стола начини гвоздене маше, којима мисли, да вади жеравицу из зажарене пећи... Он хоће ни мање ни више, да наш судбени сто, ову светињу нашу унизи, оскрнави... Хоће рукама суда да отима туђу имаовину, туђу тековину, туђе добро — хоће судским рукама да руши својину!...

Али на срећу нашу — ова је светиња тако високо место заузела, да јој се оваки унижавајући умишљаји ни приближити, ни дотаћи не могу!...

Славни је судбени сто «неприкосновен». Он је изван домашаја себичне људске сфере. Његова је сфера у свези с престолом правде божје (веселост на страни туженој.... г. Мишеље само што није полетио да загрли славног творца овог одговора — г. Жилкреда).

Славни је судбени ето, опет велим, сигуран, неприкосновен!..

А моја властодавка г. Андронита, а њен многоуважени муж г. Мишељ Мозентал, овај триестогодишњи раденик у државној служби, дом овај велим, на ком нема, нити може бити, и сенке од «унижавајућих дела» — честита, велим, породица ова, која никад ни на муху стала није, — је ли она сигурна од атентата, који је овако дивно смишљен, да једним ударцем сруши углед једне породице, која је најзаслужнија на пољу борбе за утврђење «постојећег стања»?... Је ли сигурна?... питам.

Јесте.

Она мора да буде сигурна.

Њу, њену праведну ствар, морају да заштићују — наши судови, закони — ми сви!... (Особита веселост на туженој страни... мргођење у публици.)

И шта тражи тужитељ? —

Он вели: Огрлицу своје матере. А где је та огрлица? — Он вели: Ено је у г. Андроните... И за то је натрпао пуно доказа... Каквих? — То ћемо видети.

Он је сметуо с ума нешто најважније. Он још ничим не доказује: да је он *главом оно дете*, које је рођено у браку пок. Артура де-Ривијера и овога сунруге пок. Ане Севињске... Шта бих ја могао наћи племића и племићака, како су ступили у брак, па онда како се у том браку родило дете, и њега сад нема; а ја повичи, пошто узмем име детиње и презиме оца

његова, — чујте људи, судови, закони, ја сам главом то дете и наследник свега оног, што би оно, да је живо, наследило; а ако не верујете, ево извода венчаних мојих родитеља, ево извода умрлих, а ево и извода како сам ја у том браку рођен!... Дивна мисао... Мени овако што не би никад на ум пало... И за то се хоће оригинална способност. Ја је немам. То признајем. Њу могу имати само гамени какве џиновске вароши као што је наш П.....

Тражим да се тужитељ одбије од тражења. А што је неким изразима у тужби тужитеља нагаднута част племените г. Андроните, моје властодавке, — то ћу и знати и умети са свим другим путем потражити рачуна од г. Флавија «Артура Ривијера», овог, без шале оригиналног јунака у његову мистериозну роману. — —

10 априла године 18.. у П.....

Понизни

Жилкред де-Муљ заступник г.
Андроните, супруге г. Мишеља Мозентала
преседника сената у П...»

«Има ли тужена страна да свој одговор у чему «допуњује», «објашњује» или да што измени?» упита г. преседник тоном, који је хтео у исто време рећи: «Ала! ти вера, г. Жилкреде; овако ваља!... Удри ти најпре змију по глави — нека јој мркне свест — па ћеш је после лако — и од по муке, дотући!...»

Г. Жилкред одговори:

«Па хајде да видимо, шта су рекле те Лондонлије, сведоци тужитељеви г. Џон Петар и његова госпа Бела? Да чујемо шта ће рећи г. сведоци из П... Ето и ја тражим да се они испитају. Мене ће бар њихова сведоџба занимати. Нарочито сам радознао шта ће рећи, шта ће сведочити тај новопронађени, слепи јувелир — сведок?...

Чудо ми је само, како је наш млади племић могао да употреби у ову одвећ сунтилану ствар својих родитеља — ако је, то јест, он сигуран да су му они родитељи — људе од таког ниског порекла!... Још је чудније како се могао заканити, да газии блато по оној нечистој и пустој улици, да међу оним убожацима тражи старе познанике честитог дома својих уображених предака, да потражи међу просјацима човека, који је с његовим оцем пок. Артуром де-Ривиијером био на прошевини, којом је приликом уочио скупоцени веренички дар, па сад, наравски, ваља да дође пред славни судбени сто да то осведочи и још као прстом покаже: «И тај је, господо судије, адиђар онај исти, што га на врату носи г. Андронита!»... Чудо је то све. Али ми треба да опростимо нашем младом племићу!... Та за бога, он је новајлија још. Он сигурно и не слуги колико вређа своје претке, свог оца, своју матер, — ако су, то јест, они заиста његови претци, ако је Артур његов отац, ако је Ана Севињска његова мати — што их мртве увршћује у

друштво просјака и убожака>.... (Веселост на страни туженој... «Зар у убожацама и сиротињи не тече онака иста крв у жилама, као и у племства... зар сиротиња нису људи?...» упита неко из публике... Сад се диже читава граја... Г. председник хоће да казни оног што се усудио да упада у судске ствари... Не зна се, за пакост, ко је.... Глас је излетио с оне стране откуд су се јављале симпатије за тужилачку страну... Г. председник хоће да искључи целу публику... Он погледа на г. Мишеља, Жилкреда и све пријатеље Мозенталове куће, погледа нарочито на г. Огиста Дегилја... И ови би морали изаћи — сви, сем тужитеља и тужених.... Шта ће? — Сведе опет на опомену — мало оштрију.)

Г. Жилкред узе реч:

«Славни судбени сто већ и сам види, познаје тенденцију, праву намеру оног гласа из публике. Он је протествовао, што сам се усудио да приметим, да просјаци и убожаци нису могли бити другови и кућни пријатељи чувене куће Ривијера... Он, тај глас, протествује, што у тој мојој скромној примедби види оно, што ја нити тврдим ни поричем.... Моја је струка право. Ја не умем да аналишем људску крв, те да видим да ли је она у просјака друкчија, но она у племства. Што не умем, то и не кажем. Онај глас из публике показао нам је још нешто. И то нешто од важности је. Зар не видимо, господе, да се новти комунизма, социјализма ево већ пружају до пред сами

судбени сто?!... Зар не видимо да су постали толико дрски, да нам своја начела — која хоће све да поруше — почеше и пред самим судовима да намећу?!.. То сам ја, господо судије, разумео у оном гласу из публике....» (Веселост на страни туженој.... комешање у публици). — —

Г. Флавије беше један од оних младих карактера, који истина много којешта виде, који воде рачуна о свима друштвеним манама, што су се као коров укореиле и разбокориле у градини народног живота, шта више, он беше човек пун енергије, пун добре воље, да тај коров треби, сатире, а да на место њега сади, гаји, негује, подиже биље друштвене чедности, морала, правде, слободе — за све и свакога, без разлике стања и сталежа, ранга и положаја. Али он не беше још добио прилику да својим очима завири до на дно устајале, жабокречне, ритсм и ситом обрасле баруштине друштвеног склопа.... Он још није добио прилику да види онај сплет од гадних и отровних амфибија што гмижу по дну тог кужног талога од многогодишњег трулежа и отпадака органских створова.

Флавије је данас први пут видео грозни и гнусни облик једне такве амфибије. Та амфибија беше главом 1. Жилкред де-Муљ — јавни правозаступник за варош П.... и народни посланик за срез С.... Та амфибија беше адвокат г Андроните.... Та амфибија беше злосретни бранилац правде!!...

Флавије је само гледао ову грдобу, ово чудовиште под маском човекова лика. Флавије се згрозио. Он је једном хтео као разјарени лаф да полети, да зграби, да раздере — да као црва згази ову наказу од наказе, овај кужни чир пун заразног гноја на телу оног народа, ког је Флавије волео, љубио као своју душу, као свој живот, као свој идол љубави. И само један поглед г. Огиста Дегилџа, који као да беше смотрио шта се кува у души Флавијевој, — учини, те се узбуркани таласи гњева и гнушања Флавијева — стишаше и смирише.

Бад се мир у неколико поврати г. председник огласи:

«Сад је на реду, да се читају искази сведока — г. Џона Петра бакала и овога жене г. Беле. Ови су сведоци испитани код краљевског судбеног стола у Лондону. Њихову сведоџбу имамо преведену и оверену нашим министром иностраних дела....»

XIV

— Сведоџба г. Џона Петра бакала из Лондона гласи — поче г. председник читаће даље.

«Ја о тој ствари знам ово да сведочим, господине: Сад ће бити око 20—21 годину, мање или нешто више, то не памтим. То је било онда када је наш Лондон био пун бегунаца из П..... Ја се тада погодим код неког г. Артура маркиза де-Ривијера. Он је био самац. Имао је само једног синчића од 4 године. Детету овом беше име Флавије. Г. Артур умре после

два—три месеца, а своје дете остави у аманет свом пријетом пријатељу г. Бомјеру де-Рулу. Они заиста беху прави пријатељи. Г. Бомјер је плакао за Артуром као мало дете. Г. Бомјер, ваљда због детета, не хтеде мене да пусти; он ме прими себи. Ово ми је било мило. Бејак се запазио с госпођицом Белом, собарицом код г. Андронита. То беше добра, учтива а боне и лепа девојчица. Ми смо се после узели. Сад живимо задовољно. —

Не прође ни година дана — умре и Бомјер.

Овај је случај бацио и мене и моју Белу у велику неприлику. На три или четири дана по смрти Бомјеровој, отпусти нас г. Андронита. Она је тога дана оставила Лондон. Више за њу никад ништа чули нисмо. У очи дана поласка г. Андронита се показала необична. Она беше готово збуњена. Још с вечера често је улазила и излазила из кабинета свог пок. мужа. Беше ладно. Рече ми да наложим на камину мало ватре. Ја то учиним. Она је после опет ушла у кабинет. Тог се пута задржа дуго. Њено се дете, мала Адела, беше нешто усцикала. Бела је није могла забавити. Није јој тада била ни година. Бела јави мени да кажем г. Андронити, да је детету зло. Ја полако отворим врата на кабинету. Госпођа Андронита сеђаше за столом. Беше чудна у лицу. Ја се поплаших. Пред њом стајаху многе неке хартије. Ту беху и друге неке ствари. Видно сам и златну шатулу. Она беше отворена. Сва је шатула у ватри горела. То је био не-

какви накит у самом драгом камењу. Ја полако затворим врата. Испричам све мојој Бели. Дете је још једнако врискало. Хтело је свиснути. Бела ме није ни чула шта сам јој говорио. Она није знала шта да ради. Мораде однети дете матери. Кад је ушла у кабинет зачудила се. Кабинет је био пун пунцит дима. Код камина је стајала г. Андронита. Она се необично тргла, кад је чула вриску детета свога. Бела ми је причала, да је стајала неколико тренутака нема, бледа — као изван себе. За тим је мало дошла себи.

«Отвори прозоре, нек дим изађе!... Сад свалих неке хартије, које су могле мом мужу главе доћи!...» То је рекла и не знајући шта говори, па узела дете и отишла у собу своју. Бела је отворила прозоре, дим је био изашао... Ватру беше попао црн пухор од сагорелих хартија... С краја ватре биле су још неке у пола, а неке и више од пола читаве... Све су жене радознале. И Бела је у сваком погледу жена — с добрим само срцем. Она домча онај остатак хартија... Остави кабинет и све мени исприча. Од мене није никад ништа крила.

Сутра дан нити смо ми били више код г. Андроните, нити је ова била у оном стану.... Шта је било с малим Фловијем — нисмо знали. Мислили смо да га је госпа са собом одвела. А шта смо могли друго да мислимо? То је било најприродније.

Како смо се преварили! —

После неколико месеци ја нађем сирото дете где Драгоцена огрлица.

џупри уз некакву бабу што продаје кестење. Станем. Нисам могао својим очима да верујем. Баба ме погледа подозриво. Ја се досетим.... Ми смо вам, господине, увек досетљиви.... Купим неколико кестенчића и том приликом добро завирих детету у очи... «Оно је» помислим «зацело». Како је јадно изгледало, и босо и голо и неопрано. Оно мене није познало....

Отрчим Бели: кажећ јој све. Она брже боље — спреми се. Дођемо на оно место — било је у улици св. Џемса. Кад тамо ни бабе ни детета! Били су отишли ваљда кући. Беше нам, врло жао... «Сиромах Флавије — шта је дочекао!» — мишљасмо.

Толико смо пута одлазили и ја и Бела у улицу св. Џемса. Али све узалуд. Никад га не могасмо наћи. После овога и нас погоди несрећа.

Моја се Бела разболи.... Обоје бесмо без службе. Потрошила се и последња пара.... Зараде ни од куд. Бела је лежала од врућиштине — девет пуних недеља.... Кад онда нисам ударио у прошњу — ни у још што горе — никад нећу!...

Бела се једва мало придиже. Дође друга несрећа. Оне, чини ми се, не иду никад саме.... Увек им је друштво — беда, невоља, глад — црна неимаштина!... Сад паднем ја да лежим — од исте болести. Био сам изван себе две — три недеље. Шта је за то доба радила Бела, онако слаба, ја не знам. Кад сам дошао себи — о чуда! — Био сам у другој кући, у другој соби, у другим хаљинама...? Где сам ово — помислим.

«У нашој кући», одговори ми Бела, а сузе јој грунуше из очију. Она се обрадовала... Толико времена нисам ни једне разумне прозборио.

Тако је било.

Бог често и сиротињу погледа.

Кад сам пао лежати, Бела, онако слаба, без пребијене паре — нашла се у чуду.... Падне јој на ум једна њена другарица — мала Ибрина — тако су је звали.... Умрла је — бог да јој душу опрости! — Ибрина је била у служби код неке богате породице, која беше дошла у Лондон из северне Америке. Они су становали у оној истој кући, где је умро пов. Артур де-Ривијер.

Њој оде Бела. Потужи јој се. Открије јој све наше јаде. И Ибрина је била сирота, али она прими к срцу нашу беду. Она је одвајала од својих уста, па је нама помагала.... Сиротиња има нешто, што немају богаташи. То је милосрђе. Бела је ишла чешће Ибрини, и вазда се враћала пуних руку.

Једнога вечера затече Бела код Ибрине некаквог странца. Он беше дошао пре неколико дана из П.... да потражи неког далеког свог рођака, који је у време револуције дошао с једним дететом у Лондон, па се после није вратио. У варошком кварту даду му нумеру куће где је становао, и та је кућа била где су Ибринини господари становали. Рођаку странчеву било је име Артур маркиз де-Ривијер.

Удес овај одређен је руком самог спаситеља.

Моја Бела исприча странцу све што је знала о Артуру и његовом сину. Још оног вечера странац дође у наш стан. Прегледа оне нагореле хартије. Он је нашао траг свог рођака.

Још сутра дан он нам купи кућу, пресели нас. Доведе лекара и ја за кратко време дођем себи.

Кад сам се са свим опоравио, одведем странца на гроб Артуров. Он је пао на хладно бусење гроба па је плакао као мало дете. После сам га водио и на гроб пок. Бомјера. И ту су му сузе грунуле из очију. Обојици је подигао дивне споменике. Жалио је што нису један код другога. Разуме се да смо му и о детету — Флавију — казали све што смо знали. Нисмо заборавили, како сам га ја познао у улици св. Џемса и како смо толико пута ишли, не би ли га где нашли и видели.

Сад је тек настала права невоља. Ово је дете валаало по што по то пронаћи. Све је чињено, све је покушано — па све би у заман! —

Старанац је сваки дан добијао писма из П... а сваки је дан готово писао у П... Једног јутра рече нам тужним гласом: «Ја морам поћи. Али вама остављам у аманет, да ми малог Флавија пронађете... Ако га нађете, немојте ништа предузимати док мени не јавите — бојим се да се што не догоди што би детету наудило.... Шта знам ја — каква га непријатељска рука бацила у ту беду... Можда се и сад на њ пази... Ту се мора мудро и обазриво радити.»

Кад пође даде нам 100 фуната стерлинга (2400 динара) да кавву радњу отворимо. То смо и учинили. Отворили смо бакалницу. Рад нам је сам бог благословио. Ми смо сретни.

Странац оде а ми остадосмо.

Ми нисмо мировали пуне три године. Детета нигде ни од корова, као да је у земљу пропало... Боже мој, господине, та Лондон и јест сиње море. Човек је у њему као зрно песка у мору. —

Једнога дана беше моја Бела изишла у варош. Зачудио сам се — ваздан није кући дошла. Прође два сахата ноћи, а ње још нема. Био сам се поплашио. Морало је се нешто догодити. Нисам знао шта да радим, куд да пођем, куд да је тражим, особито у Лондону. — Кад, на срећу, у зло доба, врата се отворише — ето је!.. Она се сва задувала. На лицу јој се беше исписала и туга и радост... Она је у ме само гледала. Није умела ни речи да прозбори:

«Шта ти је, за бога?? упитам је.

— Ћути, рече ми; да се мало одморим, казаћу ти!... Добро је... Хвала богу већ једном!... Ала је срећан данашњи дан!... Никад га заборавити нећу!...

— Шта је, казуј! повичем јој пун нестрпљења!...

— Хе, шта је?... стани мало... о боже теби хвала!... ти си моју молитву услишио!... Шта је? питах ме... Да ти кажем!... Нашла сам нашег Флавија!... нашег сиротана... јадно моје сироче!... Куку мени што га не узех на кркаче?!.. што га не донесох овде??.. Хе, ни

сам смела од нашег добротвора; а никог другог питала не бих»....

Е, господине, не памтим ништа у свету, од кад сам се родио, да ме је како што обрадовало, као овај глас!...

«Знаш, рече ми моја жена, да је данас било доста хладно. Ја одох, не знам ни сама за што... Бог ме је сам упутио у улицу св. Ћорђа. Црква св. Ћорђа беше већ отворена. Уђем те се помслим Богу, као обично.... Он ме је чуо. Он ми је помогао. — Кад изађох из цркве — а један дечко — го, цепти као пруг и кроз плач тужно виче:

— «Добро кестење — два за пару!»

Мени сину божја мисао у главу.... Погледам га... завирих му у очи. — «Он је» помислим.... Кроз ону мршавост, кроз оно тамно бледило, кроз ону неопранштину, нечистоту, — вираху још оне мени добро познате црте нашег малог Флавија....

Упитам га:

— «Како ти је име, чедо моје?»

Он ме тужно погледа.... Видила сам лепо — оно мене није познало.... Јадно дете — и оно би се обрадовало.

— Мени је име Флавије! — одговори ми дркћућим гласом, а д се одмах трже као опржено, па додаде:

— Мене зову овде и «Розети»...

— Он је нема никакве сумње! помислим.... Шта

Ћу да радим, кукавица сиња?!..» Сетим се одмах. Сам је ме бог научио... На срећу бејаш понела нешто пара. Ја га упитам:

— По што ћеш ми дати све твоје кестење... хоћу баш све — де кажи, чедо моје?...

— «Два за пару,» одговори јадник, и погледа ме својим помућеним очицама, баш као да је хтео рећи: узми све, узми све — бог ти помогао!..

Пребројимо. Платим му. Ја не бих ни бројала; дала би му коју пару више, али сам се бојала да тим што не штодим њему, да не учиним горе. Он, весео пође. Ја застанем, као бајаги вежем мараму с кестењем, а она ми се дреши.... Оно измаче.... Ја за њим полако, чинећи се и невешта, све гледам у дућане, као да бих још нешто купила; али моје око није силазило с овог јадника. Тако смо ишли дуго. Дете је застајкивало. Ваљда је бројало паре. Једном се и саже. Мора да је коју пару испустило, па је довати. Најпосле сависмо у један ћор-сокак. У том крају никад била нисам. На све све стране испада сама гола сиротиња. Дете уђе у једну удерицу. И заиста ово није било ни налик на кућу. Ту је било некад некакво велико здање, па је срушено. Остао беше још само један зид који се наслањао на другу суседну кућу, те је тако све личило на троуго. У овом троуглу стоји прилепљена она удерица с вратима мањим од малог прозора, а с прозором кроз који се једва мачка може провући.... Све сам распитала — онако из далека

да се нико не сети... Сазнала сам, да је Флавије код некакве баба Цоме... На њу мрзи цео комшилук. Она је сваком живом досадила. То није баба причаше ми — то је бесна мачка, која сваком оће очи да изгребе. Флавије — јадни Флавије — то је прави мученик, ког тамо зову «Розети...»

— Ево ти његова еспапа!» повика ми жена и мету мараму пуну кестења преда ме...

«Ја сам, господине, још тога вечера писао у П.... на адресу непознатог. И — шта мислите? — Четврти дан је био већ у нашој кући.

Још је тог истог дана учинио све нужне припреме. Човек нам се овај, господине, учинио преко сваке мере обазрив. Договоримо се најпре у коју ћемо собу да сместимо Флавија. Дали смо му лепу, светлу собицу са сокака. Наместимо постељу. Спремимо му неколико пари хаљиница, рубља и све друго што једном детету из стменије куће треба. Ово је чињено као да је дете већ ту. — Непознати нам издаде упуства, како ћемо се владати према детету. Кад смо с овим били готови, он с мојом Белом оде. Било је пред саму ноћ. Бела се одмах врати; а странац дође у пола ноћи... Он доведе дете... О, господине, како смо се обрадовали!.. Странац отпутова још исте ноћи. Кад је отишао понео је са собом и оне нагореле хартије... На самом поласку рече нам:

«Можда ћете се ви једног дана питати код вашег краљевског судбеног стола о овом детету... Кажите

само оно што знате, кажите — истину.» То рече па оде. Од тога доба нисмо га више видели.

Ми смо у длаку поступили онако како нам је он наредио. А и како не би Он беше наш избавитељ, а ми опет дете запазисмо као своје. Бог нам није дао друге деце.

Дете оста код нас пуних десет година. Свршило је основне и средње школе.

Ми добијемо наредбу, разуме се од нашег добротвора, да дете упутимо у П.... чим сврши последњи испит из шесте гимназије. Добили смо и нумеру од стана, гуд ће и где ће одсести у П.... Тако смо и урадили... О, господине, како нам би тежак тај раста-
нак. Сви смо троје плакали као мала деца... Флавије није био више дете. Он вам је био mudar, pametan, bistar као какви зрео човек.

Он оде. Од то доба ни њега више видели нисмо; али нам пише често. Он нас се сећа, поштује, као да смо га родили... А ми, хе, господине, да нам је бар да га још једном видимо, па не би жалили умрети. Сад је он већ свршен човек. Учи медицину, хоће да буде лекар. —

То је што о том детету знам. На све ово могу се и заклетити... Ово ће вам потврдити и моја жена. Наравски — шта би могла друго да каже до — оно, што сам ја казао; а то је, сушту, овејану, истину.»

*

— И заиста, рече г. учитељ, — исказ г. Беле подударао се у длаку са сведоџбом њеног мужа. Она

је била много опширнија. — Причала је с више осетљивости. Она је и причајући плакала, — али све кад се узме, опет је изишло од речи до речи оно, што је и њен муж, г. Џон Петар, испричао. Истина, ма се с ког краја почела казивати, остаје увек — само и истина.....

«Сад је на реду да се испитају сведоци, а на име г. Шарл Дебрижен Конт Давињон», рече г. преседник краљевског судбеног стола. —

XV

Г. Шарл Дебрижен беше човек осредњег стаса. Било му је око 60 година. Био је сед као овца; али се још добро држао на ногама. И он је пострадао у револуцији. Све му је имање конфисковано. Он је зарана осетио шта ће да буде, па се склонио код неког свог пријатеља у село Тариду, које лежи с ове стране Пиринеја — готово на самом његовом подножју. Ово је село на устима једног планинског пролаза, којим се криумчари најрадије служе за пренос забрањене робе у Шпанију или отуд овамо. Ово је место г. Дебрижен сигурно и за то изабрао, што му је одавде лако било умаћи у Шпанију, ако баш до густа — дође. На срећу његову до тога ни дошло није. Кад се редовно стање повратило, он дође у П.... Он је дуго време водио парнице по судовима, док је неки део свога имања повратио. Сад се беше повукао у миран живот и није хтео да зна шта се у свету догађа.

Другове је своје погубио, па би тако провео читаве месеце у осами. Само би с пролећа мало изашао у свеже зеленило, и то би га посетило на сретно младо доба уживања и провођења — ловећи по ваздан и пентарећи се по огумастим висинама и другим стрмовитим местима високих Вогеза, где је имао једно мало пољско добарце.

Од свију својих старих другова с којима је проводио свој бурни и млађани живот, — беше још у животу г. Емил Флоријан маркиз де-Бранли. Они су били готово једних година, само што се г. Флоријан много боље одржао. Њега је некако поштедила она олујина. Онда се тревно на неком дугом путу за у Источну Индију, те се тако није десио на судару оне бесне бујице, која је рушила и разоравала на шта је наишла и што је поплавила. Кад се с пута вратио — беше се све утишало и умирило, али и све добило други облик и друге људе. Тако се беше повукао и г. Флоријан у осаму и не би марио да би на пољу и грмило и севало.

Ова би се два стара пријатеља, по каткад састајала те би по читаве часе провели у разговору и сећању на оно лепо живовање и на оне многобројне другове и пријатеље, које тада већ кријаше земља црна. Они су се један другом у једној прилици зарекли: да се неће женити. И то су заиста и одржали.

Оба се беху загледали у једну лепотицу њиховог доба. А ко се у њу још загледао није?!... То беше

главом госпођица Андронита, кћи маркиза Друина Бонвиљског. Они су сазнали да су супарници оног истог вечера, кад је њихов предмет љубави испросио пок. Бромјер де-Рул, човек онда на гласу и по карактеру, и по положају и по имовном стању. Тог су вечера сазнали, како су уде среће, па су се један другом онако и заверили. Од то доба они су постали још ближи и интимнији пријатељи.

Од свију својих другова највише су се сећали пок. Артура де-Ривијера. О њему би по кашто ваздан развукли.

«То беше најплеменитији човек оног доба, рекао би г. Шарл Дебрижен.

— Али која вајда, додао би г. Емиј Флоријан, кад је од свију најгоре прошао. Како сам чуо једва је жив умакао са својим малим Флавијем. Њега је несрећа узастопце гонила. Умре му жена на порођају, коју је волио више но свој живот... Срећом те је и он умро. Иначе, како му је све имање збрисала проклета револуција, — данас би скапавао од глади... Шта ли, збиља, би од његова синчића?... Да ли је он бар жив?... Иначе Ривијера више нема! —

— Ништа живо не знам, одговорио би г. Шарл Дебрижен. — Колико сам пута распитивао за то дете па — ништа... Канио сам се толико пута да одем код г. Мишеља Мозентала — хтео сам рећи код његове госпе — да је за то упитам... Чуо сам да је она са својим првим мужем пок. Бомјером де-Рулом

у то доба била у Лондону — не би ли она знала што казати о детету његову... То сам се канио, заиста, али, ето, до данас не одох... Ти знаш за што... Нисам отишао из оног истог узрока, због ког и ти сигурно отишао не би?...

— И не бих! — одговори г. Емил и задуби се у мисли.

Тако су се разговарали једног дана ова два стара друга и пријатеља, у кући г. Шарла Дебрижена, кад овога собни послужитељ јави да је дошао судски разносач пресуда, решења и позива и чека да преда г. Шарлу нешто од краљевског судбеног стола.

«То је нешто по овој последњој парници», рече г. Шарло изненађен. Баш сам омрзао на те проклете парнице... Изађоше ми на врх главе!... Хоћу мирно, без бриге, да живим... Нек носи све ђаво куд је и понео!... За тим се окрете слуги и рече јетко:

— Кажите му, ја имам мог адвоката.... Он то већ зна па ми и опет вуче те хартијетине.... Колико сам пута и вама говорио?!...

— Ја сам му већ казао, одговори слуга; али послужитељ вели, да се ово, што он носи, мора вама лично предати....

— Шта ће то сад бити?! упита Дебрижен чудећи се... Кажите му нек уђе — то је нешто са свим ново! —

Служитељ уђе, поклони се, и предаде на реверс г. Шарлу некакви судски позив, па рече:

«Оваки исти позив имам да предам г. Емилу

Флоријану маркизу де - Бранлу.... Рекоше ми амо да је и он овде? —

— То сам ја! одговори г. Емил и не мало се зачуди.

Служитељ се поклони, па предаде и њему онаку исту хартију, и оде.

«Шта?! — ја се позивам као сведок по спору г. Флавија Артура Ривијера...» повика г. Дебрижен не верујући својим очима...

— У парници против г. Андроните супруге г. Мишеља Монзентала председника, прекиде га г. Емил... Исто као и ја...

— Да сведочимо о оној красној огрлици! додаде г. Шарло једнако чудећи се...

— Што је пок. Артур даде својој лепој заручници, прихвати г. Емил...

— Као први вернички дар, допуни г. Дебрижен.

— Сад ћемо да сведочимо против нашег негдашњег идола... Ко је се томе надао?!... додаде г. Емил са неким чуђењем и смешењем...

— Наравски, ми смо баш и били заједно на прошевини прекрасне Ане Севињске одговори г. Дебрижен...

— И ми о курјаку, а курјак те на врата! рече г. Емил... Ето сад смо сигурни... Флавије — оно мало анђелче — живи!... Он је сад читав човек...

— Који је почео и парнице да води... чекај младићу — изићи ће ти на нос!... додаде г. Дебрижен

— Шта ћеш то су последице несретне револуције! —

— Ма од куд она огрлица у г. Андроните?; упита г. Дебрижен једнако чудећи се.

— Од куд? питах; купила је од каквог јунака из револуције, који је био сретан да први улети у кућу Ривијера; а још сретнији, што је натрапуњао на тако скупоцен адиђар.... Доста ће бити и њему и његовим унуцима — ако, то јест, таки људи могу имати своје унукe... одговори г. Емил у некој иронији.

— Па шта ћемо ми сад ту помоћи? упита г. Шарло.

— Ништа; као обично... Таквих је парница било на хиљаде, па су све погубљене... Сиромах млади Ривијер, — он тражи на ланском ватришту ватре, примети г. Емил сажаљевајући.. Можда му је то још једина нада...

— Како му драго; мени је мило што ћемо то дете видити здраво и весело, рече г. Дебрижен расположено.

— И још нешто! додаде г. Емил смешећи се.

— Наш негдашњи предмет љубави, прихвати г. Дебрижен с нешто ироније.

*

— И г. Шарл Дебрижен Конт Давињон исказа своју сведоџбу, продужи г. учитељ даље. Он је потврдио од речи до речи све што је у тужби наведено, да ће да осведочи. Описао је за тим како изгледа златна шатула, па онда је поређао до најмањих ситница како изгледа спорна огрлица. Последње речи беху му:

«Господо судије! мени немојте износити на углед спорни адиђар. Ја сам вам га описао. Он тако изгледа. Покажите га целој овој поштованој публици, па, ако тај накит буде заиста онај, што га је пок. Артур маркиз де-Ривијер дао својој заручници Ани Севињској, ако то, велим буде онај адиђар, оно чудо од лепоте и вештачке израде, које сам ја овде пред судбеним столом описао, — онда ћете ви, господо судије, онда ће цела публика — на први поглед повикати:

— То је!» —

Овако је исто осведочио и г. Емил Флоријан маркиз де-Бранли.

Он је на послетку рекао:

«Господо судије, покуните ми из целе наше краљевине све скупоцене адиђаре што их госпође на свом врату носе, па ме онда упитајте: «Је ли овде међу овим адиђарима и онај што га је пок. Артур дао својој заручници?» И не само ја, но и сваки из ове поштоване публике, познаће га и пружи прст на њ, само ако он буде међу њима; а ако не буде био ту, ја ћу вам казати без многог тражења и гледања:

— «Он није ту!» —

— Најзанимљивија је сведоџба слепог јувелира, рече г. учитељ тужно смешећи се.

Кад се појавио у судској дворани — старац погрбљен, тамно блед, без и једне длачице на темењачи,

с усанулим очима, — чињаше се сакупљеном свету, као да гледа сен из гроба, с онога света — дошла је да каже судбеном столу, овом намеснику божије правде на земљи, да каже грешном овом свету — истину!..

Све се уђутало, све је занемило. Наступио беше свечан тренутак.... Хоће и мртви из гроба да кажу своју реч....

Дадосе старцу наслоњачу. Он седе полако као што се сен спушта. Добро су учинили. Не би се могао држати на ногама.... Та и онако старост по себи буди у нама поштовање. Она је жива прошлост. У њој читамо нешто што нема у другим књигама.. Старост су последња врата, кроз која ћемо оставити овај бели свет.... Не, старост је највеће брдо, на које се човек почне пети од колевке па до смрти... Мало је њих, који се на њ испењу: брдо је то од свог положаја па до врхунца окићено гробљем. Од хиљаде милијуна људи — једва се на тај врхунац, на то највише место где човечија нога стати може — успеће који стотињак, а све остало клоне у половини овог тешког и стрменог пута. Стари Дуферин беше на том врхунцу, на врхунцу, одакле се види и овај и онај свет. Стари јувелир престављаше јунака, који је жив долетио на место, где се награда за кошије дели. Ове јунаке, хоћемо не ћемо, — морамо да поштујемо. —

«Како вам је име и презиме?» упита г. председник слепог јувелира.

— Аврил Дуферин, одговори старац дрвљућим гласом.

— Колико вам има година?

— Последњег дана прошлог месеца навршио сам 102 године. Сад сам узео сто трећу...

— Стојите ли у каквом ероству, односу, пријатељству с тужитељем, или с туженом г Андронитом супругом г. Мингеља Мозентала председника сената у П...? упита председник званичним тоном.

— Ја те људе и не познајем; а сигурно ни они мене. То је млађи свет.

— Надате ли се користи или штети од овога спора по коме сте ви сведок.

— За мене има само једна ствар што јој се надам, а то је — последњи час.... Он је сигурно ту.... Од кад сам се родио нисам ни за што изишао пред суд... Сад ме ево. Ово је весник мог последњег часа.... Ја га мирно чекам. Свет сам овај престао гледати, ово је седма година!... У њему нема више за ме користи.... Питајте ме брже. Чућете само истину. Она ми је мила била вазда.... Она је била мој друг једини. С њим се не смем растајати ни при расстанку с овим светом....

— Јесте ви градили какав адиђар пок. Артуру маркизу де-Ривијеру, и ако сте, како он изгледа, шта је коштао и — би ли га могли познати, кад би вам се на углед ставио?...

На старчевим устима заигра необичан осмејак, он рече:

— У моје доба не би ме ни дете тако упитало — сад је, ваљда, таки закон — све се мења.... Добро је

што ћу скоро оставити овај свет.... Жалио сам што не могу слеп да изађем мало међу људе.... Сад волим...

— Одговарајте ви на питање судбеног стола! — осече се г. председник.

Старац мало поћута. Све је ћутало. Г. Мишел беше блед као смрт. На устима г. Жилкреда де-Муља лепршаше се ђаволски осмејак. Он је вешт адвокат. Он зна да погоди у напред хоће ли добити или изгубити спор, не по каквом јаком основу или праву, већ по правцу питања која се стављају од г. председника... Овде је постављено једно питање, које му је осигурало цео труд и муку: Може ли слеп видети, познати спорни предмет кад му се на углед стави? — —

Дивно — питање!...

Ако рекне могу. Ојда лаже --- сведок. Слеп не може ни видети ни познати; а ако рекне не могу, онда му сведоџба не вреди — није познао, није казао — «то је», или није то онај адиђар ког је сведок, како сведочи, градио оцу тужитељевоу, те да би се могло рећи: И трећи сведок потврди да је онај адиђар, што је у г. Андроните, онај исти, што га је пок. Артур дао својој заручници матери тужитељевој.

Али често се у свету догађа, да кад држимо, да нам је зец у лонцу, он је далеко негде у густу чечарју!...

«Ја сам у мојој радионици, која онда беше прва у П..., начинио г. Артуру де-Ривијеру једну скупоцену огрлицу. Она је стала 1,200.000 динара. Ово је

у минијатури престављен грб куће Ривијера. Адиђар има своју шатулу. Ова је шатула од француског злата. На шатули је вештачки израђен грб — опет Ривијера. На боку полу-месеца виси Христово распетије. У целом адиђару има 91 камен ретке лепоте и чистоте. Све ово драго камење подељено је у пет главних група. У звезди има 16 брилијаната — сви су на угловима његовим. У среди је велики, као трава зелена, с плаво црвеним презивањем, смарагд. Он сам кошта 100.000 динара. 16 брилијаната имају вредност укупно 140.000 д. Три групе друге стоје на испуњеној површини полумесеца. У све три групе има 54 брилијанта од разне величине и три смарагда свега 57 комада. Онај смарагд, што је у средини, износи вредност на 100 000 динара; два су мања — коштају по 50.000 д. а 54 брилијанта коштају 582.000 динара. У трнову венцу спаситеља има 12 смарагада; сви скупа коштају 70.000 динара. Пет, ретке лепоте, — рубина престављају пет рана Христових. Они коштају скупа 5.000 дин. Злато на адиђару, на шатули изнело је 3.000 динара... Да ми револуција није упропастила и књиге све би ове позиције и данас нашли на рачуну г. Артура маркиза де-Ривијера, који од конте није хтео одбити ни пребијене паре. Шта више дао је сваком момку по лудор — бакшиша.

Све то памтим као да је јуче било. Од то доба има сад 28 година.

Ову је драгоценост дао г. Артур својој заручници... Оваквог адиђара нема у свој нашој краљевини њега је ласно познати — за то, што је он јединствена реткост и по скупоћи и по вештачкој изради... Ја сам казао све. Идите, и где нађете овај и оваки адиђар, то је — знајте, први веренички дар, који је Артур дао својој заручници Ани Севињској...»

Г. председник устаде. Оде каси судбеног стола. Отвори је. Изнесе нама већ познату шатулу. Она је овде донета по особитој наредби судбеног стола.

Г. Мишељ Мозентал беше занемιο. Сад је волео што се овде није десила и г. Андронита. Па и г. Жилкреду не беше боље. Он гледаше преда се и нешто смишљаше.

Г. Флавије устаде. Ово је за њ свечан тренутак. Чинило му се сад ће видети и оца и мајку.

Па и сама публика беше узнемирена. Овде су данас много више чули, но што су се надали. Све је живо било у грозничавом нестрпљењу.

Г. председник мету шатулу на зелени судбени сто. Отвори је. Полако узе, извади скупоцени адиђар, диже га и упита потресеним гласом.

«Је ли ово први веренички дар, који је на прошевини дао пок. Артур маркиз де Ривијер својој заручници Ани Севињској и о коме сте ви сад све дочили?»

— То је! повикаше оба прва сведока... «То је!» повика сва публика од чуда — засењена треперавим блеском, који сину с овог ретког адиђара.

И само је седно и ћутао слепи јувелир....

Слепи не виде! — — — — —

*

«Има ли шта да примети тужилачка страна на исказ својих сведока? упита, г. председник, пошто спорни предмет остави на своје место.

— Сведоци су потврдили тужбу и у њој све наводе мога властодавца, одговори г. Босије заступник г. Флавијев.

Само још захтевам: да судбени сто одреди вештачки извиђај од стручних лица, који ће спорни предмет прегледати:

а, да ли су у њему они и онаки бројеви брилијаната, смарагада и рубина;

в, да ли је у породици Ривијера заиста грб «полу-месец за звездом», и

г, да ли у опште цео изглед спорног предмета одговара исказу слепог сведока, коме је немогуће видети спорни предмет и пред овим судбеним столом рећи:

— «Ово је онај адиђар, који сам ја пок. Артуру маркизу де-Ривијеру — начинио!...»

— Шта на то одговара тужена страна? упита г. председник тоном, којим је хтео рећи запрепашћеним пријатељима г. Мозентаја.

— И опет се не бојте!...

XVI

— Последње речи г. председника учинише необичан утисак на слушаоце, настави г. учитељ даље. Речи ове у велико окуражише тужену страну. Г. Мишеље Мозентал погледа на судбени сто с особитом благодарношћу. Он је био жив умро. Сад мало дође себи. —

У публици се само згледаху. Нико није умео да објасни онај особити удар гласа преседниковог.

Г. Босије није скидао очију с људи, са судбеног стола, ове једине заштите нападнутог права људског на земљи. Њега је онај тон из уста судије од *два гласа*, пренеразио, запрепастио.

Па и г. Огист Дегилъ беше овим необично дирнут. Он је само гледао преда се. Чинило му се као да ће у земљу да пропадне.... Он је веровао у судове као у нешто узвишено.

Г. Жилкред де-Муљ, беше нарастао као пласт. Он је охоло и подругљиво погледао час на г. Флавија час на његова адвоката, г. Босија. Овome, као да је хтео рећи: «Ти, пигмеју један, зар ти да се са мношћом на овом пољу мериш? Зар ти пред оволиком светином да ми отнеш венац победе? Скочио бих ја онамо, где не треба, кад би ми се то догодило! Ти још и не знаш, јадниче један, с ким си се у коштац ухватио!....»

Он устаде, па започе гласом пуним ироније:

«Кад се човек дави, он се и за сламку хвата!....»

Тако је. Тужитељ, сиромах он! — да би отео туђу ствар... (Граја у публици... г. председник прети искључењем слушајалаца... Г. Флавије скочи као муњом погођен... Г. Босије га хвата за хаљину... читав дар мар... Слепи јувелир моли да изађе — тешко му је... Излази одводи га мали Фабијан... Г. председник опомиње г. Жилкреда, да бира удесније изразе за одбрану права своје властодавке... Ред се у неколико повраћа... Г. Жилкред наставља): Има прилика кад човек мора да изађе из сфере ладнокрвности. Она треба да је најобичнија браниоцима правде. Ја то признајем. Мени се измакла једна неприкладна реч... Па јесам ли ја крив?... Ја мислим да нисам. Сама природа овога спора, сама каквоћа доказних средстава, која је имала доброту тужилачка страна у овом спору да састави, удеси и да употреби против несумњивог права, против својине моје властодавке г. Андроните, својине коју она «притјажава» — што и деца по нашим улицама знаду.... Али, ја ћу од сад у одбрани тог њеног права бити хладнији, умеренији и објективнији.

Славни судбени сто разумеће ми положај. Ја бих се огрешио пред својом савешћу... («Ти је немаш!...» повика неко из публике... Г. председник скочи: «ко то рече?...» «Ја рекох» одговори један младић... Ово би прибележено... Г. Жилкред тражи, да се «обвињени» и казни и искључи... «За ме је понижење да те и слушај даље... за суд још веће... нек суд чини своје!...» «Младића казнише с 25 динара и искључи»

чише из заседања. Ово би прибележено)... Ето, господо судије, започе г. Жилкред, и ово је један најамник, који је дошао просто по наруџбини, да чини пресију на суд, на власт, на закон.... Али шта говорим?!... Тако је. Ово и није мала ствар. Овде је реч о једном предмету, о својини моје властодавке, која вреди милијуне.... Е, богме ту се има за што радити, викати, лармати.... Да је оно несретно доба, могло би се и отимати. (У публици опет комешање.... Г. председник да изађе из коже.... Погледа у г. Жилкреда, рекао би му: — «Умери се човече!.... Морао бих и ваше пријатеље да искључим».) «Али је сад доба закона доба реда, доба правде!.... Гвоздена рука закона не да ником да мрдне. И ја се једино ослањам на увиђавност судбеног стола. Његови су погледи строги, али и праведни.... Они виде далеко, у дубину фаличног смера, намере, прохтева тужиочева.... Данашњи је спор само једна чињеница из читавог низа других овоме подобних спорова.... Они имају своју историју. Историја је ова жалосна, крвава.

У време револуције, они су расправљали — вазда на штету правде — на улици, у кућама... Сад су дошли да се пред лицем узвишеног судбеног стола — опет у истој цели, — туђе својине доченају Жалост је, што још није оно доба!.... Ала би се радило, Ђарило — богатило!....

Тако је. Друштво још пати од оне кужне болести. Она најрадије напада младе људе — па још ако су с улице, тим пре и опасније. Болест је ова прилепчива.

Она грози целом друштвеном склопу... Срећа је само, што нам је добро позната.... Лекари, не они сами — ми сви, треба да смо на опрезу. Овде треба лека и то — брза и радикална лека... А који су то лекари, који ли најсигурнији лекови? — Судови, закони. То су мора тој заразној друштвеној болести. Опити су већ чињени.... Они су добро испали!...»

«Ја бих учтиво замолио судбени сто, рече г. Босије, да он изволи опоменути г. заступника тужене стране, да се не удаљује од предмета... Господин има доброту да овде пред судом држи нека предавања, која, не верујем, да и он сам може разумети....»

«А ја бих учтиво замолио г. пуномоћника тужилачке стране, да ми не упада у реч, рече јетко г. Жилкред. Он ми, ваљда, неће предавати лекције, како ћу и на који начин да браним праведну ствар моје властодавке.... И, ако би се баш десило, да ко од нас двојице, један другом дамо каква упуства и поуке, то држим, да би се он пре морао мени обратити но — ја њему....»

«Ја овде захтевам с правом и на основу закона, да се само ограничимо на предмет и материју о којој је спор....»

«То је ствар судбеног стола, да он цени одбране и говоре парничара, као и то, да ли се која страна удалила од предмета», примети г. председник озбиљно, «а г. заступник тужилачке стране за сад се само опо-

миње, да другом не упада у роч... Судско је да са-
слуша све, да цени све....»

Г. Жилкред настави:

«Ја до душе знам, да сам дарнуо тужилачку страну онамо, где је она најслабија — где је тишти, боли... Сад се она врпољи — хтела би мрднути, умаћи, — не даду браћа... ваља покусати оно, што се за другог дробило... Ко се у коло хвата у ноге се узда... Што се прtimo у оно, што нисмо у стању понети?....

Кад сам овако у опште бацио поглед на сам карактер задњих намера тужилачке стране и његове братије, кад сам преставио, на видик изнео и штетне последице по читав друштвени склоп, по наше постојеће стање, које из тих намера потичу, — онда, ево ме, да учиним по вољи тужилачкој страни, и да пређем на саме појединости на по се у овом фамозном спору.

Остављајући праведној оцени судбеног стола — хоће ли бити од решавајуће вредности ново предложени вештачки увиђај и хоће ли се дозволити да се још и оваковим зановетањем развучи ова ствар, све то, велим, остављајући увиђавности и мудрој оцени славног судбеног стола, — ја ћу само да се дотакнем ове три ствари:

а, може ли неко бити у своме делу сведок? —

б, може ли слеп да сведочи о ономе што треба да види, да позна, па да сведочи? — и

в, може ли вештачки увиђај заменити вид слепог сведока? —

Но пре свега, нека ми се дозволи, да бацим поглед на цео доказни материјал, који је тужилачка страна у овом спору употребила за постигнуће своје себичне цели. Он се да поделити у две групе. Прва је група она, којом се хтело да докаже: Да је тужитељ г. Флавије, негдашњи «Розети», садањи «Артур Ривијер» — рођен у законом браку — пок. Артура маркиза де Ривијера и овога супруге пок. Ане Севињске, и да је он њихов законити син и наследник. Друга је група она, којом се желило да докаже: да је покојни Артур имао једну огрлицу и да се она сад находи у рукама г. Андроните моје властодавке, и да она по основу наслеђа има да припадне тужитељу.... Дивне намере; лепе корисне цели!... Красан план — великолепне зграде! — само штета грдна, што се не зна, или су невештији наимари или је лошија грађа? — —

У колико је тужилачка страна постигнула своју цел с првом групом доказних ерестава, — то се мене не тиче; то се не тиче ни овог спора.... То не може да утиче у несумњиво право моје властодавке, право, гоје она има на спорни предмет.

За то ћу само да говорим о другој групи.

Је ли тужитељ њом постигао своју цел?... Је ли доказао своје несумњиво право на спорни предмет, на драгоцену огрлицу г. Андроните? —

Није.

Он је за то морао да има *три безизузетна сведока*.... Упамтимо добро — *три безизузетна сведока*. То не тражим ја. То тражи неумитни пропис §... нашег грађ. закона. То тражи закон, ова највиша воља у земљи! — —

То закон тражи, а тужитељ тога нема. То је жалосно — ја признајем!...

Његов трећи сведок — слепи јувелир — није и не може да буде у овом спору сведок из два законска узрока.

Први је узрок ово:

По јасној аналогiji §... нашег суд. грађ. поступка, нико не може да буде сведок у свом делу. Слепи јувелир сам признаје, да је он градио спорни предмет — скупочену огрлицу. Ово тврди и тужилачка страна... И — то је пуноважан и пуноправан доказ да је спорни предмет дело слепог јувелира, по ком он ни у ком случају не може, не сме да буде сведок. То би значило — сведочити самом себи — посредно; а посредно је колико и непосредно.

Кад ово стоји, онда тужитељ нема трећег сведока, а кад трећег сведока нема, онда су она два прва равна — нули.

Сад даље....

Баш и кад би се узело — што је немогуће, док се закон погазио не би, да би слепи јувелир и могао да сведочи у свом рођеном делу, — онда му опет сведочења не би вредила из другог законског узрока....

Где закон говори отворено, јасно, чисто, разумљиво, ту ми морамо да ћутимо... Ево шта закон каже:

— «Слеп не може да сведочи о ономе што треба, што мора да претходно види, позна...» (види §... нашег суд. грађ. поступ.) Да би сведоџба слепог јуве-лира имала правне вредности, он мора да види, да позна спорни предмет, па да, на основу свог сопственог виђења и познања, изјави пред славним судбеним столом: «Јес ово је онај адиџар, који сам градио пов. Артуру; познао сам га — он је...» То, сведок није могао да учини — јер је *сиромаш слеп*. И за то је он *изузетан*. И с тога тужитељ нема трећег сведока, и с тога су она два прва равна — нули!...

Сад је још на реду да одговоримо на оно треће питање.

И ми ћемо на то питање да одговоримо једним питањем:

Где пише у закону — да се вид слепчев може заменити вештачким увиђајем? — Нигде....

Ето с каквим се доказима хтео да послужи тужитељ, па да макне од моје властодавке једну њену стварку — малу, незнатну — од цигло једног милијуна и двеста хиљада динара!...

Ко се дави за сламку се хвата!...

XVII

Г. Босије беше човек од својих 32 — 34 године. Он је свршио у П... најпре права па за тим државне

науке. Он беше преко сваке мере дарovit, бистар и дубока погледа. Био је хладан, али где је требало енергије — ту му није било равна. Он беше оличена правда; а поред свега тога пун милосрђа. По начелима — припадао је напредној партији и у томе је остао конвенантан до своје смрти.

Најпре се беше примио државне службе, али је ову морао на брзо напустити. Био је тог небата да се одмах у почетку намерио на глупа старешину — који поред све своје глупости беше уобразио да је он она важна чивица у државној машини, да би ова, чим би се та чивица извадила, одмах стала — престала да се креће. Сем овога, знало се, да има јака леђа на топраку. Ово је знао још најбоље сам претпостављени г. Босија.... У свом званичном раду био је до крајности педантан. Ово је знао да је старешина г. Босијев био тврдоглав. Волео је да ради по «президијалима,» но по законима.

«Ово ти, мени!» рекао би, кад би добио какви президијал, да што овако или онако ђуради «Сад бар знам на чему сам... знам шта ћу и како ћу да поступим.... Закон, то је ништа... мош га окренути како хоћеш... Президијал... то је нешто. Ту је човек увек начисто... Може свет колико хоће дркати — залуд му!... Ја знам шта сам учинио.... Хе, не стајем ја на трулу даску!...» Он је од некуд мрзио на све млађе људе. Звао их је «жутовљунима.» Новије мисли, новије идеје сматрао је као нешто врло опасно по «по-

стојеће стање,» а кад би ко јавно говорио, да треба ово и оно у законима изменути, дотерати; да треба тражити већих гарантија за народне слободе, — он би то кретио одмах именом: «То је један од оних.» И ту је вазда разумевао «комунце.»

Он је још од првих дана узео на око г. Босија.

«Ха, познајем ја ову тицу по перју! рекао је треће вече једном свом млађем, који му је обично вечером доносио «рапорте;» а пети је дан већ нешто напоменуо о њему у једном президијалу што га је оправдио г. министру унутрашњих дела.

Па и сем ових и многих других неприлика, од г. Босија се тражило много што — шта, на што он по свом карактеру и по начелима, које је исповедао, вије могао пристати.

Он се реши те остави државну службу и прими се адвокатуре.

У оно се доба беху намножили процеси политичких криваца. Беху оптужени многи људи који су припадали радикалној партији. Ову су врсту људи називали владине пришипетље, скутоноше, цбири — «комунцима.»

Кад би који од ових људи пао за што под суд, онда би се многи адвокати устезали да их на суду бране. Неки су се затезали, што су и сами мислили, да тај «лаош друштвени» и не заслужује да пред законом има своје браниоце, неки опет нису хтели да се замерају људима, који су гонили оптужене; а неки, најпослед, нису имали куражи, да се појаве као браниоци оних људи, на које се виче као на «беле вроне!..»

Г. Босије се од свега тога није устезао. Он је сваког бранио, ко би год зажелио, да му он буде бранилац. Он је многе и одбранио. Ово га је изнело на глас; али га је ово и предало мржњи оних људи из «виших кругова», који су били непомирљиви гониоци — радикалаца или, како би се рекло, «комунаца».

У осталом г. Босије је био вазда савестан бранилац правде.... Правда, правица, право — то су били предмети његове пажње, а не лица, која су се парбила.

Па и опет многи су избегавали да му своју, ијоле замашнију, ствар повере, не за то, што у њ и његову способност не би имали поуздања, већ што су знали, да не стоји добро код оних — чија ће се најзад питати: хоће ли они добити то своје право или не? —

Кад је г. Флавије повео спор против г. Андроните супруге Мишеља Мозентала председника сената у П..., онда се готово у напред знало да се овог посла неће смети да прими нико други сем г. Босија.

«Да није овакових парница, сиромаш Босије, не би имао никад посла!..» рекли би неки. Други, на против, жалили би г. Флавија: «Откуд он баш да нађе г. Босија?! — Он сиромаш, мора изгубити парницу само за то што му је г. Босије адвокат!.. Његова се на суду не меље ни с ујмом а камо ли без ујма...»

«Док су једни овако говорили, трећи би опет озбиљно приметили:

«Богме, г. Босије не млати никад празну сламу... Чим се он примио да заступа г. Флавија, онда знајте,

да је право на страни његовој.... Тај не брани крива, па му он рођени брат био».

Ето, ко беше адвокат г. Флавија Артура Ривијера, ето ко беше противник г. Жилкреда де-Муља јавног правозаступника за варош П.... и народног посланика за срез С..... — — — — — — — — — — —

*

— «Па шта сад одговара на ово тужена страна?» упита г. председник тоном, који би се могао превести у ове три речи: «лист се окренуо»... «Ето и на њу је ред дошао!...»

Г. Босије устаде, поклони се судбеном столу.... Он поче:

«Ја много више поштујем светињу и узвишеност овога места, но што бих икад себи дозволио да се овде служим ниским извртањем и неистинама. Ја ово не чиним нигде; ја ово не би чинио ни за највеће своје интересе и право, а најмање за оне, мојих властодаваца и клијената.

Ја ово место поштујем, обожавам!... Ја ово говорим без притворства. — Што ће ми оно?... Ја га никад требао нисам, ја га никад требати нећу — никад и нигда, а овде најмање.... Притворство је понижење....

Ово је место, пред којим лажне образине — треба да падну, лаж да се постиди, клевета — да се обелодани; сахрањена правда — да васкрсне; свака ствар да добије своју праву вредност и своје право име:

свако дело своју награду, а сва злочинства, сви преступи да добију своју заслужену казну.... Ово је место, од кога — људском пакосћу, злобом, завишћу, мрзошћу, клеветом — нападнута невиност иште, тражи праведну заштиту.... Она треба да је добије.... Пред овим местом она треба да отпоје песму:

«Тебе бога хвалим!...»

Суд је што и олтар. Пред њим траба да су људи смирени — готови да се исповеде као пред олтаром свевишњег Бога.... Суд је још нешто — то је образ народни.... Он је народу, што и девојци њен образ и поштеће.

Пред овим, дакле, светим местом, пред овим образом, угледом народним, — ја ћу да говорим с озбиљношћу и цијететом — да браним нападнуту истину, право мога властодавца....

Тужена је страна, да би и пред овим узвишеним судбеним столом одржала фалишну образину привидне невиности на лицу својих себичних намера, уплела у свој говор, у своју одбрану многе ствари, многа питања, која немају никакве везе с предметом данашњег спора. Она се јако огрешила о ово свето место, о истину. То је само за сажаљење.

Има људи у нас — по несрећи и од уплива и од положаја — који налазе задовољства, да и најсићушнијим стварима приватне природе дају вид општег политичног значаја. Они често, врло често набију и најневинијој ствари образину црну, рогату, страшну

на главу — у цели, да је преставе свету као поноћна баука, вукодлака — као мору овога света.... Они су изврени у машкарама. Њихов је лисац под образном скромности и искрености; њихови курјаци у безазленој овчијој кожи.... Они су мајстори да од бела граде црно, а од црног бело. (Они доказују, да свету шкоди сунчана светлост.... Они препоручују мрак и помрчину. Они доказују, да је бистри кладенац отровно пиће, а устајале баруштине да крепе снагу човекову.... И ко се усуди да обавести свет — да јавно и отворено каже: дан је дан, а ноћ је ноћ.... видело је живот, а мрак је гроб; ко се усуди да рече: бистри кладенац гаси жеђ, крепи уморног; да је устајала баруштина отровно пиће — ко се усуди да приповеда истину, — тог они крсте страшним именом — «издајником».

Време је ту, крајње је доба већ: да с тим људима пречистимо рачуне!...» (Живо одобравање у публици; протести са стране тужене.... Г. председник опомиње говорника да се не удаљава од предмета...)

Ово је одговор туженој страни на све оне придеве, које је она изволела да пришије чистој ствари, доказаном праву мога властодавца.

Сад ћу да пређем на сам предмет. Могу и да не говорим. Нећу моћи више ништа казати но што се сама ствар казала, обелоданила.

Све што закон иште ту је.

Само дело, историја његова, његове најмање појединости казују све, обелодањују све.... Сваки је сведок,

сам за се, казао све... А сви скупа нису могли ништа више да покажу, но опет — *све*. И све једно с другим не казује ништа више но опет — *све*... Па и сам спорни предмет показао је, обелоданио је — све... Но то још није све!... И само слепило стогодишњег старца — показало је, обелоданило је све... Друкчије није могло ни да буде. Истина је апсолутна. Обуците је у које хоћете рухо — она ће остати истина; скините је, оставите је нагу — она ће и онда остати — нага истина!...

Славни судбени столе!

И суд је символ — истине... Ја од те истине тражим — истину!! — —

Тражим пресуду!...>

*

Последње речи г. Босија прођоше кроз душу сакупљене публике као електрична струја... У гласу г. Босија беше нечега што не припада грешним људима. То беше глас уцвиљеног анђела правде — анђела, који је с неба слетио да заштити чистоту земаљске правде — да је грешне руке не оскржаве... Све се ућутало, све је онемило пред овим узвишеним гласом...

Г. председник, г. г. судије беху оборили главе... Г. Мишеље беше занемио, побледио; г. Жилкред престављаше слику сатане, кога је муња громовника погодила... Г. Огист Дегил гледаше с неком побожношћу у лице овог браниоца правде; а г. Флавије — шта је он радио, шта је мислио? —

И негова је душа била потресена — он је прошаптао :

«Благо земљи, благо народу — где се овако правда брани ; благо земљи, благо народу, где се о узвишености судова овако мисли !... Та земља, тај народ — сијаће као сунце — биће светла образа и пред светом и пред историјом !... »

После неколико тренутака, г. председник устаде — баци таман и хладан поглед по целој публици, погледа обе марничне стране, па рече — са свим «званичним тоном» :

«Дело ово потребује озбиљна разматрања, проучавања — са тога се оно данас пресудити не може... »

Судбене ће новине огласити дап пресуђења и саопштења пресуде...

Седница је судбеног стола закључена !...

XVIII

— Наша би приповетка остала неподпуна, настави г. учитељ даље, — кад се не би вратили на она збића, која су се догодила после овог разговора између г. Андроните и госпођице Аделе — између ћерке и матере.

Г. Андронита, потресена говором своје честите ћери, беше добила малу несвестицу. Она је сва клонула. Адела, и ако поплашена, беше толико снажна и при себи, да је могла своју матер полако да спусти

на софу. Тако је неко време г. Андронита остала бледа и непомична.

Адела није знала шта да ради. Хтела је да виче за помоћ; па није смела — бојала се да не учини горе. Она се смела и бризнула у плач:

«Ох, слатка мајко, ја сам те убила!...»

Андронита прогледа. Њене очи бежу помућене.

«Мајко, слатка мајко — шта ти је?... Куку мени кукавици — ја сам свему крива!...»

— Ниси ти крива, дете моје, ниси ти... мајка, грешна мајка твоја — свему је крива!...»

То рече па се сва стресе:

«У... у... ала ме дрхат подузима!... Проклета зима — са самог срца иде!... у... у...! Адело! —»

— Чујем, моја слатка мајко... одазва се Адела уз дркталим гласом.

— Покри ме, добро ме покри.. Затвори врата, прозоре!... Хладан ветар дува, чини ми се, са свију страна.»

Адела је видила да јој је мајци тешко, врло тешко.

«И — ово је све мене ради!» зашиштала је сирота.

Андронита је погледа.

«Не плачи, чедо моје, не бој се!... Грозница мала — проћи ће... Сутра ће ми, знам, бити боље... Не мој ником ни да казујеш да сам слаба... Хоћу овде мирно да лежим у твојој соби — с дететом својим, с мојом Аделом...»

Г. Андронита је волела своју ћер као очи у глави, као свој живот. Адела беше њено и првенче и мезимче — њено јединче. Адела беше свежа, весела, хитра — право срнце; она беше мудра, паметна, разборита и лепа као — уписана. Она беше најлепши пролетњи цвет, она беше — понос материн. Г. Андронита је познавала чисто срце и невину душу своје ћери. Она никад није пружи́ла руку да ову чистоту, да ову невиност дотакне. Њен први покушај беше онда, кад је оно, по савету својих кућних пријатеља, обећала, да ће и своју лепу ћер довести у судску дворану. Она се није надала да ће наићи на онај и онакви отпор своје ћери... Тај отпор беше, као што знамо, пун достојанства. Он беше много јачи но ауторитет воље материне.... Адела је одржала победу; али је и своју убила мајку.

Андрониту је дакле спопала љута грозница.... За зимом иде врућиштина.... У врућиштини се човек занесе. Око пола ноћи Андронита је почела да бунца. Ово је Аделу престравило.

А и јес било страшно.

«Флавије, мој мали Флавије... сиромах!... он није више жив.... давно је преминуо.... Ја сам га убила... Ено га — одведоше га.... Не дајте — изгоре све!... Нека, нек гори — ја сам рекла!...»

Ово беху прве речи које је несретна мајка у своје бунилу изговорила.

И Адела је била готово изван себе. Беше настало

глухо доба ноћи, а она сама самцита са својом боном мајком. Хтела је да виче очуха — није смела. Мајка јој бунца — помиње страшне ствари.

Она би скочила, узела чашу воде, покروпила би је мало по лицу, па би јој рекла:

«Мајко, мајко, моја слатка мајко — пробуди се, разбери се!...»

И г. Андронита би отворила своје велике светле очи, погледала би Аделу, па би изнемоглим гласом рекла:

«А... шта је, ћери моја?...» и одмах би се занела.

Адела би је звала, викала — аја, Андронита би ударила у бунцање:

«Бомјере — не карај ме!.. карај ме, — ја те нисам послушала!.. Не знам ја где је дете — баба Цома зна... Она га је одвела.. Ано Севињска — чуј!.. ја сам ти се осветила... Ти си мене понизила — убила и ја сам твога сина... Адело!... не дај ме — удавише ме!..»

Адела би скочила и вриснула:

«Мајко, мајко, слатка мајко... пробуди се!...»

Андронита би опет прогледала. Очи су јој постале још страшније, замућеније.

«Воде!...» прошаптала би промуклим гласом.

Адела би јој додала воде. Она би се напила; али би се и загрцнула, закашљала и тешко јаукнула:

«Пусти ме да легнем... ах, тешких мука! .. и одмах би се занела.

Лице јој беше зајапурено, дисање тешко, а бунцање све јаче и јаче.

«Артуре!... не љути се!... ја те и сад вољем!... Ја те никад заборавила нисам!... узела сам огрлицу твоје Ане... јес... не дам је!.. Она је већ моја!... То ми је од тебе спомен!... Не знам је ли жив... он није твој син... он је Анин... за то га мрзим!... г. Жил-креде — не дај ме!... Зар мене да уапсе?!.. шта ће рећи мој муж — Бомјер?!..»

У овом бунцању назираше престрављена Адела страшну исповест своје злосретне матере... У глухо поноћно доба њена се мајка разговарала, прецирала рвала, свађала — с ким? —

С мртвима!...

Адела је све чула, све упамтила. Она ову ноћ није до смрти заборавила. Њена је мати у самртном заносу, у тешким мукама непрестано помињала: Флавија, Артура, Ану Севињску, Бомјера и још многа друга имена, која, Адела, никад чула није... Шта је значило ово све? — Адела није знала. Она је слутила, она је од сваког овог тајанственог имена презала.. Чињаше јој се, е су ово дуси с онога света, дошли су, да јој одведу њену милу мајку...

«Ох, ја сам свему крива! заштитала би јадница... ако, моја умре мајка? — куку мени!... ја сам је убила!...»

И тада би пала на колена поред своје боне матере, склопила би руке, погледала би небу с пуним очима

суза, па би, јецајући, молила бога, да се смиљује и да подари здравља и живота њеној немоћној мајци... Али би се одмах тргла, чим би њена мати почела да бунца:

«Не дајте.... убише ме!... Флавије, мало моје сироче — опрости ми!... водите ме Флавију... хоћу да му дам огрлицу.... Време је... Рекао је Бомјер — мој добри Бомјер — како ме је заклео!... Тако... на!... узми — на!... што не узмеш!... Змијо проклета!... што се ти мешаш!... ја те мрзим — одлази!... ајој!... ајој!... помагајте.... не дајте, удави ме!...»

И' скочила би као бесомучена, па би унезверно бленула по соби..

«Адело, чедо моје, јеси ти то?...» упитала би дркћућим гласом... «Ох, то беше страشان сан!...»

«Ја сам, моја слатка мајко, ја сам — ево ме код тебе!» одговорила би Адела усплахирено...»

Ово је била страшна ноћ — ноћ у очи суђења.

*

Пред саму зору Андронита се мало смири. Ватра мало попусти, па неста и бунцања. Тад је Адела опет пала на колена те се богу помолила — благодарила му што се смиловао на тешке муке њене матери. Овако тужна и бледа изгледала је као добри анђео који се богу моли за грешне и слабе људе.

И кад први сунчани зраци обасјаше кроз прозор, Андронита прогледа и изнемоглим гласом проговори:

«Ох, теби боже хвала — кад једном свану!... То беше тешка ноћ!... мало сам приспала... А ти, чедо моје, јеси ти што спавала? — Ниси, знам!... иди — одмори се!... Мени је сад боље...»

Адела је ћутала. Црна минула ноћ није јој с ума силазила.

«Је ли когод долазио — јеси коме јављала за моју слабост? упита Андронита изнемогло.

— Нисам... одговори Адела и дубоко уздахну»

— Добро си учинила... Знаш, много сам којешта трабуњала. Овакву сам грозницу још једном у животу имала — давно је то било; и она беше тешка страшна ноћ... чини ми се ово је наставак оне... Ја у грозници свашта говорим — тако је, без сумње, и ноћас било? упита г-ђа Андронита своју ћер, а очи јој се напунише суза.

— Било вам је врло тешко, мати, одговори Адела избегавајући овај говор, ја управ и не знам, не памтим шта сте говорили...

— Јес, јес; ја знам све... Ја сам одвећ потресена... Бог је милостив — ја ово не могу да преживим... Сирото моје дете — на коме га остављам?!... Како све хоће да прими своју награду... то рече, па се окрете од своје ћери, а крупне јој сузе грунуше из очију.

— За име бога, мајко, не говорите тако... Ви ми срце парате!» повика Адела и бризну у плач и јецање. Андронита се окрете...

Мати и ћер гледаху једна другу тужно и невесело

— као на последњем растанку... Обе беху клонуле, изнемогле. Прва од потреса и тешке боље; друга од обојега, и од још нечег страшнијега — од помисли, да своју не изгуби мајку.

«Не, не, повика Адела вама неће ништа бити... Ви лепо, разумно говорите — лепо гледате... Како сте ноћас ружно изгледали!... Ја сам се молила богу... Бог је чуо моју молитву... Ви сте мирно заспали... Ви ћете да живите... Ја ћу се и дан и ноћ богу молити... Он ће вам дати живота и здравља и — ја ћу од сад увек...»

Адела се загуши у плачу и јецању.

«Немој плакати, чедо моје», рече г. Андронита нешто мирнијим тоном, «немој плакати!... Мени, може дати бог, неће бити ништа — бог је милостив... Мени је истина тешко, врло тешко; ал не толико од боље колико од нечег другог... То ме мучи, гризе, вида живот мој... Ко зна? — ја не знам... можда у свему лежи неумитни прст судбине!... Ми смо слаба створења, ми смо играчка неке невидљиве силе, моћи, која нас је и хитила у ово море од страсти, прохтева, беда, невоља, несрећа и хиљаду других наших господара... На мојој је души тежак грех... Он ме притискује као поноћна мора, он мучи душу моју — он је отровао цео живот мој... Ко ме да га откријем — коме да се исповедим?...»

Г. Андронита је окренула главу од своје ћери Њен је глас дрктао као у тешке покајнице.

Адела је била занемила. Паде јој на ум ноћашње материно бунцање, паде јој на ум данашња злосретна парница, и све се то споји са садањим говором ње живе матере, с тешким грехом што га ова на души носи.... Све ове мисли посукташе као црни павлени ројеви.... Она је дрктала од страшна сна, који се поче да претвара у још страшнију јаву....

Андронита се наједаред окрете:

«Адело, ћери моја, данас је суђење — је ли?...»

Адела је ћутала.

«И суд ће да пресуди — знам како.... сигурна сам... То је страшно!...»

Адела се трже. У гласу њене матере беше нечега, што је Аделу као гром погодило.

«Јеси писала судбеном столу да доћи не могу? упита Андронита и на устима јој се опази необичан осмејак.

— Нисам, одговори Адела потресено, хоћу ли да му сад пишем?...

— Јес, јес, пиши му. Видиш, слаба сам — не могу ићи: а не можеш ни ти... Ти треба да си сад увек код твоје мајке... Нека их нек суде — како хоће и како знају!... Ја ћу опет да чиним своје — морам! — пре се не могу растати с грешном душом!...»

После неколико тренутака, послужитељ г. Андроните однео је једно писамце судбеном столу....

*

Адела беше села до своје боне мајке. Г. Андронита, беше узела лецу белу руку своје ћери па је

миловаше с пуно материнске њежности и милоште. Оне гледаху једна у другу, а крупне сузе блистаху им се у очима. Андронита је нешто шептала својој ћери. Ова је слушала с пуно интереса. И само би с часа на час преко њена бледа лица прелазио по који таман облачак. Једном је хтела као опржена да скочи — да од своје победне мајке; али јој Андронита није дала. Она је држала своју ћер за руку као утопљеница...

«Ето, Адела, сад знаш све,» повикала је несретна мајка. «Ти си мој анђео — ти си ме задржала да се у нов грех не уваљујем... Ти си мој свештеник — теби сам се исповедила... Сад ми је души лакше, сад ћу мирно да умрем».

Адела беше бледа, нема... Она је од своје мајке чула много, врло много. На њено се чело навукосе тамне боре. Оне се тамо скаменише. Срце јој се грчевито стеже, а у грудма осети нешто хладно, тешко — као санту леда. Пред очима јој сташе играти светлаци, а соба, предмети по соби почеше се витлати у ковитлац... Она се заљуља и — колико је дуга паде онесвешћена пред запрепашћену и полумртву мајку...

XIX

— У оно доба, настави г. учитељ своју занимљиву причу. беше на гласу гостионица код *Белог лабуда* у улици Монмартовој у П... Тамо је могао

човек и да руча и да вечера за један динар. Гостионица код *Белог лабуда* није била чувена само са своје јевтиноће, колико и с нечувено замашних порција добра, укусна и вазда фришка јела и многих других добрих страна. Кажу, да би угоститељка, г. Жанета, сваког свог госта по лицу познала — како стоји с кесом и желуцем. Она би овим бедницима приступала као најотменијим својим гостима, нашла би им сама место, понудила би их да седну, па би им смећећи се рекла :

«Добро сте ми дошли, господо!.. Седите! — ви сте данас моји гости!...» и одмах би наредила да им се донесе ручак ил' вечера — како је већ чему време било.

Њена је гостионица имала четири одељења. Два су била првог а два другог реда. У самој ствари ово је било само по називу: јело, услуга и све остало било је свуда подједнако. Разуме се по себи, да је гостионица била вазда пуна пунцита. У време ручка и вечере човек није могао да добије место где да седне. — Редовни гости г. Жанетини били су радници и ђаци из сиромашнијих кућа; али се врло често дешавало, да се вечером искупи по неколико десетина — медицинара, правника, филозофа, техничара и из отменијих кућа. Жанета би им одредила своје најбоље одељење.

Ови би млада људи обично претресали дневна питања, критиковали би ове и оне владине поступке,

осуђивали би самовољу и злоупотребе појединих владиних органа, исмевали би застарели систем јавне наставе — једном речи, они би скроз и скроз прорешетали цело друштво и његове установе. Они би дошли до закључка: да је све трошно, труло, да све чека на вештије и енергичније наимарске руке.. О народном преставништву рекли би;

«Данашње народно преставништво, овако како је и из каквих се елемената саставља и по начину како се оно образује, по пословнику како оно свој посао обавља, — не може никад бити израз народне воље ни одговорити очекивању народних потреба. Оно је вешто склопљени апарат којим само влада уме да ручује и да му даје правац куд јој се свиди. Окрећите га ви како хоћете, чините шта знате, резултат резултата биће свакад — да се оно усвоји, прими, што влада тражи, жели, захтева. Разуме се по себи, она има трећину гласова који представљају горњи дом. Она ове гласове сама бира. Она, ваљда не ће никад слудовати да тамо шаље своје «противнике». Она ово чини по закону — за то јој нико ни замерити не може. Сем овога, она употребљава сва средства што јој стоје на расположењу — а ова су, знамо, огромна, силна, — те при изборима, путем кортешовања, протури најмање још једну трећину својих кандидата... Сетимо се само, шта је чинила док је протурила свог љубимца г. Жилкреда — ову креатуру а не човека за посланика у срезу С... Ови људи ни од шта не

презају. Они имају пред очима своју целъ. За средства никад не распитују. Ову језовљанску методу за постизавање целих усвојиле су готово све владе... И тако влада добија две трећине гласова на самим изборима. Оволико она може да добије при најгорим околностима. Али она се и с тим не задовољава. Она тера даље. Имајући већину од две трећине, која није производ народног избора, но владине иницијативе, — она, влада, иде даље својој сигурној мети. Она из ове своје већине бира председника, потпредседника, секретаре, одборе — она, дакле, склапа онај свој апарат, којим гради земљи законе, одобрава своје поступке, прегледа и одобрава државни буџет који се ставља њој на расположење. Но то није све. Она овим апаратом узима на око онај окрњак од оне треће трећине народних посланика, што је прошао кроз ватру и воду па се тако кристалисао у светло тело праве, истинске, народне воље... Кад се хоће, онда се може наћи и у јајету длака; а како се не би нашла ма каква омашка коју је бирачки одбор учинио или против целисходности, или против законске формалности, или против уобичајене практике — па онда, разуме се наступа случај да се може узвикнути: ако се игде да места неправилностима, противзаконитостима, нецелисходностима, непрактичностима, — свему се томе не сме дати места у народном представништву... Апарат клима главом. Он уништава избор... И онда наступа она по сваку владу повољна изрека: «Што

слабија мањина, то јача већина; што јача већина, то слабија мањина; што слабији наши противници, то јачи ми; што јачи ми, то слабији наши противници»... И заиста и ако је мањина израз праве народне воље којој се већина, онаква каква је, може од миле воље смејати, па ма она — мањина — говорила устима мудрог Соломона и праведног Аристиде. Њен глас остаје глас вапијућег у пустињи... Разуме се, већина остаје већина. Она је што и — закон. Па ако се и догоди да какав њен закон одговори интересима народним, онда се издаје мудрој и патриотској влади похвала; а ако се, по несрећи, догоди да из овог апарата искочи каква законска наказа, од које се и сама влада застиди, кад она у живот ступи, онда, разуме се, влада окрене други лист.

Она викне:

«Тако сте ви, народни посланици решили!... Што кривите мене?!...»

И онај апарат скромно климне главом:

«Тако је... Ми смо криви!...»

И влада остане опет чиста и непогрешива....»

Овде су по кашто падале и крупније речи. По неки би узвикнуо:

«Зар има што јаловије од наше министарске одговорности?.. Наша је министарска одговорност ограђена кинеским зидом, она има дебљи панцир но амерички монитор... Ово је најнеодговорнија министарска одговорност у свету!...»

Ето како се на крупно бистрила политика у гостионици код «Белог Лабуда». Срећа је само што се никад није догодило да тај њихов бистреж дође, што но веле, власти до знања, а они би у оно време лепо повукли мачка за реп. Па и с тога је кућа г. Жанете била одвећ поштована и уважена. —

Г. Жанета је имала око својих 44—46 година. Своју је младост провела у једној од првих племићских кућа. По својој нарави била је одвећ издашне руке и добра и искрена срца. Кад оно племство у време револуције прште на све стране, она се на једаред нађе на улици без службе и без паре и динара. Сирота Жанета није никад помишљала на црне дане. Они јој дођоше. Умал није скапала од глади. Од тога је спасе млад један човек који у то доба држаше ашчинецу у улици Сен-Маглоарској. Њему је имала да благодари што није умрла где-год под туђом стрехом. Од њега је научила да се ослања на свој сопствени рад и на своју сопствену снагу: од њега је научила да буде штедљива — где треба; али и да буде милосрдна према беди и невољи. Помоћу његовом је и сама отворила најпре ашчинецу, за тим омању гостионицу.... И најпосле је видимо у својој рођеној кући где држи гостионицу код «Белог Лабуда» — видимо је као праву сиротињску мајку.....

Доцкан у вече оног истог дана, кад је председник краљ. судбеног стола закључио седницу, беше гостионица код «Белог Лабуда» дупком пуна.

Водила се жива препирка.

О чему? —

О парници Флавијевој.

Овде се на ситно претресала и критиковала цела судска процедура. Најстрожије је осуђивано партајско држање председниково.

«Мисле ли ти људи, повикао је г. Лоренсо правник четврте године на универзитету П..., да овај свет нема ни мрве мозга, ни мрве здравог суђења, те да не би могао разликовати бело од црнога и црно од белог?... Имају ли ти људи образа да овом свету у очи погледају?!... Знаду ли они какву несретну рану задају нашем вајном правосуђу — оним очевидним одобравањем ниског и прљавог извртања јасно доказане ствари?..

— Али им бар не оста дужан онај младић... Алал му вера, што онако отворено, пред судбеним столом оном, по свој прилици, љубимцу председникову, оној мумији у орк рече, да савести нема.... Тај нам је младић свима осветлао образ.... Може ли когод знати који је и како се он зове?» — упитаће г. Ришар Дибоа свршени техничар.

На то ће одговорити један стари радник који је досле слушао жив разговор ових младих људи:

„Младић се онај зове Ханри Баљар. Он је син оног чувеног јунака бастилског, што је први јуришио на стражару и својим маљем оборио неколико војника, ал је и сам пао под кишом од куршума. Његов први

јуриш на Бастиљу решио је целу ствар. За њ се може рећи: он је својим маљем разорио Бастиљу, ову несретну гробницу која је толико хиљада невиних људи прождрла, ову аветињу нашег лепог П... ово страшило минулог века...

— Нека му је слава од нас и од свију наших потомака! повика г. Пиже Дабен философ треће године. — Он је оставио достојна сина — замену своју... И његов је син данас први јуришио на подлост и на нечувени безобразлук. Види се да ивер не пада далеко од свог пања...

— Вјера и бог, људи, ја сам до самог данашњег дана мислио, да је наш друг Флавије у манији... Али данас — својим ушима нисам могао да верујем Зар се и онакве ствари могу догађати у наше доба?... Јес сад већ видим шта је. Само сам радознао шта ће тај славни судбени сто радити са г. Андронитом... Она је учинила покушај убиства једног детета које јој је поверено; она је учинила дело утаје у вредности од 1,200.000 динара. Докази су непобитни... Да није било оног загонетног човека да сирото дете ишчупа од оне проклете бабе — данас Флавије не би био међ живима...»

Овако резоноваше г. Мабел Ашил свршени правник на универзитету П.....

«Ко се могао надати, да ће жена од положаја, као што је г. Андронита, ћер пок Друина маркиза Бонвилског супруга пок. Бомјера де-Рула, моћи извршити онаква

недела за који би једва имали способности најокорелији лупежи?» — приметиће неко из дружине. —

Г. Жанета беше села на своју наслоњачу. Она је с пажњом слушала разговор својих младих гостију. Кад је поменуто име г. Андроните, ћери пок. Друина маркиза Бонвиљског, она се чисто трже. Од тог тренутка слушала је с необичном радозналешћу. Она се беше, тако рећи, сва у ухо претворила.

Међу тим су њени гости до најмањих ситница претрели цео спор о драгоценој огрлици; поменули су сва имена која су ма чим везана за ту злосретну партицу. Они су се јако чудили како се г. Босију пуномоћнику Флавијеву, измагло из вида да захтева, да се против г. Андроните отвори кривично исљеђење.

Г. Жанета је пребледила кад је ове речи чула.

«Море де ко ће погодити», рећи ће један из четврте године права, за што г. Андронита не дође на суђење? —

— Да не чује бруку и грдило, одговори му се са свију страна.

— Срећа је само за госпођицу Аделу што и она дошла није — а, знате, беше се пронео глас да ће и она присуствовати на суђењу — прихвати г. Роше техничар треће године.... «То је најбоља, најчеститија цура коју ја знам из већих, отмених кућа.... Њу би убила она несретна открића из прошлости њене матери.... Ја сам баш захвала г. Босију, што није зах-

тевао, да се још већа брука начини... Ако је крива мати — за што да пропадне она невина девојка?...»

— Баш вам хвала, г. Роше!... рече г. Жанета потресено. «И ја осуђујем несретну г. Андрониту; али је морам и да сажаљујем... Она није била тако покварена срца... Она је морала то учинити у своје лудилу... Ја сам уверена!...»

— Шта да ви, г. Жането, не познајете изближе ту жену? — упиташе сви у глас.

— Више, може бити, но ико у П... одговори г. Жанета и замисли се.

— Па кажите нам, бога вам, бар што год из њеног ранијег живота... Нећете ли ви што знати што би бацило живље светлости на ову несретну матер Аделину? упитаће г. Роше са особитим учешћем.

— Тако ме је исто упитао и мој добротвор онај чудни човек ком имам да благодарим што ову кућу имам над главом, и што и сама могу данас да учиним коме беднику макар и малу, услугу... И њему сам казала што сам знала о тој жени... И вама — немам шта друго да кажем...» одговори г. Жанета још једнако замишљено. —

*

«Мој отац, започе г. Жанета, после кратког ћутања, био је сајција — човек слабог капитала, с петоро нејаке дечице. Он умре после дуге и тешке болести и нас остави у врло бедном стању. Још га нису били

ни на гробље однели, а већ стигоше повериоци те пописаху оно мало алата и неколико сатова. Моја мати беше честољубива. Не зна се или јој теже беше што је изгубила хранитеља своје деце или што је морала да гледа своју срамоту — попис кућних и дућанских ствари, а још мртавац у кући... Боже, ја тешка ли је сиротиња!... Знам лепо, као да је јуче било, кад без корице хлеба омрвнемо и осванемо, осванемо и омрвнемо. Мени је тада било 10—12 година, мом брату око осам, мојој млађој сестри шест, а двома најмлађим, које беху близнакиње, беше четири године. Моје мале сестрице пиштале су као црви — од глади. Мој брат беше паметно, разборито дете. Чињаше се као да је знало — шта је то кад се нема. Наша је сирота мати некуд често одлазила — не би је било позадуго. Како смо је жудно погледали — кад ће се на врата помолити! Она би се враћала, сетна и невесела — без коре хлеба. Овако би се више пута догађало. Нашу муку нико није у стању описати... Мој се мали брат тад разболео и — умро; разуме се — од глади... Његове последње речи беху :

«Мајко, ја нисам гладан

И онда у свету беше врло мало милосрђа...

И г. Жанети би грунуде сузе из очију.

«Моја се мати, настави г. Жанета даље, однекуд познавала с г. Лујзом удовом пок. Марсела Бонвиљског. Она ме једном одведе кући г. Лујзе. Њеној ћери могаше тада бити око 8—10 година. Ја сам била

лепушкаста и веселе нарави. Одмах се запазимо. Она ми покаже све своје велике красно обучене лутке. Ја сам се свему одиста дивила. То се чекако допадне Андронити. Она отрчи мајци па рече:

«Мајко нек остане Жанета код мене — да се играмо. Г. Лујза рече: «само ако дозволи г. Ернестина», — тако се звала моја пок. мајка. Моја мати једва дочека. Ово је било у добри час. Моје сестре и моја мати нису више трпиле никакву беду. Али заман — и оне су све у три године помрле...»

И ту је опет г. Женета бризнула у плач.

«Ја и мала и Андронита,» настави г. Жанета даље, «запазимо се као две сестре. Заједно смо расле и играле се. Она је учила у кући. Што је бивала већа, што је више учила, све је постајала поношљивија и замишљенија. Била је преко мере лепа. У својој шеснастој години беше већ девојка у напун. Још је у том добу почела да се игра ватре која је у мал главе не стаде. Ни једна девојка у оно доба није имала више обожаца из првих кућа као она. Ово је у њој подигло охолу сујету, која свакој девојци шкоди. Она је имала ту несретну слабост да сваког свог обожаоца доведе до лудила — па да га после грозно исмеје. И заиста, њена једна једина реч, пропраћена ђаволастим осмехом беше довољна да каквом младићу помути памет.

Како је прошао г. Шарл Дебрижен Конт Дивињон, како ли г. Емил Флоријан маркиз де Бранли и још многи други, — то да вам и не казујем...

Једнога дана буде нам престављен г. Артур марквиз де-Ривијер. То беше човек млад, стасит, даровит, брижљиво образован и, како причаше, један од најбогатијих племића.

Одмах сам приметила, да га је госпођица Андронита узела на око. Хтела га је увући у своју познату мрежу. Он се према њој понашао с пуно учтивости и поштовања, с пуно уљудности и достојанства — баш како доликоваше једном образованом младићу његова положаја.

Госпоица Андронита, изненађена необичним држањем њеног новог госта повуче се у неколико, али не са свим — већ да се прибере те да доцније с новим и сигурнијим јуришима задовољи свој каприс...

Она ми је увек поверавала по коју своју тајану. Чим се г. Артур с њом опрости, она ми необичним гласом рече:

«Овај млади племић хоће и сувише да је паметан... Он нешто одвише мудрује... Шта велиш, после колико ће га дана видети пред мојим ногама, у прабини — где гледа, блене у ме — чека да му коју благу реч регнем, да се бар надати може — исто као какво гладно псетанце што чека да му се са стола баци по која кошчица — да је оглође?...»

Ја сам ћутала.

Жао ми је било г. Артура. Држала сама да он ово није заслуживао. — —

Г. Артур је редовно долазио. И. за чудо божије,

он је увек остао онако пријатан, љубазан и опет вазда — уздржљив.

С госпођицом Андронитом већ није тако било. Она је хтела да улови г. Артура у своју мрежу, па се на једаред нашла сама уловљена — у мрежи Артуровој...

Самољубље увек само себе казни.

Госпођица Андронита се беше предала чудним сновима. Она не би по сву — драгу ноћ око на око свела. Дан би јој се учинио година — кад би г. Артур био ма чим спречен да нам учини посету.

Кад би дошао, она би се одмах разведрила. Дуго би ћутали и не би знали о чему најпре да почну. Андронита би упрла своје велике црне очи у г. Артура, и он би тада гледао преда се, чим би он погледао у Андрониту, ову би посуло руменило по лицу и она би оборила очи преда се а њене велике трепавице бациле би своју сенку по њеном прекрасном лицу... Тада би изгледала преко сваке мере лепа — није вајде, њој тада у лепоти није било равне.

Андронита је у свакој Артуровој речи назирала — своје успех.

Пошто би он отишао, она би са мном о њему говорила до мркла мрака, по кад кад до саме зоре... Она би сваку његову реч понављала, окретала би је на сто страна, и на свакој би страни нашла сигуран успех свој...

«Јеси чула», упитала би ме, како ми он рече:

— «Ваша ме доброта, госпођице, одвећ обвезује. ...»

То је рекао, је ли, па је после ућутао и оборио очи — ?... То значи — смео се... Тако је... Сигурна сам... Је сам ли ти рекла?... Али није вајде; он је пријатан човек... Ја сам готова да према њему будем мање строга.

Ја бих само ћутала. Чинило ми се да је боље да јој ништа не одговарам. Бојала сам сам се да се госпођица не вара у својим претпоставкама.

Бојала сам се; али се нисам убојала. Прође не колико дана а г. Артур нас не посети. Андронита умал не полуди. Сад већ од мене није крила. Она га је од првог часа заволела. Сад без њега — нема живота....

«Оно је из мене бес говорио», повикала би очајно кајући се што је о овом човеку мислила као и о оним осталим што су пузили пред њеним ногама... «Ово је човек ког је моје срце за тако дуго доба тражило... Јес, јес — ја без овог човека живити не могу... Ја сам се решила — чим дође открићу му све... Мајка ми покварити не ће... За ме нема угледније прилике — ја сам нашла свој идеал... Једна моја реч — па ћу бити сретна...»

Али како несретно изненађење?! Тог истог вечера добије мати госпођице Андроните од г. Артура овакав позив:

«Част ми је, узвишена госпођо — да вас позовем да ме са својом породицом удостојите вашом високом

посетом — да будете учасници моје веридбе с госпођицом Аном Контесом Севињском...

Како сам сретан што се могу назвати ваш слуга.

14 маја 17... у П...

Артур маркиз де-Ривијер.»

Јес, то сам добро упамтила. то је било 14 маја 17... године.... Овај позив умал што није стао главе несретне Андроните....

Кад је за њ чула, кад га је видила, прочитала — пала је као мртва у несвест. То је сву кућу узбунило. Лекар се срећом у брзо добавио. Андронита је истина дошла себи ал тек да у нове муке пређе. Шчепа је љута грозница Зубима је грозно цвекотала, а с часа се на час у целом телу стресала да је је било страши гледати. Око пола ноћи нестало зиме. Она уступи место врућини — — Андронита поче да бунца.

Прве јој речи беху:

«Ја сам испрошена!.. честитајте ми... Артуре — чуј... ти мораш бити мој... Дај ми ту змију — да јој главу раздрузгам... она ме ујела... ала лопти дрв... пред моје ноге, робе, тако!... Сад ти праштам!..»

То беше заиста страшна ноћ. Мати Андронитина се трзала од сваке речи њене ћери, као кад би је ко ножем убо. Ја сам седела и плакала. Жао ми је било Андроните као сестре рођење... Она је ипак имала добро, повратљиво срце....

Сутра дан тек око педне грозница попусти и сн-

рота Андронита мирно заспа. Кад се пробудила и своје велике очи отворила, она чисто не знађаше шта је било с њом. Она је необично гледала час у своју мајку, час у мене, а час у лекара — као да нас је хтела да ушта :

«Где сам ово ја... шта је било са мном?..»

Видило се — да је још усплахирана..., Лекар је зебао да сирота не помери памећу. Она остаде у постељи три пуне недеље ...

Лекари су још првих дана саветовали да оставимо П... чим то буде могуће. Тако смо и учинили. Одемо у Бретању — на пољско добро деда Андронитина по мајци. Ту останемо годину и четири месеца. Андронита се мало поврати, опорави — али она више не беше ни она девојка, ни дај боже. Она постаде замишљена, озбиљна а по кад што и туробна. И ја би се запрепастила кад би је погледала како укочено гледа у земљу са стегнутим вилицама и стиснутом песницом ...

Ми смо тамо живили доста у осами. По кашто би нас изненадио својом посетом г. Бомјер де Рул.

Овај је имао своје пољско добро на неколико миља од нас удаљено. И то беше красан младић с добрим и искреним срцем... На велико наше чудо посетише нас и г. Шарл Дебрижен и г. Емил Флоријан... Они су се зајанили чак из П... да нас као стари кућни пријатељи посете. Госпођица би их примила хладним и немим смешењем. Тешки онај душевни потрес учинио је да је Андронита постала са свим друга девојка — и

по нарави и по опхођењу. Она никад није хтела да помене о својој болести, а још мање да зажели да се у П... врати.

Кад јој једном мати рече, да је већ доба да се куће сетимо, — она је сва планула:

«Ви идите... Ја ћу са Жанетом остати овде до — смрти!...» Чинило се, као да није била при себи, кад је онако мајци одговорила. Њена је мати дубоко уздахнула. Више јој о повратку у П... није хтела никад помињати.

Једнога дана, рано из јутра, посети нас г. Бомјер де Рул. Дошао је да се с нама опрости. Добио је писмо од свог најприснијег пријатеља г. Артура де-Ривијера. Позива га пријатељ његов да му се у тузи нађе — умрла му је много љубљена супруга Ана Севињска.

Овај је глас као гром погодио и госпођицу Андрониту....

После три дана већ смо били у П.. У путу нас је пратио г. Бомјер. За чудо, што је Андронита изгледала доста расположено. Она би по ваздан којешта ћеретала. С г. Бомјером је почела да се интимније опходи.

Чим смо дошли у П... Андронита ми поверљиво наложи, да како знам изнађем пут, те да се известим — шта ради г. Артур. Ја сам тачно извршила мисију. Сазнам да г. Артур горко тужа за својом доб-

ром невестом која је умрла на порођају, и да је све мере предузео не би л' му дете остало живо.

То кажем све госпођици.

Она се необично запламти у лицу:

«Зар да ми и мртва мучиш душу моју?!...» повикала је као изван себе.

Андронита је покушала преко своје матере — да би г. Артур обновио своје пријатељске посете у кући нашој. И ако г. Лујза није никад ништа могла да одрече својој ћери, — опет је нашла разлога да ово попрeko одбије.

Међу тим нас је посеђавао г. Бомјер скоро сваки дан. Андронита би сњим радо провела који час у разговору. Она је увек умела да избере начин, како би се разговор окренуо о г. Артуру, о смрти његове покојне супруге и о његовом малом синчићу. И вазда би резултат резултата био: да је г. Артур неутешим за својим другом, и да сад живи једино за љубав свог малог синчића.

Г. Бомјер беше постао љубоморан. Одавно сам опазила да овај човек има према Андронити и других осећања — сем оних што се зову — осећаји кућног пријатеља.

Ово је морала опазити и госпођа Лујза. Она би вазда дочекивала и испраћала г. Бомјера као свог сина. И он је, својим одличним понашањем, својом уљудношћу и искреношћу заиста то и заслужио.

Међу тим су нас посеђавали још једнако и г. Шарл Драгоценна огрлица.

Дебрижен и г. Емил Флоријан. Они су мислили да им се сунце среће почело смењити, кад их с онаком уљудношћу дочекује и испраћа госпођица Андронита. У ње не беше више прохтева да кога види понижена за то, што се усудио, да се загледа у њену лепоту и да помисли, да је достојан да њену лепу руку поиште....

Једнога дана, од прилике на три године, по смрти Ане Севињске, бејасмо се — ја и госпођица Андронита — извезле у поље. Ово беше пред само вече. Кад смо се кући враћали, сретнемо једна лепа отворена кола запрегнута с два вранца као с две виле.

У колима је седио г. Артур де-Риввијер. Он на крилу држаше детенце од 2—3 године — пуно, лепо као златну јабуку. С десне стране г. Артура седио је г. Бомјер де-Рул. Ишли смо полако. Госпођица Андронита беше бледа: она је сва цептила. Оба млада господина најучтивије поздравише Андрониту. Она само климну главом и прошапта :

«Реци кочијашу нек тера брже !... Није ми добро...»

Сутра дан нас посети г. Бомјер. Андронита бледа и потресена, обасинаше га с хиљаду којекаквих питања....

Резултат целог разговора био је: После пет дана г. Бомјер испроси госпођицу Андрониту. На тој је прошевини био и г. Артур са својим малим сином.

У то доба већ беше почело оно грозно комешање. Говорило се да је у народу велико зло. Свак је живи стрепио. Не прође ни година а сазна се велика на-

родна скупштина — и онда букну она несретна револуција.... Ја управ ни сама не знадох шта би.... Текем сам вид'ла да је онда била скупља главица купуса од човечије главе.... Да не да бог више онаква крвава времена!...

У највећем оном метежу — једног дана г. Бомјер и г. Андронита омрклоше а не освануше.... Од то доба нити сам што чула о њима ни о г. Артуру и његову сину....

Једном сам приликом све ово испричала и мом добротвору. Чудо божије! — Он је плакао као мало дете.

Он се једном спреми и оде у Лондон. После две - три недеље врати се врло тужан и невесео.

Онда сам већ држала ону малу гостионицу у латинској улици. Он ме посети. Прве су му речи биле:

«Причајте ми још једном о г. Артуру маркизу де Ривијеру, о госпођици Андронити, о г. Бомјеру де Рулу!... Немојте ни најмање ситнице изостављати!...

И ја му све ово испричах.

Он се стресе и повика:

«Проклета жена!... Она је то све израдила!..»

Од то доба нисам никад видила мог добротвора. Као да пропаде у земљу.... Не може бити да и његова судба није везана за ма коју од ових личности!...»

«А како се звао тај ваш добротвор?» — упитаће г. Ришар Дибоа.

«Звао се Огист», одговори г. Жанета.

«А презиме?...»

«То ми није никад казао....» одговори г. Жанета и удуби се у мисли. —

XX

— Г. Бижо Ле Саван председник краљевског судбеног стола — био је човек од «заслуга» у многим погледу, настави г. учитељ даље. С тога је нужно да он и у нашој причи заузме своје место.

Могло му је бити око 45—50 година, а изгледао је као да му нема ни 40.

Он је био одвећ тачан у подмиривању свога желуца. Имао је обичај да чим руча — онако сит — одређује шта ће се за вечеру спремити, а чим опет вечера, одређивао је шта ће сутра за ручак.

Кад би га ко, шале ради, дирнуо — одговорио би му весело смејући се:

«Будало једна, зар не знаш да је желудац господар света?!.. Шта сам ја — слабо створење — да му се противим?... Желудац је средсредна тачка око које се све витла.... У осталом познао сам да двапут слађе ручам ил вечерам она јела, која сам сит изабрао а гладан јео. То је мој проналазак!..»

Г. Бижо је припадао по својим «начелима» — партији г. Мишеља Мозентала, ако још у неким стварима и приликама није и прегонио — што у осталом није његовој партији никад шкодило.

Ништа му није будаластије изгледало до кад би ко тврдио — да у свету ваља подизати, неговати морал, и будити осећање према милосрђу. Он би рекао:

„Те две безсмислице, та два појма, без стварне важности, ваља избрисати из сваког речника...“

О милосрђу би нарочито додао:

„Милосрђе нам налаже, да бедним и невољним при-
тичемо у помоћ; а ја велим: грех је, и то смртни грех,
— чупати из беде и невоље оне, које је сам господ
бог бацио у беду и невољу.... Слаби човек није по-
зван, да ремети божија наређења!...“

Причало се, да се г. Ле Саван само у овим при-
ликама позивао на грех и на бога — иначе ни овим
појмовима није био баш толико наклоњен. —

Још у 24 години добио је указно звање. Све су
га владе сматрале као човека „поуздана“ — „упо-
ребљива“. У политичким — кривичним — проце-
сима био је неумитан судија.

Он би рекао:

«Према сваком политичном оптуженику суд мора
бити строг... У овим питањима он се не мора оба-
зирати на којекакве законске ситнице и формалности.
То захтева виши политични резон... Политичне оптуженике оптужује држава по званичној дужности. Она
нигад не греша. И по томе, чим она кога једном већ
оптужи — казнимо га — и што строжије — тим боље.
Другчије би лабавили ауторитет власти; а ко лабави
ауторитет власти — тај ствара поље безвлашћу —

анархији. То бар судови не смеђу чинити ... Она стара изрека: «боље је деведесет и девет кривих пустити но једног невиног осудити» — треба, мора да се у свима криминално-политичним процесима примењује у обрнутом виду, ако мислимо, ако желимо да се у земљи заведе, одржи чврст «ред» и «поредак»....

Г. Биђо је ове принципе у главном примио од г. Криша Мањела председника великог суда у П... коме је био и секретар и судија док је г. Криш био председник при нижим судовима.

«Независност судска и чврст ред и поредак у земљи — не могу опстати једно поред другог. Ово последње мора се вазда претпостављати оном првом...»

Тако је г. Криш Мањел учио свога љубимца г. Биђа.

Од свију адвоката, код ова два славна мужа што људма правду деле — најбоље је стајао г. Жилкред де-Муљ заступник г. Андронитè, а најгоре г. Босије заступник Флавијев. Онај је добијао најмасније масе да им бранилац буде; а овај пуку смротину која је за каква злочинства ил преступе оптужена, разуме се само која нису била политичке боје.

Г. Биђо није марио да адвокати много резонују. Он је хтео да сваки у кратко каже шта хоће — њему, па ће после он — Ле Саван — издиктирати у перо деловођи. Кажу да је био одвећ вичан мајстор у стилизацији.... Често прости парничари нису могли да познаду свој говор који су они казали г. председнику

а овај деловођи. Истина, било је прилика, где би он из два три навода, која је навела каква парнична страна, извео толико диктанда — да не би стало на читав табак.

Ако би ко слудовао, да примети, да то парничар ни казао није, — онда тешко томе! Он би се огласио за клеветника — да подмеће суду, да овај друго записује, но што је дотична страна навела.

Нико се тако прославио није у разноликом тумачењу једних истих законских наређења, примењених на једне исте случајеве, као г. Криш Мањел и овога љубимац г. Бижо Ле Саван. На једнообразност при суђењу и пресуђивању једнаких спорова — они нису много полагали. Прилике, околности, личности, односи и многе друге ствари куд и камо биле су меродавније.

Залуду би јадни адвокати подносили извршне пресуде, из којих би се видело, да је тај и тај спор, који је и по основу и по доказима истоветан с овим или оним спором пресуђен са свим друкчије.... Г. би се Бижо насмејао тој наивности адвокатској. Он би одговорио :

«Где пише, г. првозаступниче, у закону, да мене веже оно суђење и разумевање, што је неко лане судио и пресудио овако и онако? — Суд суди по свом нахођењу, по закону и по ономе што дотична акта заклапају; ви, као јавни адвокат, не смете наводити оно, што се не односи чисто на онај спор који ви браните !...»

Врло се често догађало да је сиромах адвокат морао да буде кажњен као адвокат који се служи изразима који би ишли да чине пресију на суд да ово или оно пресуди по његовој вољи.

Ако би се који пут десило, да се каква пресуда г. Вигова или г. Кришова — стави под оштру критику, и ако би ова почела да оштро осуђује онако њихово разумевање и примену законских прописа, — онда би се дигао г. Сенжерм директор краљевског правног факултета — са својим професорским ауторитетом, па би јуначки бранио мишљење г. Божово и г. Кришово. Он би нашао на хиљаду законских «аналогија» — како се оно баш онако морало разумети и пресудити, као што је разумео и пресудио г. Виго и г. Криш.

А кад и професори права стоје са својим теоријским правним мишљењем уз мишљење г. Виго и Криша — онда, разуме се, ту престаје критика.

У оваквим случајевима и г. Криш Мањел преседник великог суда, и г. Виго Ле Саван преседник краљев. судбеног стола и г. Сен Жерм директор краљ. правног факултета, — били су вазда «једнообразни».

Још ваља приметити, да су са оваке своје стручности почаствовани од стране владе те их је изабрала за чланове горњег дома у законодавном телу. Сва тројица били су чувени са својих беседа, које су развијали обично кад би какав владин предлог наишао на сметње у народном представништву.

Кад је требало нешто бранити с гледишта «целисходности», они су бранили да им је десница бурно одобравала; а кад је ваљало да се што брани с гледишта «убичајене пракције» — и ту су показивали особити дар беседништва; а кад је опет неко хтео да обиђе каку законску формалност, — онда би они свечаним гласом узвискнули:

«Господо, народни посланици!...»

Ово је место где се земљи нашој граде закони!.. Који је тај међу нама што тражи да оно у исто доба постане место — где се закони газе?!..

И, разуме се, ту би умукао сваки глас.... Није вајде, они су имали право.

Али, за пакост, више се пута дешавало, да је владин предлог сам ишао, да се каква законска формалност обиђе.... Онда би устао г. Криш Мањел па би рекао:

«Господо народни посланици! — Да је влада хтела да се закон обилази, онда она не би ни подносила овај предлог. Одобрите га! Ја сам за то. Он је «целисходан».

За тим би устао г. Бижо Ле Саван па би развукао:

«Ви велите да се овим предлогом обилази закон? Ја нисам тога мишљења. Ово је законодавно тело. Тело то гради законе. Што год ми овде решимо — то је закон. Ја сам за то да се предлог прими. Он је «целисходан».

И најпосле би устао г. Сен-Жерм, па би развио

читаву правну теорију — показао би како се практикује у другим тако исто напредним уставним земљама, навео би читаву хрпу цитата, и из свега извео закључак основан на стручном знању и на пракци која се свуд упражњава — да све оно, што се у једном законодавном телу као закон прими и усвоји, — остаје закон и да ту не може бити више говора о обилажењу закона. И тада би настало бурно одобравање са стране деснице... Левица је могла викати колико јој је воља; могла се позивати на ономадашњи говор исте господе беседника — који су викали да се најмање сме газити закон у законодавном телу. Њој би се само викнуло:

«Нека се левица не удаљава од предмета! Оно је питање било и прошло», и — предлог би се примио «седањем и устајањем.» Кажу да је ово најпрактичнији и најсигурнији начин гласања у свима напреднијим парламентима.

*

Судбене су новине огласиле да ће се спор о драгоцевој огрлици пресудити и парничарима саопштити на дан 16 маја 18 године.

У очи тога дана држала се мала једна конференција у кући г. Криша Мањела председника великог суда у П...

Већало се о престојећој народној скупштини, о предлозима што ће да се изнесу пред законодавно

тело; о безобразним опозиционим листовима који су дигли дреку на све «што постоји,» о мерама које би требало да се предузму ако се хоће да се зло сатре у своме корену.

«Целу су вику дигли њих неколико незадовољника — што чезну за министарским столицама и масним платама, а да би им напад био од већег значаја, примили су у своје коло и оне болесне главе што хоће да разграбе, поделе туђу имаовину, да униште породицу, веру и све што је народу мило, драго и свето» повигао је с необичним одушевљењем г. Жилкред де-Муљ.

«Разуме се,» одговорио би г. Сен Жерм, — «народ с њима нема ништа. Он је скроман, миран... За њ је сва ова вика — незнани свет... Он само зна да оре и копа и — да плаћа шта му се поиште...»

Пошто су се претресла сва питања, изнашле све мере — како да се стане на пут опасној агитацији левице, — онда се некако дође и до спора о драгоцености огрлице...

Том ће приликом рећи г. Криш Мањел:

«Ја се дивим дубоком познавању закона и савесном заступању г. Жилкреда... Далеко сам од помисли да својим говором дајем миг каква треба да буде пресуда — ја сам само хтео рећи да је гледиште г. Жилкредово по овом делу и законито и коректно. Он нас је вазда изненађивао својим оригиналним а вазда са законом саобразним одбранама»

«Ја се надам,» додаће г. Жилкред, «да г. Сен Жерм, неће изостати да својим познатим правним расправама не баци нешто светлости на овај занимљиви спор.... У њему заиста има материје за правничку студију....»

«Ако нас само изазову наши противници,» одговорио је г. Сен-Жерм смешећи се. «Ви знате да им ја никад нисам остајао дужан....»

Г. Бижо је само ћутао. Наравно, он је председник краљ. судбеног стола; он ће ту ствар сутра да решава. Не би било лепо да у напред о овој ствари говори. Он хоће да му је савест чиста....

Господин Мишељ Мозентал овог вечера није могао доћи и ако је вазда у другим приликама први био на састанку. Г. Жилкред га је код другова извинио. Г. Андронити је тако зло — да су и лекари изгубили сваку наду. Она је овим несретним спором тако потресена да је лепо хоће да стане главе.... Сви су је сажаљевали.... Али то није све. И болест госпођице Аделе узела је врло озбиљан карактер. Њени су нерви у толикој мери потресени, да ће велика срећа бити ако сирота не помери памећу.

«Ја врло зебем за госпођицу Аделу,» рећи ће г. Жилкред...» Данас ми је њихов кућни лекар г. Друин Шиноа — наш такође друг и пријатељ, поверљиво саопштио, да с њом већ нису чиста посла. Она му је у врло раздраженом стању изговорила неколико таквих израза, који већ казују, да је криза наступила....

Она је, као што знате, још од дана суђења врло болесна. Неколико дана била је у занесеном стању. Помоћу лекарског заузимања — дошла је себи; али је још тако слаба била да није смела своју постељу да оставља. Од пре два дана г. Андронитина болест узме озбиљан карактер. Синоћ је изгубила реч. За ово је од неког сазнала и Адела. Ово је на њу још горе дејствовало. То је природна ствар.... Јутрос се г. Друин запренастио, кад је видео сироту девојку где је устала, обукла се — као да јој није ништа. Ушла је у собу своје матере, пала на колена и почела да нариче — као да јој је мати већ умрла....

Г. Друин је стао за тренутак. Адела није опазила кад је у собу ушао.

«Мајко моја, моја слатка мајко — зар ме остављаш?!.. На коме?... Разбери се — погледај... реци још коју реч твом детету, твојој Адели!.... Опрости јој!.... Она је твој убица... Што ћутиш?... Твоје ће дете отрчати Флавију.... молиће га за опроштај... Он је добар... Он ће ти опростити...»

Г. Друин јој мете руку на раме. Она се тргне као опржена. Очи су јој необично помућене биле — то беше рђав знак.... Она му рече:

«А, г. докторе — ви сте?!... Ето видите — мени није ништа.... Ја сам савршено здрава.... Али моја вукавна мајка.... гледајте је — хоће да ме остави на веки!... Спасавajte је, г. докторе!... она не сме да умре.... ја без ње не могу да живим... Спасите је од

ове слабости — ви, па — бог; а ја ћу од све друге...»

Кад је г. Друин видио необичан израз на лицу сироте Аделе, кад је то сравнио с бесмисленим говором њеним — пало му је на ум да јадница није откуд померила памећу. Он је упита:

«А од које ћете је болести ви после лечити?...»

«Од душевне.... Она од тог пати...»

Г. доктор је одмах с дијагнозом био на чисто. Он је тог часа известио њеног очуха — г. Мишеља Мозентаа. И — то је, по мом мишљењу врло добро учинио... По савету г. Друина девојка је одведена у своју собу и стављена под јаку присмотру. Она се, сирота очајнички опирала... Викала је да је здрава, да јој није ништа, да јој је материно стање одаганало сву бољу, да она хоће да буде код своје матере — на њеном, последњем часу — да јој она затвори очи, да јој учини последњу детињу услугу... То је био жалостан призор, вељане г. Шиноа... Те несретне болести имају, на срећу, врло јасне и разговетне знаке... Болесник одма почне да уверава — да му није ништа... и што је криза јача и опаснија, њему се чини, да је он све здравији... Ово се све појавило на кукавној госпођици Адели...»

«А сад,» рећи ће г. Криш нешто замишљено — «ако г. Андронита умре, а ћер јој помери памећу — Какав правац и какав излаз — треба да добије њихова парница?... О, чудног обрта!... И мати и ћер

— хоће да буду жртва несретног напада — од оних зликоваца!»

У том се врата на салону отворише. Собни послужитељ г. Кришов рече:

«Једно писмо од г. Мозентала председника сената за г. Жилкреда де-Муља заступника г. Андроните!...»

Служитељ предаде писмо.

Г. Жилкред га журно отвори — прочита... Беше настао савршен тајац...

«Бог да јој душу опрости — она је преминула!...» рече г. Жилкред и погледа замисљено у своју дружину. —

Сви су ћутали. Ово ћутање први прекиде г. Жилкред:

«Господин Мишеље — погођен овим несретним ударом, тражи савета, упутства од својих пријатеља... За смрт Андронитину зна само он и г. Друин...»

«Врло добро!» повика г. Криш Мањел, — «треба му у помоћ притећи... Он је заиста у великој забуни... он може нешто учинити, а може нешто и не учинити што би доцније донело рђавих последица — не само за њ и његове интересе, но и за читаву нашу партију... Ја сам дакле, господо, мишљења: да се до сутра до подне не јавља о смрти покојнице... Ви знате да смрћу престаје пуномоћство... Сутра у 10 часова г. Бижо ће изрећи и саопштити пресуду парничарима; а у 10 часова нек г. Друин Шиноа, као домаћи лекар куће г. Мишељеве — легалише —

потврди смрт покојнице. У овом ће случају сутрашње саопштење пресуде имати закониту силу.... Гвожђе треба да се кује док је вруће. Ово је прво и најпрече што има да се учини.... Сад иде друго од не мање важности.... Ваља се сад и за госпођицу Аделу постарати.... ваља све за времена узети на око.... Ако она, ја не желим, помери памећу — онда, ко зна? — Хоће ли несретница икад себи доћи?... те су болести, по несрећи, неизлечиве.... Ја сам мишљења, господо, да и у овом погледу сад одредимо шта нам ваља чинити — на да свом пријатељу помогнемо.... Он је очух Аделин.... Породице де-Рула — нема више.... Њер је истина надживила матер и по томе би она имала бити наследница своје матере; али — «Сумашедша» — толико је колико и — мртва.... У овом случају, а с погледом на трећу тачку под «В» брачног уговора покојне Андроните и жена мужа г. Мишеља, овај има право да наследи госпођицу Аделу, јер ова тачка брачног уговора — ако се не варам — гласи:

«На случај моје смрти или, не дај боже, моје ћери Аделе — сво моје посмртно имање — као и моји адиђари — остају у наслеђе мом мужу г. Мишељу Монзенталу председнику великог суда у П....»

Тако је. Ја се добро опомињем. Он је онда заузимао положај и место које ја сад имам....»

«И та му тачка,» додаде г. Сен-Жерм, даје већ и сад право да сву имаовину покојнице задржи у свом притежању — све до пунолества госпођице Аделе.... А

кад је она већ пала у то несретно душевно стање — онда до њене смрти — као њен наследник....»

«Добро би било, не, већ је са свим нужно,» прихватиће г. Бижо Ле Саван — да госпођица Адела испрати своју мајку до на гробље.... Немојте ме питати — за што?... То ће целој ствари дати повољан излаз....»

«Врло добро!» повика г. Криш и погледа смешећи се по дружини.

«Мисао ти злата вреди!» прихвати г. Сен-Жерм.

«Ми је потпуно разумемо, г. Бижо!» додаде г. Жилкреде, а преко уста му се развуче сатански осмејак, — «јес, ми је разумемо, усвајамо.... Она ће целу ствар довести своје циљу....»

«Још вечерас», рећи ће г. Криш Мањел, «ви ћете се, г. Жилкреде, ставити на расположење нашем ожаошћеном пријатељу.... Изјавите му у име свију нас — његових пријатеља — наше дубоко саучешће у његовој превеликој тузи, и кажите му, да у свако доба и у свима приликама може рачунати на наше скромне услуге....»

И — после овога, они се разиђоше — сваки на своју страну. — — — — —

*

Сутра дан равно у 10 часова седница краљевског судбеног стола буде отворена. Пред судском двораном беше небројено света. Врата се судска отворише и послужитељ што на вратима стоји — огласи:

«Нека уђу парничари што се суде о драгоцености

огрлици... Слушаоци само они могу ући који имају билете на своју личност.» —

Неколико је минута требало док су слушаоци и парничари заузели своја места... Г. Мишеље беше јавио суду да не може доћи због слабости своје жене... Од слушалаца не беше дошао г. Огист Дегилъ; а од сведока — стари слепи јувелир.

Настало је ћутање. Свак је с нестрпљењем ишчекивао пресуду.

Г. Бижо Ле Саван разгледаше нејаква акта. Оба члана гледаху према се.

Г. Флавије беше нешто блед и потресен; а г. Босије, његов пуномоћник — хладан као стена. Г. Жилкред гледаше охоло по публици, а с часа на час погледаше на тужилачку страну, и тада би му преко уста прелетио проиштан и пун пакости осмејак... Његово држање не показиваше човека кога мучи неизвесност...

Г. председник устаде. Он поче доста ниским тоном:

«Краљевски судбени сто размотрио је акта по овој спору. Он је ценио тужбу тужбачеву и наведене у њој доказе; ценио је одговор тужене стране и све остале наводе ње, — па је нашао:

а, Да је тужилац — г. Флавије Ривијер, лекар четврте године — доказао: да је он рођен у законом браку пок. Артура маркиза де-Ривијера и овога супруге пок. Ане рођене Севињске, и по томе да је он њихов законити син и наследник;

б, Доказао је, да је његов покојни отац Артур на својој смрти одредио свом сину Флавију за стараоца свог пријатеља Бомјера де-Рула, првог мужа тужене г-ђе Андроните и да му је тада предао на аманет и чување једну златну шатулу и у њој драгоцену огрлицу у брилијантима, смарагдима и рубинима у вредности од 1,200.000 динара;

в, Да се пок. Бомјер примио и старатељства и аманета;

г, Да тужитељ није доказао, да је тај аманет прешао по смрти Бомјеровој у руке тужене г-ђе Андроните, а још мање да га се она примила;

д, Да тужитељ није могао ни то да докаже, да је сада спорни предмет — шатула и огрлица г-ђе Андроните — *онај исти драгоцени адиђар*, што га је његов отац Артур предао на смрти свом пријатељу Бомјеру. Ово се не види ни из једног у тужби приложеног документа (види прилоге под «а», «б», и «в».) — Ово нису могли да потврде ни она два сведока испитана у Лондону — г. Џон Петар и овога жена г-ђа Бела. —

Да се ово последње може по закону нашем — (§... нашег грађ. закона) — узети да је доказано, — то су требала да потврде *три безизузетна сведока*. Тужилац ово није могао да постигне, а ево из којих судских побуда:

По јасној «аналогији» §... нашег суд. грађ. поступка, а с погледом на још јаснију «аналогију» §... истог

закона — нико не може бити сведок у свом делу. Сведок — г. Авриљ Дуферин, стари и слепи јувелир — сам вели, да је он градио огрлицу пов. Артуру оцу тужиочеву, шта више ово тврди и сам тужилац; а то ће рећи, да је сведок Дуферин и у свом делу и да сад сведочи о свом *соиственом делу*, што би било противно јасним наређењима горњих законских прописа. Суд овај, дакле, не може примити сведока Авриља Дуферина за безизузетног сведока; јер он је у свом делу сведок — за то је изузетан. Па баш и кад би се узело, што је немогуће а да се закон не повреди, да би поменути сведок могао сведочити у свом делу, — онда му сведочења не би вредила из другог законског узрока. Узрок је тај, што је сведок слеп, а треба да сведочи о ономе што треба видети и познати и рећи суду — «то је — видео сам и познао сам». Сведок — Авриљ Дуферин слепи јувелир — није могао ни видети ни познати спорни предмет кад му га је суд ставио на углед и упитао га: «је ли оно онај предмет о ком си сведочио.» Сведок је ћутао. Наравно, јер је слеп. За то је изузетан;

е, Суд није нашао за нужно да вештаци одреде да ли се опис слепог јувелира слаже с изгледом спорне огрлице; јер би то значило да је сведок туђим очима видио па сведочио. То је противно закону. Сведок не може, не сме сведочити ни по туђу виђењу ни по чувењу. И с овог разлога овај је *сведок изузетан*. С овог разлога тужилац је остао без пуноважна и пуноправна

доказа; с овог разлога суд се није хтео да упушта у оцену сведоџаба она друга два сведока. А за што? — Што је њихова сведоџба!, без оне треће, непотпуна, па ма они — сведоци — били безизузетни, и

ж, Да се из горњих разлога и судских побуда — тужилац има одбити од тражења као недоказана, и осудити да плати: туженој страни 1200 динара, сваком сведоку по 24, а суду парничну и осталу таксу.

Тако пресуђено у седници краљ. судбеног стола 16 маја 18.... М.... у П....

*

Публика као громом поражена — погледала је с пуно огорчења и презирања на зелени судбени сто... Г. Босије био је блед као смрт; а г. Флавије се само смешио с чудном неком иронијом...

XXI

— Гробље је место које буди у нама побожно поштовање — поштовање према мртвима, настави г. учитељ даље. Оно је место освештано — плачем и ридањем... Питајте коју хоћете травку, који било мирисав цветак што расту на оним тужним зеленим хумкама — они ће вам казати: ми смо чеда суза и уздисаја!

На гробље излази свако бојје јутро по која уцвиљена мајка, излази на гроб своје чеду, своје јединчету да се с њиме јадна разговара:

«Па зар тако, вељи јаде —

Мој почосе!

Ти остави мајку твоју —

Букавицу,

Без ракола мајчинога?...

Буку мени!...

Како ти је, сине, било —

Ноћ ноћити,

Без мајчина загрљаја —

Моје перје,

Без мајчина миловања —

Рамо моја?...

Мајка те је научила —

Бито цвећа,

Моје сунце потамњело —

На обзорју,

Да на мојим заспиш грудма —

Сад су пуста!...»

Тамо долази и тужна сестра — да ожали брата јединога, па гад издалека смотри вечну кућу свог поноса — она запишти:

«Ево твоје сестре, брате! —

Дошла ти је,

Да ти види дворе беле —

Јаде своје;

Да упита брата свога —

Сестра црна,

Је ли њему без сестрице —

Букавице,

Као што је срцу моме —

Каменоме

Без свог брата без поноса —

Сестринога!...»

Тамо излазе нејака сирочад, да потраже мајку своју — да јој се сити најадују, нажалују — како им је без мајке рођене, како им је без мајчине неге и без миловања; да јој се потуже како се јадни и нејаки потуцају од немипла до недрага... Они попадају на хладни гроб мајке своје — па је вичу — чини им се, е нх она чује... Чини им се, устаће сирота, да загрли децу своју — своје сиротане, голуждраве тиће, остављене без нигде никога... Они пиште, вичу своју ранитељку... Ох престанте, не пиштите, не чекајте — заман вам је!...

«Што гроб хлађан једном свати,

Назад више он не врати!...»¹⁾

Гробље је освештан храм плача и ридања...

Гробље је тајанствен уздигнут прст. Он сваког опомиње:

«Узми се наум... шта радиш?... што бучеш; што гониш, што опадаш, кињиш, вређаш — што злобно подмећеш ногу слабијему, невиноме?... Што грабиш, што отимаш — што жудиш толико за пролазним земаљским благом?... Зар заборављаш да и теби ваља једном лећи под ово хладно, зелено бусење?!... Погледај

¹⁾ Бранко.

само ове овде што је по њима порасло бодљикаво трње — коров, погледај оне што их чува по какав савео и тужан цветак — погледај овај силан свет!... И он је негда као и ти сад, весео по свету одао; и он је, као и ти, уживао красоту љупког пролећа и тршио сурову зиму; и он је, као и ти, у својим грудима гајио недомашне жеље, чезнуо за прекомерним земаљским благом, крио у срцу своме — јед, пакост завист, злобу; гонио слабе и нејаке; тежио за властољубљем — и он је, као и ти, био дигао око ло главу и мислио — е је његов свет!... Па ето видиш — од свега тога — шта је остало? — Оно страшно *ништа!*... Упамти — и ти ћеш најпоследње бити ништа!... Само је вечит бог и — добра дела човекова!...»

Гробље је немо, али његов немушти језик најбоље разуме душа наша.... Јазик тај потресе и окореле зликовце.... Језик тај теши гођене и уцвиљене.

«Ви сте гођени, кињени, мучени — ви нигде не нађосте сигурна крова и одмора?!... Ходите!... У овој светој, у овој вечитој вароши мртвих чека вас вечит мир.... Ово је ваше вечито боравиште.... Овде нема ни беда ни невоља. Ово је место где злоба, пакост, неправда — излазе пред праведни божији суд....»

Јес, јес! — Гробље је место, последња станица, где се човек заустави од дуга и трудна пута — где легне да почине вечити санак свој....

*

У доба наше приче централно је гробље било на самом излазу дугачке улице Монмартове. Ову су улицу, пресецале многе побочне улице; а она, где је станао стари слепи јувелир, излазила је на њу баш до самог гробља.

Сутра дан по саопштењу пресуде готово све су новине огласиле, да ће се тог дана око шест часова по подне предати матери земљи посмртни остаци високе покојнице г-ђе Андроните.

«Монитор» беше донео и као неки мали програм ове тужне свечаности.

«При опелу», вељаше се, «чинодејствоваће из почасти њихова екселенција високопреосвештени архијепископ Антоније Лоарски, њихова преосвештенства: Ханри де-Лорен владика бретањски; Гидон де Рошефукол владика руански и Јустин де-Бањер велики предикатор краљевски, владика саонски — с још 40 свештених лица.» —

Око пет часова по подне зазвонише звона на катедралу — саборној цркви, а за тим и сва друга на оближњим храмовима.

Око пет и по часова већ су летили полицијски послужитељи да рашчисте улицу Монмартову куда ће пратња проћи.

Она се помоли. Напред иђаху у дугачким редовима ученице и ученици, за овим у два реда богослови, за њима певачка дружина, за овима свештеници

обучени у црне одежде с белим крстовима ; а у прочељу беху великодостојници црвени окружени ђаконима и архи-ђаконима. Још из далека се виђаху висока и богато урешена мртвачка кола с великим крилатим и позлаћеним ангелима. Кола беху запрегнута са шест коња покривених црном чохом до саме црне земље. Поред кола је ишло по 12 у црно обучених богослова с великим воштаним свећама. Под небом од кола као на престољу беше положен мртвачки сандук с високом покојницом.... Над њену се главу беше тужно надвила богиња плача и ридања. Мртвачки је сандук био покривен читавим сплетовима од цвећа. Са стране се виђаху грбови породице Бонвиљске.

За мртвачким колима ишла су друга кола запрегнута с два белца. У колима је седио г. Мишеље Мозентал супруг покојничин, с десне стране његове седила је сва у црно обучена госпођица Адела.... Поред ових кола с десна је ишао г. Друин Шиноа домаћи лекар г. Мишељев, а с лева г. Жилкред де-Муљ кућни пријатељ и заступник високе покојнице.... За колима су ишли чланови сената, а за овима преставници свију осталих надлежатељстава велике престонице П.... и многи други отмени сталежи, грађани, познаници пријатељи уважене куће Мозенталове.

Ишло се са свим полагаано — баш како је и доликовало овом свечаном тужном спроводу, овој потоњој пошти која се чини високој покојници.

Госпођица Адела гледаше у мртвачки сандук своје

миле мајке. Њени погледи беху необични — уплашени. Она беше престрављена. Суза више није имала. Голема туга, страх, необични потрес душе — обично пресуше изворе суза. Тако је и код Аделе било... Скупило се много што шта — а смрт материна — пређе сваку меру. Адела беше и сувише слабих нерава... Она није могла поднети оволико удараца — једно за другим... Г. Друин Шиноа није скидао очију с ње; а с часа би се на час окретао те обраћао пажњу једног нама непознатог господина. Овај би с особитом пажњом мерио кукавну Аделу, па би се после задубио у неке мисли...

Непознати овај човек беше необична лика и облика. Имао је дугу, густу — готово црвену браду. Она се спуштала до испод појаса. Једва му се виђаху очи испод великих, руњастих, на челу састављених обрва. Нос му беше роав од великих арапских краста. Косу је имао низ леђа спуштену.... Једва се видело нешто лица у овог човека с главом готово са свим обраслом у браду, бркове, обрве и косу....

И он је пошао да учини потоњу почаст високој покојници; а био је, ваљда, познаник — а можда и човек од истог заната — г. Друину Шиноу домаћем лекару куће Мозенталове....

Звона су још једнако звонила. Кроз ову јеку од звона — пробијало је кроз ваздух велико и тужно —

«Свјати боже!..»

Готово у исто доба кренуо се и други Један спровод — из друге побочне улице. И он се упутио право улици Монмартовој, а отлен великом централном гробљу. Кад је био на самом излазу на улицу Монмартову — ту је морао стати — док прође спровод велике покојнице. Сиротиња мора и по смрти да се склања с пута богатоме !...

Малени и бедни спровод овај кренуо се управ од стана старог и слепог јувелира.... Да није он од куд сиромах умро? — Јес — баш он. Њему се нешто прозлило још од дана суђења.... Нешто потрес душевни, нешто јачи наступи костобоље а нешто и године — дубока старост — еле — скупило се много бојешта.... Он издахну баш оног дана кад је пресуда парничарима саопштена. Умро је на рукама оног добротвора. Ту се десио и мали Фабијан. Овај је плакао — као да му је старац одиста дед био.... Последње речи старчеве биле су :

«Није ми жао што ми бог није испунио моју највећу жељу — што ми није повратио вид!... Чини ми се, да је садањи нараштај одвише загазио у тешке и неопростиве грехе.... Лакше ми се растати с душом, кад то бар својим очима не видим.... Збогом пријатељу!... Нека ти бог плати за добра, која чиниш бедним и невољним!...»

За тим се окрете малом Фабијану — па му рече:

«Ти си ме, чедо моје, лепо слушао; ти си ме опет

доста пута разговорио. Ја немам чим, да ти платим... Нека ти бог плати!... Буди добар и поштен — буди увек милостив према беди и невољи, па ћеш бити сретан и задовољан!... Видиш, ја сам живио сто три године — ко ће од вас доживити оволику старост?... И мени се опет чини да сам се јуче родио!... Шта је у вечности сто година? — Један трен... Ја уђох на једна врата у овај свет — сад на друга излазим... Све се то свршило док удариш длан о длан... Добра дела не умиру — она су вечна као што је вечит и — бог!...»

Пред овим скромним спроводом ишао је стари и погурен свештеник г. Жервеј. Он је био овом сиромашном крају парох. Парохија је ова после ревулице са свим посрнула. Од ње се клонио многи г. попа. С тога је неколико година била удова. Кад би ко у овом крају умро, онда се већ у напред знало, да се опело неће платити. И док се одређивало који ће од суседних свештеника — покојника или покојницу опојати, док се хватао рачун чији је ред, — прошло би по неколико дана а често и по неколико недеља... Многи су опевани пошто су већ давно сахрањени, а многи су остајали и неопојани. —

Г. Жервеј је био око тридесет година капелан — г. Луцију протојереју у кварту С... па опет никад није могао имати две јаке за вратом. Причало се, да је г. прота сам чинодејствовао у свима отменим домовима своје парохије. Од овог прихода капелан —

по уговору који је имао с г. протом — није добијао ни паре. Г. Жервеј је ишао сиромашним кућама. Ове обично нису плаћале — не што нису хтеле, већ што ни су имале од куд. Али опет г. Жервеј је морао водити тачан рачун од сваког крштења, венчања, опела, молитве, водице. При склапању рачуна — г. капелан је морао на свој рачун примати сву вересију. — Кажу, да је и то било предвиђено једном тачком у уговору.

Најпосле се г. Жервеју досади ово вођење рачуна. Он преко неких својих пријатеља, а кришом од г. проте, изради те му се даде ова напуштена парохија. Он је био с њом задовољан, ако ни због чега, а оно бар од то доба није морао водити рачуне од прихода а много мање од пропасне вересије.... Ово је двадесета година како служи своју парохију, и никад се није десило да се ко на њ или он на кога потужио. За све то време нико није сахрањен пре но што би се опојао. Било му је преко 86 година и опет се врло добро држао. Са старим се јувелиром лепо пазио. То беше једини човек у његовој парохији старији од њега.

Стари овај божији слуга молио се и јутром и вечером господу богу и спаситељу — да милостивим оком погледа на бедну сиротињу којој је он пастир. И бог је његову молитву услишао. Има неколико година како се јавила једна милосрдна рука у овом одимућних људи напуштеном крају. Рука је та многој

беди и невољи притекла у помоћ баш онда кад је беда излазила на свој вршак. Колико се сирома, свештеник старао да сазна за ту добру хришћанску душу, па му све би у заман. Он је у свакој својој молитви помињао тог непознатог добротвора и благодарио богу на његовој великој милости. Његови парохијани беху још једнако сиромаси, али они нису били више бедни. — — —

Стари је свештеник ишао пред мртвачким колима. Он је тихо и смирено певао:

«Свјати боже!...»

За њим су полако клопарала стара оклепана мртвачка кола запрегнута с две маторе и мршаве кљусине. Ово је једино благодејање које је општина овом свом крају учинила. За колима је ишао један човек умотан у црно јапунце; с десне стране његове ишао је мали Фабијан, а с леве г. Флавије Ривијер и г. Босије — а за свима њима ишло је још пуно сиротиње. То беху смирени парохијани г. Жервеја а суседи покојног слепог јувелира...

Кад је овај скромни спровод хтео да изађе на улицу Монмартову и отлен да обрне централном гробљу — вечитом становишту покојникову, — онда један полицајац даде знак старом г. попи да стане.... У то време баш наступаше свечани спровод високе покојнице, г-ђе Андроните.... Видило се, да су покојник и покојница још на овом свету, да још нису стигли онамо где смо сви равни!...

Смрт Андронитина необично је дирнула и Флавија. Све му се чинило да је и он колико толико допринео да она овако напрасно сврши. Он беше већ готов да јој за све своје патње опрости. Жао му је било што му се није дала бар једна прилика да је види — живу. Она жена из његова раног детињства још му је била у памети. Чинило му се сад би је познао. Кад је чуо први пут за њену смрт — одмах се решио да бар издалека пристане за њеном пратњом — да је бар мртву види.... Кад је пред само вече, дошао у свој стан — беше већ на чисто да ће јој сутра на пратњу отићи. Јес, ал' он, нађе на свом столу једно мало писманце. Отвори га — прочита.... Ново изненађење! —

Писманце је гласило:

«Ваш трећи сведок — стари и слепи јувелир, потресен вашом парницом, данас равно у 10 часова пре подне — пресели се у вечност.... Погреб ће бити сутра ово шест часова по подне....»

«Чудна посла, необичне пригоде — саме загонетке!... Ово је онај исти рукопис — познајем га добро!... Сиромах старац — добра душа!... Јавља ми се вад ће му погреб бити — знам шта значи.... Треба да учиним последњу пошту овом добром старини... Можда би и он још који дан живио — да није мене било.... Зар сам ја за то на овом свету — да своје

ближње шаљем на други — свет?... Био сам се решио да њој одем на пратњу, да бар мртву видим — ту чудну жену. Шта да радим? — Да питам г. Босија — знам шта ће ми рећи. Тако је. Ићи ћемо старом јувелиру.... И треба — он ће и онако једва кога имати да га до вечне куће испрати...»

Тако је мислио г. Флавије, кад је оно анонимно — без потписа — писмо прочитао....

*

Кад је спровод старог јувелира застао — док прође онај високе покојнице, кад се зачу у кору певано велико «свјати боже!...» Флавије се, гоњен неком недољивом силом, прогура кроз свет до на улицу Монтмартову. За њим беше пристао и г. Босије.

У то баш доба наступала су мртвачка кола. Флавије баци поглед на мртвачки сандук. Он је био заворен.

«Дакле је ни мртву не могу да видим?..»

Ово је и нехотично тако јасно казао, да су се неки окренули да виде — ко то рече...

Он је био одвећ потресен. Он гледа два мртва људска створа — тако тесно везана за његову злосретну парницу; два спровода, две пратње — једна се о другу сударају.... Чињаше му се, е види у свему том неки тајанствен прет — прет неког вишег бића; чињаше му се, е ће мртви да устану, да проговоре

— да га на одговор узму... За што? — Он то није знао. Он је мислио:

«Ова два мртвачка сандука — ово су — две жртве мога каприса!...»

У том наиђоше и кола у којима је седио г. Мишеље с Аделом. Спровод је ишао са свим полако — ногу пред ногу.

Адела је непрестано гледала, она очију скидала није с мртвачког сандука своје кукавне мајке. Њене велике, помућене очи, њене црте на лицу — показиваху, да је срце у ове несретне девојке прокинуто а душа смрвљена. Она је изгледала као с неба пали анђео — згруван, раздробљен о голо и хладно стење ове грешне земље...

Флавијеви се погледи укочише на њеном тужном — но и чаробном лицу. Он се сав стресе.

«То је она... она је!» — прошаптао је уздрканим гласом.

Он је много што шта слушао о овој узор девојци. Он је тада први пут видио и — познао је. Анђелска слика њена била је дубоко урезана у душу његову. И он сад виде ту слику — бледу, тужну, он виде савео, згажен — најлепши цвет. Он помисли:

«Ево и треће жртве моје дивље ћуди!... Ја сам овој девојци убио матер — па и њу саму... Ја сам бедник — убица!...»

Његове ноге почеше да клецају.

Кола прођоше, прође цела пратња, а он је стајао

као окамењен — он је укочено гледао на оно место где је Аделу видео. —

Кад је спровод Андронитин подалеко измакао, онда онај полицајац даде свештенику знак да се кренути може.

Пратња се крете и прође, а Флавије оста непомичан....

«Шта ти је, човече?... ајдемо!» рећи ће му г. Босије. Флавије је ћутао. Он то није чуо....

У тај мах прође баш поред њих онај непознати, у црно јапунце умотани, господин — пратилац пок. јувелира. И он беше због нешта изостао иза пратње. Кад је био поред г. Флавија и г. Босија он застаде.... Хтео је сигурно да им нешто рекне; али се на једаред предомисли и — полако оде за пратњом старог јувелира.

Флавије од свега тога није смотрио ништа. Пред његовим се очима беше почео хватати мрак — он умал' што не посрну, не паде...

Срећа је велика што се уза њ десио његов пријатељ — Босије.

*

Сутра дан донео је «Монитер» под рубриком — «Домаће вести» — ову notiцу:

«Несрећа не долази никад сама.... Многоуваженог г. Мишеља Мозентала председника сената — згодила је још једна домаћа несрећа. Смрт честите г-ђе Андроните у толикој је мери потресла нерве њене ду-

боко ожалошћење ћери госпођице Аделе — да је сирота девојка са свим померила памету.

Знаци се болести опазише још при опелу. Срећа је те се ту десио г. Друин Шиноа, домаћи лекар г. Мишељеве куће У почетку се мислило да болест неће узети озбиљан карактер и да неће оставити никаквих даљих последица. Али још путем, идући гробљу, болест је почела да узима све већи и већи мах. Адела није скидала очију с мртвачког сандука своје матере. На самом гробљу криза је узела још већу сразмеру. Ту јој се већ није смело дозволити да гледа кад јој се мати у гроб спушта. — Она се отимала, очајнички викала — не, грозно је описивати онај жалосни приказ. Кад су је кући довели — болест се појавила у најстрашнијој слици својој.

Г. Друин Шиноа са још два лекара констатовали су: да је болест дошла од јаког душевног потреса, и да је већ ушла у своју другу мену, а брзо њено развијање даје основану зебњу да ће у скоро прећи и у трећу фазу и онда — остаје врло мало наде, да ће злосретна девојка икад доћи себи.

Али, о свему овоме, још није дао своје мишљење наш славни психијатриста г. Мишон Даженоа....

XXII

— Ми смо, настави г. учитељ своје причање, већ једном наговестили, да је г. Огист Дегиљ био један од најбогатих трговаца у П.... Свет га је

ценио да има у самим непокретним добрима на 1,000.000 динара, а још толико, ако не и више, у свом обртном капиталу и у разним банкама. Причало се да има у самој англиској народној банци 3 милијуна и у два новчана завода у П... 4,000.000 динара. Али, ја држим, да је ово било претерано. Свет обично претерује у свима својим нагађањима. Него, како тако, опет је било извесно да је Огист Дегиљ стојао врло добро са својим имовним стањем и, што је најбоље, он се ником није хтео да задужује — знак да није имао потребе.... Међу тим, он је радио с Лионом, Марсељом, Хамбургом, Лондоном, Ливерпулом и многим другим трговачким варошима.... У свима тим местима — кућа «Огист Дегиљ» — сматрана је за најсолиднију а, богме, и за најбогатију.

Ми смо на једном месту већ казали како се говорило, да се богатство Огистово датира од револуције, и како нико није могао да сазна: ко беше овај човек, од куд дође он — како се овако обогати? —

Ова је питања постављао радознали свет; а павосни и злобни би језици одговарали:

«Хе, знамо ми да се то тако лако не могу да намлате толике силне паре.... Ту је морало да буде какво масно «торба - дан»¹. Док се једном не смркне — не може другом да сване.... Мртви не говоре!...»

Све је ово значило: да је нечије богатство при-

¹ Турски израз — значи: кад се кеса у кесу сручи, кад се нечије богаство коме привали.

пазо — онако испод руке — Огисту Дегилју. Да је тог неког појела помрчина.

Сва ова нагађања долазила су и Огисту до ушију. Кад би га ко у очи хвалио — он би се намргодио, а кад су му горња подметања и клевете достављане — он би се само насмешио.

Он је био у сваком погледу редак карактер — прави особењак.

У трговачким пословима био је бистар као ласица. Није се знало или је вичнији у куповини или је вештији у продаји. Врло се често догађало да је он најмање оне робе куповао, за коју су остали трговци вратове хтели да поломе. По некад је он куповао и то живо куповао ону робу коју нико не тражи, за коју ни изгледа нема да ће да се тражи. У овом би га случају многи трговци исмејавали. Али вазда би се показало — да је Огист знао шта ради. Читави су капитални пропадали на оној роби око које се трговци онако отимаше; а на овој другој — што је нико не шћаше ни да погледа — Огист је «терна» правно.

Онда би по неки рекли:

«Овога човека баш срећа служи — да ђубре купи, продао би под злато....»

Други би пакосно додали:

«Њему ђаволи казују — кад ваља шта бупити, а кад продати!...»

Тако је Огист Дегил постао богат и чувен трговац....

Своје је млађе пазно и чувао као своју децу. Знало се да је најрадије у своју радњу — а имао их је многостручних — узимао сиротане, тако рећи са улице. Он је сам из почетка настајавао да се новајлије изведбају у послу на који је које одређивао, и чинио је све могуће да сваког привикне на рад....

Он би рекао:

«Само је рад у стању да и најсиромашнијег сиротана усрећи.... Ма колико човек да има — он опет требе да ради.... Сам је бог усадио у нашу природу — рад.... Погледајте малу децу — она никад не стоје беспослена; она мисле да се играју — није. Она раде. Дечија игра — то је клица оног семена за рад, ког је бог у нашу крв усадио.... Кад је ко здрав, па неће да ради — тај је убица свој....»

О нераду би рекао:

«Нерад је извор свију зала на свету....»

Овако је Огист Дегилъ говорио својим млађим; а свет је то опет друкчије тумачио:

«Он тражи сиротињу — да му цаба диринци.... Честити и раду вични момци хоће богме плату и то добру плату.... Да је она «тврдица» плаћала момцима као што ми плаћамо — видели би ми његово богатство.... Оно је зној сиротињски!...»

А кад би који од поменутих сиротана постао самосталан човек и имућан трговац — што није никаква реткост била — онда би пакост опет искезила зубе:

«Погледајте људи ову покондирену тикву! Ово вам је већ — великокупац... До јуче су га ваши из опанака јеле, па сад, гле, како је подиго нос!... Од њега се не може ништа ни купити ни продати... Ласно му је — Огистове паре — не коштају га много!... Нашао лопов лопова па један ара на једну а други на другу страну. Не зна се који је сад од њих двојице препреденији... Може још ђаво сломити ногу, да ше-грт постане жешћи од свог мајстора... Причекајмо само док им тиква не прсне — не ћемо моћи од смрада проћи!...»

А ако би који од млађих Огистових био непоправљив, неупотребљив и штетан за посао који му се повери — па би га господар одпустио, — онда би се обично и о теме по која рекла.. Свет воле да иноси на видик туђе махне... Он их често нађе и тамо где их никако нема. Њему се чини да у туђем понижењу види своје узвишење...

«Знали смо ми то још у напред», рекло би се. «Господар Огист је држао оног бедника све дотле док сиромах није сломио своју снагу ваљајући му бале с памуком, бурад са шећером, намештајући и слажући велике цакове с кавом по оним влажним магазима — па сад, кад је сиромах онеспособио за сваки рад, а богме се у дерту мало и пропио, сад, кад већ није ни зашта — његов га немилостиви господар избацује на улицу одакле га је и узео млада, снажна, здрава, — избацује га — да тамо скапље од глади. Ови су

вам богаташи људи без срца. За паре би и душу дали. Воли ти закинути од свога млађег, но да му бог да здравља. Њима је живот каквог сиромаша мањи но онај у мухе.... Али г. Огист Дегиљ прешо је већ сваку меру!....»

*

Око сахат ноћи сутрадан по сахрани пок. Андроните и старог јувелира, — седио је г. Огист Дегиљ у своме кабинету. Он је писао многа нека писма — за све трговачке вароши. Чудо, тај човек, и ако је био прекомерно богат, он је ипак сам водио целу преписку са свима трговачким кућама с којима је ма каква посла имао. Он је истина имао своје књиговође; али опет је некако најволео да сам врши целу кореспонденцију и да пошту отвара. У осталом ово је служило млађим у олакшицу.

Г. Дегиљ беше затворио и последње писмо. Он зазвони — један од млађих уђе....

«Сва ћеш ова писма предати на повратне рецепсе, које ћеш мени још вечерас предати». Слуга оде.

Г. Огист погледа на свој часовник на столу....

«Осам и по часова» рече сам у себи, «а њега још нема!...»

За тим дочена једне новине — «Монитор» — онај исти број у ком је била она notiца о несретном обрту душевне болести Аделине....

Његово чело беше намрштено, а његови погледи

беху упрти на оно место у notiци где се велаше да је слаба нада да ће ова злосретна девојка доћи и кад себи....

«Зликовци!... Шта учинише с њом?!.. Зар им прва нега беше, да њену љуту бољу предају јавности?... да је осуде на вечну осаму — да је убију.... Разбојници!.. не — ни ови не би имали срца и куражи да на овако грозан начин — једним ударцем смрве, униште — девојачки глас, понос, углед, будућност!.. Сирома Бомјер — да му је устати из гроба — да види своје кукавно дете — шта се од њега ради!.. И њу данас нема ко да гледа, да негује, да заштити.... Нема ко да вида њено прокинуто срце, да лечи њену болну душу... Ала је ова земља огрезла у тешке грехе!.. Сиромаштина се дави у мору беда и невоља, а богаштина плива по окејану покварености... Ова је болест окужила све па и места.... Грозно — не смем ни да нажем.... И места, која су освештана — са којих би требали да пођу лекови против несретне корупције — већ су окужена.... Настало је доба да човек мора да очајава....»

У том неко зачуца на врата...

«Слободно!» рече г. Огист Дегиљ и пође вратима — на сусрет госту кој је с пуно нестриплења чекао.

Врата се отворише. У собу уђе човек необична лика и облика. Имао је дугу, густу — готово црвену браду. Она се спуштала до испод појаса. Једва му се виђаху очи испод великих, руњавих на челу састав-

љених обрва. Нос му је био роав од великих арапских краста. Косу је имао још гушћу. Она беше лепо очешљана и низ леђа пуштена. Једва се видло нешто мало лица у овог човека са главом обраслом у браду, бркове, обрве, косу.

«Од кад те чекам, драги мој докторе!..» рече г. Огист и пружи руку свом госту.... «Оди... седи на твоју наслоњачу — па ми причај... Имали — наде?...»

Гост је ћутао. Он приђе и седе на своје место. Одма се видло да су ово стари знанци и пријатељи. Они су се тикали. Тикање у оно доба беше реткост. Тикање је искреност. Његово је порекло љубав — милошта. У речнику притворства, подлости, улагивања — нема речи «ти».... Мене срце боли што се ова искрена реч у нас изгубила....

«Питаш ме, драги мој Дегиљу, имали наде?... Ја те не разумем», одговори гост, доста потрешено.

«Дакле, несретној девојци нема лека?» упале му у реч г. Огист и пребледи као крпа.

«Сад те још мање разумем!...»

«Зар ти ниси читао данашњи «Монитор?» — упитаће опет Огист.

«Читао сам», одговори гост хладно.

«И ону notiцу о душевној болести сироте Аделе?»

«И ону notiцу» одговори гост.

«Па? — три су лекара дали своје мишљење — тако «Монитор» вели. — Још се чека, драги мој Мишоне — шта ћеш ти рећи?... Ја стрепим!... Ти знаш колико ми то дете на срцу лежи...»

«Ја се чудим, Огисте, од кад ти поче да верујеш «Монитеру»?! упита гост смешећи се; «ти знаш, да је то гласило лажи и опадања, ти знаш, да све оно што он пориче, да то ваља за истину сматрати. Тражимо, испитујмо и најзад ћемо наћи да је његово порицање — порицање истине, и тврђење — лаж. Тако си требао и у овој прилици о слабости госпођице Аделе да узмеш...»

На лицу г. Огиста Дегилџа сијну зрак неописане радости.

«О, теби боже хвала!» повикао је тронуто.... «И ти си, драги мој Даженоа, сигуран, да се на том тужном детету није појавио ни један знак душевне болести?...»

«То је испод сваке сумње», одговори гост Огистов. «Шта више, ја држим да су са овим мишљењем начисто и она три лекара — г. Друин Шиноа, г. Борне Латур и г. Герије Довен — они, који су и писали ону notiцу у «Монитеру» — и која им, по свој прилици, није ни прва ни последња. Ја сам ову, г. Друинову и његових колега «сумашедшу» — посматрао: пратио сам сваки њен телесни покрет, сваки њен поглед, уздах. Ја сам нашао да је она здрава — здрава и телом и душом — као ја и ти драги мој Дегилџу. Њено бледило на лицу, свака њена цртица, њене помућене очи — показују само дубоку тугу детета за својом изгубљеном мајком. И — још би нешто додао: све би рекао, да на срцу оне девојке лежи неки не-

одољив терет а на души велика и страшна тајна — тајна, која је дубоко уткана у живот а непосредно везана за смрт њене матере. И то једино може да потресе, али никако не може да лиши памети онако здраву девојку. Радња њеног мозга, њених нерава здрава је и не дотањута. Само лаици могу назвати ону у већем сразмеру тугу — поремећајем памети, и то само они лаици, који не само читају но и верују све, што у оној јавној трчи-лажи — «Монитеру» — пише... Наше је доба истина сретно што му је у неколико ујамчена јавна слободна реч, али, ето, у коликој се мери појавило и јавно лагање...»

«Па за бога, Мишоне, што ти ниси устао да опрвргнеш ту јавну лаж?!..» упитаће г. Огист свог госта зачуђено.

«Хе, што нисам устао да својим ауторитетом опрвргнем ону страшну неистину? — питаш ме драги Огисту. — И ту има свога узрока. Она је notiца угледала данас света. Њу су написала три лекара — а један је, но несрећи, кућни лекар г. Мишељев — који представља оца Адели... У овом послу, по мом мишлењу, лежи нека мистериозност; а, ти добро већ знаш, да је наше доба — доба мистерија... С том мистериозношћу скопчана је сигурно и извесна *цел*. Сад ако ову *цел* имају људи од «уплива», — онда би моје мишлење још више нашкодило кукавној девојци. Неком мора да лежи у интересу, да ове девојке или нестане, или да полуди — што је једно исто. И

тај неко, кад је имао куражи, да онако дрско и онако јавно изнесе на јавност, да је померила памећу она, која је и здравија и паметнија од оних, којима је дато право законом да људску памет мере на своје терезије и да речу, кад им се свиди, или кад им се са стране да миг: — овај и онај померио је памећу — у лудницу с њим!... Има прилика, мој драги Дегиљу, кад и ми морамо да прибегавамо неким средствима, која смо готови да свагда осудимо.... У овој прилици госпођици Адели грози опасност али не од поремећаја памети већ од неког тајанственог *интереса*, који захтева ни мање ни више но њену невину главу. Да би ми овом злочинству стали на пут — морамо добро размислити.... За то сам ја ћутао.... Шта више, ја сам се користио да из њене у јачој мери туге изведем и сам неке знаке које ми ваља предходно испитати па своје мишљење дати. У душевним болестима могу се често преварити и најискуснији лекари, нарочито у првим појавима. Тако су сад мојом преставком доведене у забуну и моје злосретне колеге — они мисле :

— Видиш, молим те, нама је требало, да ова девојка полуди, нама је то наложено — да то мора да буде — а сад? — ми још честито ни почели нисмо, а она, сирота, и сама полуди!... Сад бар ми нисмо криви!...

Ја сам већ начисто шта нам ваља радити па да се ова сирота девојка спасе од пропасти; а богу оста-

вљам нека он казни оне који створише могућност да се и у овој земљи, нашој милој домовини и овакви призори догађати могу...

За то сам дошао, драги мој Огисте, да те с те стране успокојим; али, у исто време, морам ти нешто казати што ће те бацити у још већу зебњу... Јутрос, чим су оне несретне новине донеле ону notiцу — није ваљда прошло ни по часа, ја се таман бејех спремио да пођем на предавања, — кад неко стаде бесомучно да лупа на моја врата — да их лепо остави... «Да није који од полуделих умако, па појурio мени»; помислим. «Би ће белаја, богами, ако то буде. Дрмање врата биваше све јаче и јаче. Нико ама ни да се јави. Бејех се нашао у чуду. Луда се и по лупи познаје. С њима је тешко изаћи на крај кад никог при руци немаш... На једаред у сред лупњаве чујем говор... Зачудим се. По гласу познам нашег честитог пријатеља г. Весија... Отворим врата брже. Имам шта и да видим... О, чуда!... Знаш ко је оно онако бесомучно лупао?... Нећеш ми веровати кад ти кажем. Ни ја сам својим очима веровао нисам. Знаш ли ко је био? — Мој најбољи ученик — твој љубимац — Флавије. Било га је страшно погледати. Беше сав разбарушен. Лице страховито развучено. Очи су му севале ватром бесомучног. У руци је држао згужван «Монитор». Кад ме виде — он ми као срдито пружи новине, па онда промуклим гласом повика: «Нà!... ето посла вашег!... Зар се овако прописују

први рецепти за оног ког јади нешто више притисну но обично?!...»

Ово логично питање обрадовало ме. Али знаци су већ били ту. Требало је кризи стати на пут. Ваљало је сазнати њен узрок. Срећа је што се ту десило г. Босије. Ја га погледам. Он ме је разумео. Знаш већ — тај човек злата вреди. Он ми је умео дати објашњења а да не раздражи болника. Брза је почела још од јуче кад је овај први пут видео Аделу — на пратњи њене матере. Било ми је све јасно. Ваљало га је умирити. Зовнем их обојицу у мој кабинет. Ја започнем:

— Ви, г. Флавије, имате пуно разлога. Ово је фаличан рецепт. За то га ваш професор ни потписао није. Зар нисте прочитали да се баш чека да и он да своје мишљење.... Док сам му ово говорио он је у ме гледао доста блесасто. То ме је ужаснуло. Ја наставим:

— Они исти људи, који су донели онакву пресуду о огрлици ваше пок. матере — раде да упропасте и ову кукавну девојку. Непријатељи су одвећ силни. Али је бог јачи, моћнији. Он је на нашој страни.... Адела је здрава.

На ове речи — Адела је здрава, он се трже као иза сна. Ово ме је обрадовало. «Боже помози», помислим. Добро је. Ја наставим:

— Јес, г. Флавије, ја вам кажем она је здрава. Она је само тужна — као што мора свако добро дете жалити и плакати кад му мајка умре. Уз ове праве

Ћеринске жалости — испрели су њени душмани ову ноћицу! Ви будите спокојни! За Аделу се стара једна јака, врло јака рука...

Кад му ово рекох — мени сину једна мисао, врло сретна мисао!... Узех га за руку. Она беше врела. Погледа га — љубазно и смешећи се...

— Тако је, рекох му, — рука је та силна и моћна... Она је и вас, г. Флавије, спасла. Да. Ње не беше — вас данас не би било међу живима... Она бди — она ће спасти и Аделу.

Ове су речи такав утисак на њ учиниле, да је преко његовог лица прелетио зрак неописане радости, зрак васкрелог нада. Зрак овај чудотворно збриса ону грдобу са развучених црта лица његовог. И ја смотрих опет оно лепо и паметно лице нашег Флавија. Како сам се обрадовао?! То не умест да кажем...

Ово је био мој први рецепт. Он је сретно дјејствовао. Сад сам дошао овде да му препишеш и други. Тај други рецепт, драги мој Дегилу, бићеш ти. Овог часа пођи у његов стан. Тамо ћеш застати и г. Босија. Он већ има моја упутства. Време је да видиш Флавија... Кажи му све. То ће га са свим поврати; јер знај, ако се још једном понови у оноликој мери потрес његових нерава — онда Флавија бог да прости!... Ти хајде њему, а ја одох кући г. Мишеља Мозентала — одох да будним оком мотрим на црне планове оних разбојника, разбојника који почеше да отимају, арају

и свест невиних и без заштите остављених људских створова!...»

То рече, г. Дажденоа, па оде; а г. Огвист Дегилъ оста као окамењен у својој наслоњачи. Његово лице беше бледо и тужно, а очи пуне суза...

XXIII

— Љубав према ближњем и себичност — то су две противности, то су вечни непријатели. Њих двоје не мож никад да видиш измирене. Где видиш прву, ту, знај, да нећеш наћи другу; а где ову нађеш, отлен је прва прогнана.

Љубав према ближњем — то је најузвишенија врлина човекова, то је украс душе његове. Себичност — то је груба флека на лепом лицу човекову, то је његово понижење. Љубав према ближњем — то је једина преграда која нас дели од животиње... Ко нема љубави према свом ближњем, према свом роду и отаџбини — то је животиња. Животиња не зна ни за свог ближњег ни за милосрђе. Животиња целог свог века само гледа где ће шта да домча, да прождере. — Тако исто раде и они којима је трбу и ближњи и отаџбина....

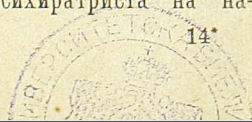
Да није било оних великих и милосрдних људи, који су преко свега љубили свој род, своју отаџбину — свог ближњег, — данас не би било друштво на овом ступњу културе и образованости... Љубав према

ближњем — то је тројеугли камен вере Христове, то је — милосрђе. О, да узвишена ли је, да света ли је реч — милосрђе! — Она гладна нахрани, жедна напоји, гола одене, невјежу поучи, заблуделог изведе на прави пут, болна посети, понуди, тужна утеши, самохрана и нејака прими под своје окриље.... Љубав према ближњем — то је мати свију слобода друштвених, то је машала која разгони таму и предрасуде; она скида окове заробљеним, она се хвата у коштац са тиранијом, она подписује пасош гонењу и самовољи.... Ко гаји, негује љубав према ближњему — тај прогони беду и невољу из своје отаџбине....

Себичност не зна ни за свој род ни за своју отаџбину. Она је без вере, без бога. Она се руга добродетелима, она исмева милосрђе, она плази језик на светињу, на морал. Она је другарица злоупотребама, насиљу, властољубљу — она је десна рука тиранији. Она подржава незнање, предрасуде, она пљује на светлост — не би л' је угасила... Себичност је вечити алијанс неправдин. Њих двоје подписују пасош правди и правници. Ко иде на руку себичности, неправди — тај подгриза здрав живот будућности и стога рода и своје отаџбине — то је издајник.

*

«Чули и ти, драги мој Босије», упитаће г. Флавије изнемоглим гласом, — „шта рече мој професор г. Мишон Даженоа, краљ. психијатриста на на-

шој клиници? — Он рече, да је Адела савршено здрава....»

«Јес, чуо сам — она је здрава....»

«Али јој грози опасност?...»

«Од које ће је спасти онај исти човек, који је и тебе спасао из грозних руку баба Цоме; онај исти човек, који те је школовао, изобразио, који ти је повратио твоје породично име, који ти је показао где се наводи огрлица твоје матере, који ти је прибавио доказе да своје право докажеш, који ти је пронашао и трећег сведока, који те је, без сваке сумње, и позвао на погреб старом јувелиру и који се, као добри дух наводи свуд и нигде; који се наводи и у близини госпођице Аделе — који види, који зна све шта се ради у овом нашем јадном друштву!...»

«И ког, нема сумње, познаје г. Мишон Даженоа?...»

«На сваки начин», одговори г. Босије.

«Знаш шта, драги мој Босије», повика нешто живље Флавије, «ја морам већ једном да видим, да по знам тог загонетног човека. Ја мислим да би му имао права приметити, да и добротинство, кад пређе обичне границе, постаје подозриво. Ја имам права да га више не примам. Тај ме је човек својим добром толико обасуо, да ми се чини — е ме је понизио!... Шта сам урадио ја од кад сам се родио? — Ништа. Не — није ништа: живио сам па и данас живим од милости тог непознатог човека.... Већ сам постао неспособан да сам коме какво добро учиним.... Тај чудни човек хоће сад

да спасе и Аделу... Ни то мени није оставио — наравно, ја сам слаботиња. Ја ни зашта способан нисам...»

Ове последње речи изговорио је г. Флавије са особитим тоном. Чињаше се као да раздраженост почиње узимати већи мах. То је г. Босија поплашило. Он је пазио да Флавија својим одговорима још више не раздражи. «Најбоље је да ћутим», помислио је. Е, ал' онда баш учини горе. Флавије оспе са хиљаду којекаквих питања, примедаба — док најпосле не би дошао у још веће раздражено стање. Онда га је било необично погледати. Исто је тако било и на дан сахране старог јувелира и пок. Андроните — док она ноћица у «Монитеру» није најпосле у његовој души изазвала оно стање које га је одвело до на врата г. Мишона Даженоа.

Г. Босије је имао разлога да зебе. Он оваке наступе није никад смотрио код Флавија. За то је са пуно нестрпљења погледао на врата — као да је неког исчекивао....

»Ја тако не мислим», рећи ће г. Босије после мало ћутања; «ја мислим да тек сад настаје доба кад ћеш ти свом роду да будеш од користи. Шта више, ти си с оно, да речем мало — рада на пољу јавне дискусије доста допринео те се народни дух, ког беше напала нека чамотина, пренуо као иза сна.. Ти си већ стекао толико својих поштоваоца у срцу самог народа, а, на сву прилику, још више противника међу оним, којима је буђење народне свести трн у оку....

Не, драги Флавије, ја мислим да си ти пре поранио но што си одоцнио!...»

Ово је мало ублажило Флавија.

Он је мирно приметио:

«Тако је: Радити на општим народним слободама — никад није доцкан...»

У том неко полако загуца на врата.

Г. Босије скочи — пође да отвори; а г. Флавије зачуђено упита:

«Ко ће то ноћас да буде?»

Куцање се понови.

«Слободно!» повика г. Босије.

Врата се отворише. У собу уђе човек отмено обучен. То беше главом г. Огист Дегиљ — чувени трговац и милијунар.

И г. Босије и г. Флавије згледаше се зачуђено. Овој се посети нису никад надали.

Г. Огист први проговори.

«Огист Дегиљ овдашњи велики купац!...»

«Флавије Ривијер медецинар четврте године», одговори Флавије узбуђено... «Ја сам имао част да вас видим на суђењу моје парнице... Којој срећи имам да благодарим што сам се удостојио ваше пажње и ваше симпатије. Ни једно ни друго нисте могли сакрити. Ако смем да вас понудим да седнете?...»

И Флавије му показа фотељу.

Огист седе без сваке церемоније.

«Не треба да вам престављам мог пријатеља г. Босија. Ви сте га видели. Он је моју ствар бранио.»

Г. Босије се поклони. То учини и г. Дегиљ. Они се љубазно поздравише.

Настало је ћутање.

Г. Огист опет поче:

«Ви изгледате, г. Флавије, нешто слаби и бледи... Разумем. Потресенисте. За то сам и дошао да вас посетим.... Од кад ја жудим за овим свечаним тренутком?!..»

Флавије и Босије — згледаше се. Говор г. Дегиљев беше им загонетан.

Г. Огист настави:

«И моја посета и мој говор — не треба да вас изненађују. Кад вам кажем — што ми одавно на срцу лежи — онда ћете видети да смо ми стари знанци и пријатељи.... Ја сам, пре свега, дошао да вам, г. Флавије, ставим на расположење целу моју имаовину, па не само њу, већ и мене самог. Кад то учиним и кад то ви примите души ће мојој бити лако. Ја ћу се одужити дуга ког сам се у вашег племенитог оца пов. Артура маркиза де-Ривијера — задужио.... Он је горе — на истини.... Нека је лако његовој великој и милостивој души!..»

На лицу Флавијеву сину неописани зрак радости. Његово срце поче необично да лупа. Он је погледао час у г. Босија, час у г. Дегиља.... Има једна врта радости, која је кадра да човеку одузме реч.... Флавије је разумео говор Огистов. Он је познао свог добротвора. За то није умео ни речи да прозбори.

Ову је узбуђеност опазио и г. Дегиљ. Ово је и њега до срца дирнуло. Крупне сузе грунуше му из очију. Он настави:

«Јес, отац је ваш давно преминуо, али његова добра дела нису. Она ће вечно да живе.... Да није било њега — ја бих пропао у тешкој беди, у неописану јаду и мукама. Једнога вечера — давно је то било — његова се милосрдна рука појави. Она ме изчупа из грозне провалије у коју бејаш запао.... Његова једна реч ули у душу моју нешто — што ми даде снаге, моћи — наде. Ја се спасох. Ја постадох човек. Семе, које је његова рука бацила, посејала, беше благословено, обасуто милошћу самога господа бога. Оно богато уроди. Оно је многог гладног наранило, оно је многог невољника спасло од црне беде, од тешка јада. Род је тај својина вашег оца. Ви сте његов син и то син — достојан оца свога. Ево ме, дошао сам — да вам се одужим!...»

Флавијеве очи беху пуне суза. Он устаде и потресеним гласом рече:

«Дакле, моје ме срце није преварило!.. Хоћете ли ми дозволити, јесам ли достојан да вам у наручја полетим.... Моје срце одавно тражи мог избавитеља, мог добротвора. Оно га је у вама познало.... Ви сте онај божи посланик, ви сте мој анђео — ви ме изчупасте из вампирских руку проклете баба Цоме!... то ми срце моје каже — оно ме никад преварило није....»

И — Флавије је био у наручју Огистовом.... Слабо

је наше перо да опише свечан тренутак — када се две душе у једну споише, када се два срца у једно стопише.... Г. Босије гледаше ове две душе, ова два срца — спојена, сједињена. И он је плакао као мало дете...

Ни Флавије, ни Огист ни г. Босије овај тренутак до смрти заборавили нису.

*

Овог истог вечера догађало се нешто у кући г. Мишеља Мозентала, што је учинило, да догађаји, из којих је исткана ова занимљива прича, — изађу на највиши врхунац свој, да преставе себичност, пакост, злобу — у правој слици њиховој; да изнесу грдобе друштвеног кварежа свету на видик — нек види какве креатуре, какве гадне амфибије гмижу по телу његову, остављајући кржан и отрован задах куд год прођу и до шта се год дотакну....

Чудан ти је овај свет. Он је и строг и благ; он је и лукав и искрен; данас је мед, сутра је јед. Он је дволикан. Данас изгледа блесаст, туп — не зна ни две у накрст; сутра је права видра. Он је кадар да завири у најдубље тајне наше. Упитајте га за ког било члана његова — он ће вам о њему пуно којешта напричати. Ако се кад и деси да што не зна под сигурно — он онда нагађа; али и његово је нагађање грозно. Отуд она изрека:

«Свет нагађа, али и погађа!»

Ето на прилику шта је свет у оно доба говорио

о г. Мишељу Мозенталу преседнику сената и његовим «начелним» пријатељима.

Он би почео:

«Сирома г. Мозентал! — баш је небатли у женама. Ето — умре му и трећа жена — на пречац... Е, ова је нешто и лежала; али оне две прве — одоше као под лед, помреше — као кад човек дуне у свећу те је угаси... Ако је небатли у женама, он је богме батли у прџијама. Она му је прва донела по милијуна динара, друга читав; а ова трећа преко три. Само му њен накит кошта на милијун и по динара... Да му није било ових мираза како је спурдисао све своје очинство и како се био презадужио — било би повуци потегли. О смрти његове прве жене и данас свет на чисто није. Онда се свашта говорило... Е, неће бити. Сам је г. Мишеље захтевво да са њено тело секцира. Секцирање су извршили г. Др. Друин Шиноа, г. Борне Латур и г. Герије Довен — сва три чувена лекара... Њихово лекарско мњење скинуло је сваку сумњу с г. Мозентала. Преглед и секција штампани су у «Монитеру». Кад му она друга жена умре — онај несретни њен рођак диже читаву ларму. На његов захтев морала се сирота после осам дана откопавати и секцирати. Секцију су држаги г. Др. Друин Шиноа, г. Борне Латур и г. Герије Довен. Секција је показала да је покојница умрла од природне смрти. Рођак је захтевао да се и утроба покојничина кемиски анализира — ама према онаквом уверењу од три стручна лекара

нашло се, да то није било потребно... Сирома рођак — шта је тражио оно је и нашао. Он је осуђен, по тужби г. Мозенталовој — као клеветник на две године заточења... И то беше занимљив процес. Г. Жилкред де-Муљ и том се приливом показао као редак дар... баш му нема равна међу адвокатима. Онда беше г. Мишељ Мозентал преседник великог суда; а г. Бриш Мањел преседник кр. судбеног стола... Г. Бижо Ле Саван заступаше државног тужиоца... Онда је овај показао особит дар у оптуживању... И о тој се парници много писало и говорило. Кад је г. Сенжерм, ондашњи професор криминалног закона и поступка, а садањи директор краљ. правног факултета, — изишао са својом брошуром на јавност — онда су умукли сви злобни језици. Он је гвозденом логиком доказао: да је рођак друге жене г. Мишељеве, заиста учинио дело клевете и да су судови сасвим коректно ово дело подвели под згодан параграф....

Г. Мишеље је имао и заслуга. Он се показао као врло вешт беседник у уставном одбору. Његов је предлог агламацијом примљен: да влада сама бира трећину посланика за горњи дом. Одма је после добио да буде члан у сенату; а кад се у пракци видило, шта значи — кад влада у законодавно тело шаље једну трећину — онда је г. Мозентал добио преседничку столицу у сенату. Лепо је то кад човека послужи срећа да дође до тако сјајног положаја. Ето од то доба свака влада

у законодавном телу има увек већину. То је заслуга Мозенталова...»

Тако би говорили једни.

Други би ту ствар претресали са свога гледишта:

«Врана врани очи не вади!.. Кадија те тужи — кадија ти суди!.. Ко с ђаволима тикве сије — о главу му се разбијау!.. Тешко магарцу с лафом лов делећи!.. Зна лисица шта ради — магарећа луда памет — мудром је добар савет!.. Гди је се до сад шут с рогатим бô?!.. Добро је не забадати трн у здраву ногу — док се лисици прочиташе берати — оде кожа на пазар!.. Ти си мени и лане мутило воду!.. Што шишти на свеца?! Зна власт шта ради!...»

Или:

«Не зови правду — кад она с кривдом из једног чанка куса!...»

*

Адела је била затворена у своју собу. Њој нико није пуштан. Лекари су препоручили највећу тишину. Сви су укућани били уверени да је сирота са свим полудила. Многи су је сажалењвали. Она, сирота, тек је здрава била, била је према сваком добра и милоствивна. Сад се само чекао час кад ће је у лудницу спровести. О том се баш и решавало.

У кабинету г. Мишељевићу беху на окупу готово сви кућни пријатељи Мозенталови — г. Криш Маџел преседник великог суда, г. Сомјер Лафајет велики пристав код краљ. судбеног стола, г. Виџо Ле Саван

преседник, г. Сан Жерм директор кр. правног факултета, г. Жилкред јавни правозаступник за варош П... народни посланик за срез С... г. др. Друин Шиноа домаћи леџар кућо Мозенталове, г. Борне Латур помоћник савитетског одељења и г. Герије Довен директор луднице у П...

Сва ова господа беху дошла да свом личном пријатељу изјаве своје дубоко саучешће у тузи и несрећи која је тако изненадно снашла кућу Мозенталову, и да му у исто време притеку у помоћ са својим саветима у часу — кад сиромачин г. Мишељ Мозентал није знао ни где му је глава... За цело, човек је тврђи од камена. Ко је могао веровати — да жив човек може преко своје главе претурити све оно што је снашло кућу Мозенталову. Што је много много!... Али шта ће се? човек се не може на силу убити што га снађе мора хоће неће, да сноси. У осталом у оваквим приликама добро су нам дошли пријатељи — са благим учешћем: у оваквим се приликама и познају — прави пријатељи... Ако нико други — о том је, за цело, уверен г. Мишељ Мозентал. — — — — —

Овога је вечера дугим саветовањем углављено:

а, Чим г. Мишон Даженоа да своје мишљење о душевној болести Аделиној, — да се она још истог вечера спроведе у лудницу и затвореним колима. Кола да прати г. Друин Шиноа и г. Жилкред де-Муљ. Да се умоли управа луднице да никог без нарочите дозволе њена стараца болесници не пушта. Ова се мера

мора најтачније «набљудавати» — у интересу мира и покоја саме болеснице;

б, Да се постави за стараоца болесници њен очух — г. Мишељ Мозентал; а за браниоца масе г. Жил-кред де-Муљ;

в, Чим постане пресуда о спорној огрлици извршна, — да се спорни предмет има предати стараоцу г. Мишељу; а да му овај злосретни предмет не би изазивао још већу тугу и жалост, — да се путем јавне лицитације прода и новци предаду на чување старатељу г. Мозенталу, од којих ће, разуме се, у своје време предати рачун — ако болесница оздрави...

г, Ако би болесница у овом стању преминула — њено ће се тело ради успокојења јавног мњења секцирати и протокол секције јавности предати. —

Ово је све било закључено само се још чекало шта ће рећи г. Мишон Дажеана кр. психијатриста на П... клиници.

Њега су сви с нестрпљењем исчекивали... Наравно од његове речи зависило је све...

*

Одма сутра дан «Монитер» је донео ову notiцу: «Синоћ је наш психијатриста г. Мишељ Дажеана дао своје мишљење о душевној болести госпођице Аделе. Оно нам није познато у својим детаљностима. Довољно је то, да је он сам предложио да се болесница спроведе у лудницу. Она је сирота већ у својој ће лици!...»

*

На тридесет дана после овог догађаја држала се једна лицитација. Још никад пијаца «Народне берзе» није видила толико сакупљена света. Продаја се вршила на основу извршног решења старатељског судије. Продавала се драгоцене огрлица пов. Андроните. Купаца беше врло много. Све сами заступници разних новчаних завода и удружених јувелира. Услови су били: «За готове паре!» Огрлица је прецењена по милиуна динара.

«Шта? — по милијуна динара!» повикао је један муштерија.... «Она није толико вредила ни кад је нова била....» Ту се могло видети сијасет божи гомилица. Све нешто шапћу.... Ово је трајало дуго. Продаја још није отпочета. Гомилице се мало по мало растурише. Од оне силне муштерије оста њих неколико. Мало је коштало — али ништа. Истераће се!... Па и ова неколицина у два три маха изилазише на страну. Не могу да се поводе.... Једва једном зврну добош:

«Једна златна шатула и у њој драгоцене огрлица у брилијантима, смарагдима и рубинима — вештачки израђена — рукотворина чувене јувелирнице куће «Авриља Дуферина» — по милијуна динара — да ли ко више?...»

«Један динар више!... повика заступник куће. «Јахаела и сива.»

«По милијуна и један динар!» повика добошар.

«И једна пара!» додаде заступник куће «Соломона Демаја.»

«По милијуна и један динар и једна динарска пара — и да ли ко више?!» — повика добошар.

«Шест стотина хиљада динара!» повика г. Жилкред де-Муљ. «Нема овде бадавалука! Овај је адиђар још у оно доба коштао на 1,200.000 динара. Данас кошта два пут више. Таке израде, таког драгог камења немамо више...

Оне муштерије изађоше опет на страну. Шанташе дуго — дуго...

Они зовнуше и г. Жилкреда. Он приђе. Нико није мого чути шта су говорили...

Добош једнако зврчи, а добошар колико га грло доноси виче:

«Шест стотина хиљада динара — златна шатула, у њој драгоцени адиђар сав у драгом камењу — чудо од накита — и да ли ко више? — први и други пут!...»

«И један динар!» повика заступник куће «Јахаела и сина»

У то доба приђе један висок човек, огрнут у велико црно јакунце... Он стаде до добошара, па му нешто шану... Добошар избечи очи на њ, погледа га од пете до главе па стаде махати главом. Очеvidно је да је нешто сумњао. Човек овај приђе извршиоцу, изнесе му некакву хартију. Извршиоц га зачуђено погледа. Он зовну добошара, па му нешто полако рече.

Добошар викну:

„Милијун и двеста хиљада динара — једна златна шатула и у њој драгоцене огрлица сва у драгом камењу — и да ли ко више? — први и други пут!...“

Да је гром ударио у ону гомилу муштерија што се беше искупила на ову лицитацију — не би се онако запрепастила, као кад је чула кад добошар викну:

„Милијун и двеста хиљада динара — и да ли ко више?...“

Сви су занемили.

Г. Жилкред оде извршиоцу Упита га нешто. Овај му одговори. Жилкред се као опржен окрете и погледа оног човека у црном јапунџету. Дуго га је мерио. Човек се беше у нешто загледао. Није му се могло лице видети.

Добошар вика и вика — «и да ли ко више? — први и други пут!...“ Нико више ни главе не окрете.

Некима је ова лицитација добро дошла. Они су се лепо наплатили — само да не ударају на друге... Овде се могла лепа крајцара заслужити, да ђаво не донесе оног лудака — који од једном даде 1,200.000 динара. И тако су многи отишли с покуњеним носовима и празним џеповима. Тако што није им се поодавно догодило. —

Пред само вече устаде г. извршиоц. Он сам викну званичним тоном:

„Једна златна шатула и у њој драгоцене огрлица искићена драгим камењем — брилијантима, смарагдима

и рубинима — вештечка израђевина негдашње јувелирнице Авриља Дугерина — 1.200.000 динара — и да ли ко више? — први и други пут!... И нико више? — II — трећи пут!...»

*

О драгоцености огрлице више нико никад ништа чуо није. Она се претворила у други један адиђар. Од њеног злата створио се креч и песак. Њено се драго камење претворило у печену циглу и просто камење — у груб материјал.

Од овог је материјала подигнут великолепни дом — «Дом милосрђа...»

XXIV

— Је л' те, настави г. учитељ даље, — ви се још сећате оног малог догађаја што се десило пре 28 година у оној дугачкој на лакат наличној улици у П...? Сећате се оног малог дроњавог дечка, што је оног хладног јесењег вечера продавао своје игле; сећате се и оног разговора што га је водио са оним непознатим и отменим господином који му је поклонил један златник?... Видите, шта је учинио један једити лујдор?! — Учинио је чуда. Новац онај беше дала добра, милосрдна рука — рука Артура маркиза де-Ривијера. Новац је онај пао у добре, радене и штедљиве руке. — новац онај беше с благословом бачено семе у добру, родну земљу. Мали онај дечко још оног вечера поштено положи рачун својој баки — плати јој и по-

следњу шивачицу — на некуд штуче, као да у земљу пропаде.... Шта је сироче муке вид'ло, шта ли је боја извукло — док је код бабе служило и њене игле продавало — то једини бог и оно само зна!

По његовим мудрим одговорима, по оном лепом и тужном певању, по ђаволастим доскочицама и хвалама којима је обасипао свој еспац и позивао мимопролазећу муштерију да сврате и коју иглу купе, по оној челичној енергији и издурашности коју је оне хладне ноћи показао — одмах се вид'ло да је у њему велики дух; а по оној скромној молби и салетању — да му онај странац каже своје име, како би доцније потражио и нашо свог добротвора — опазило се да има благородну и благодарну душу. И заиста мали Огист имађаше и велики дух и благородну душу. Он је одма — сутра дан — отпочео на своју руку да ради — да тргује. Од првог часа срећа се на њ насмејала. Она га више никад оставила није. Он је постао милијунар. Он је својој фирми дао име «Огист Дегил».¹⁾ Али он није никад заборавио оно што је био; он није никад сметуо с ума име свога добротвора име — Артура маркиза де-Ривијера. Он није никад заборавио — да многобројне улице П.... никад не оскудевају у бедницима као што он беше; он није ни за тренутак сметао с ума ону радост коју је осетио кад је с бабом раскрестио — он је, док је год живио, тражио напуштену сирочад па их је на пут изводио.... Господо,

¹⁾ Значи: „Огист Иглар“.

упамтите — ово није измишљени догађај. Он се у свој својој опширности догодио. И данас има још чувених кућа — које су никле из оног јединственог златника што га Артур даде малом Огисту Пглару!..

Огиста видимо у време револуције где држи ашчилицу и — чини добра дела. Њега назива г-ђа Жанета угоститељка код «Белог Лабуда» — својим добротвором. Тако је: он њу спасава — да не умре од глади, да не скапље под туђим плотом; он је упућује на рад; учи је да буде штедљива и милосрдна... И, заиста, она постаје сиротињска мајка. Видимо га где чини добра по Лондону. Он изводи на пут породицу Џона Петра; он чува из беде малог Флавија. Он га школује — спрема, да постане од користи и себи и своме ближњем и својој отаџбини; њега видимо, као богом послану руку, где прогони беду и невољу из оног пустог краја вароши — из сиромашне парохије старог Жервеја; видимо га где блажи старе и мучне дане слепог јувелира — видимо га како чини добра левом да десна не види а десном да лева не види!...

У овим великим хришћанским делима имао је још једног друга — десну руку своју. То беше главом г. Мишон Даженoa кр. психијатриста и чувени професор на клиници у П... Г. Мишон је његов друг из најранијег детињства. Оба беху два сиротана, два гамена џиновске вароши П... Џиновске вароши и рађају по духу џинове. Огист Дегил и Мишон Даженoa — беху и духом и добротворством прави џинови. Први беше

дин трговац, а други дин научар; први беше оличено милосрђе, а други душа тог милосрђа; онај хранише од глади изнемогла тела, а овај душе.... Огист Дегиљ беше организам добра, а Мишон Даженоа душа тог организма. Онај беше сунчана топлота, а овај светлост.... Где се ова два човека појавише — тамо се јављао живот.

Огист је показао изванредни дар за трговину а Мишон за науку. Огист је био ученик Мишових, а Мишон питамац Огистов.

* —

Година је дана протекла од како је Адела одведена у лудницу. У тој се години много што шта догодило, о чему је свет говорио и изводио по хиљаду закључака. Први је догађај, што су новине «Монитер» донеле тужну вест, да је Адела у своме лудилу дочекала врата и негде у свет умакла — баш оног вечера кад јој је матерна ограда продата на јавној лицитацији. Чудно је било само што се овој «сумашедшој» — од то доба није могло у траг ући....

«Каква је то полудела, која је умела тако вешто измаћи и сакрити свој траг?... За оваку врсту лудила није знао ни сам кр. психијатриста г. Мишон Даженоа!...»

Тако су се питали једни; а други би слегнули раменима и приметили:

«Од куд то баш да се деси оног истог дана кад је њен очух стрпао у џеп 1,200.000 динара од про

дате огрлице?!... Каква недаћа гони г. Мишеља Мозентала од толико година?... Умреше му две прве жене — на пречац... Оне су сироте парате — секцирате... Сад му умре и трећа — баш оног дана кад је добила парницу од 1, 200.000. динара... Па му не би ни ту доста несреће. Полуди му пасторка — онака красна девојка — насљедница од три милијуна динара. Сад опет некуд штуче — онако луда — као да у земљу пропаде!... Од овог јадног човека — све бежи... Само не — масни мирози!... Ако какве сумње буде — г. Дурин Шиноа ту је; ако какве парнице буде — г. Бишон Ле Саван ту је... Ту је и г. Криш Мањел председник великог суда... Ту је и г. Жилкред де-Муљ — ту су толики пријатељи... За злато хрђа не пријања!...»

Други је догађај тако исто, ако не и више, дао свету материјала за разговор.

Новине — «Ла Либерте Насионал» — донеше на два три дана после оне лицитације — једну објаву. Она је гласила:

«Ја се селим са свим у Инглеску. Сва моја непокретна добра предајем на управу г. Мишону Дажену. Он је овлашћен да с истим располаже и управља као са својим сопственим имањем.

Огист Дегиљ....

«Тако!» повикаше неки; «пошто је науцнио џепове сиротињском муком — сад му је лако ићи да се проводи!... Можда је видио, да овде нема више меда...»

Сад ће сигуно у Лондон — да и тамо мете коме црн комад у торбу!...»

Други су полако међу собом шапутали:

«То није чие посао!... Кад нас и онакве куће остављају — шта је остало за сиротињу?!... Он без узрока не оставља своју отаџбину!...»

Тог истог дана донеле су званичне новине један указ — по ком се г. Мишону Даженоу уважава оставка на његово професорско звање на клиници....

Ово је као гром поразило све медицинаре.

Сви су мислили да Мишорова оставка има какве свезе — са изненадним бегством «сумашедше» Аделе. — —

«Да не ће и он сад ударити у трговину? — питали су они, који су се плашили Огистове конкуренције и који су видели да је Дегил све своје непокретно имање предао Мишону на управу.

Узроком оставке г. Даженоа, многи су медицинари отишли на клинику у Беч. Међу овима је био и г. Флавије....

У то баш доба још су једне новине донеле другу једну објаву. И о њој је свет имао шта да говори.

Објава је гласила:

«Од данас не ћу никог више на нашим судовима да заступам. Ово јављам ради оних, који би зажелели да њихна права пред нашим законима браним.

Босије

јавни првозаступник.“

«Да је то мало пре учинио!... Сирома Флавије — можда не би изгубио огрлицу своје матере!...» рекоше они, који су знали да се г. Босијева на суду не меље, ни с ујмом а ка мо ли без ујма...

Други би додали:

«Гди је он могао изаћи на крај с г. Жилкредом?! Коме ђаволи помажу — томе ни бог не може ништа!..»

Ето, о свему је свет умео да коју проговори, у свему је нашао по нешто, што му се допада или не допада. — Он је свакој глави умео да скроји капу. Али се опет и њему по нешто подграде — често се деси по нешто — чему и сам не уме да нађе узрока.

Тако се нешто десило тих баш дана — чему се нико живи надао вије.

Кад су они ђаци и раденици, што обично ручавају и вечеравају у гостионици код «Белог Лабуда», — пошли једног вечера на вечеру — како су се запрепастили, кад су нашли гостионицу г. Жанете са свију страна затворену!. Свеће није било ни на једном прозору. Томе се чуду нису могли довољно начудити. Нико живи није им умео да каже — шта се то догодило.... Г. Жанета је некуд тако журно и изненадно одиштовала — да није имала кад на коме ни своју гостионицу оставити. Овај је случај довео многог у неприлику. Ко је имао пара у џепу — ајде и којекако — могао је отићи у другу гостионицу — па ником ништа;

али ево белаја — било их је више од две трећине — који су јели на тврду вереснију, а сад им се није у цепену десила ни пребијена пара!... Ови су морали вечеру одспавати, а, ко зна — многи је и сутра дан остао и без ручка... Колико је њих — до један сахат по подне — чепало око гостинице «Белог лабуда», често погледајући не би л се бар који прозор отворио и не би л' се помолило милосрдно лице г. Жанете?!...

Многи је тешко уздахнуо:

«Убио га бог с кога је!...»

Прошло је неколико дана — а о г. Жанети не беше ни трага ни гласа.

Једнога се дана беше повео разговор о њој у једној малој ашчиници, у коју се беху почели прикупљати растуруени гости г. Жанетини, — док ће рећи г. Жорж стари чувар централног гробља:

«Хе, људи, не ћете ми веровати, — ја сам пре четири дана видио г. Жанету. Готово и ја својим очима веровао нисам; али, опет, зацело, — она је била. Било је рано изјутра — баш кад се сунце рађа — док ти двоја кола — зврр! — и стадоше пред капију од гробља. Кола беху затворена. Најпре скочи млад један господин, притрча до првих кола. Отвори их. Из кола изађоше две женске прилике обе у црно обучене — једна по угодинама а друга млада као капља а бледа као сенка из гроба. Из оних других кола изађоше још два господина. Један од њих

приђе ми и предаде дозволу од главног надзорника централног гробља — да их могу пустити и пре времена. Овај ми, душа ваља, спусти у руку читав лујдор... Хе, већ сам видио с ким имам посла. Хтео сам да их пратим. Господин ми даде знак да останем на капији од гробља. С оваким се људма човек лако разуме. Они се кретоше сви. Ја остадох. Падало је мало у очи — шта ће у ово доба на гробљу?... Сигурно да каквом милом покојнику ил' покојници реку — збогом, па да пођу негде на далек пут. То се могло познати на први поглед. Кад су поред мене пролазили случајно бацам поглед на женскиње — како се зачудим? Она старија — није нико други био но наша добра г. Жанета, угоститељка код «Белог Лабуда» Они су се мало бавили. Кад се вратише — сви су били плачни, женскиње нарочито. Сад већ ни сам сумњао. Оно је била наша г. Жанета.

«Опет си ти то превидио», примети ће неко; «г. Жанета нема овде никог свога, а нарочито — знало би се да јој је ко умро...»

«Вала, људи, ако је својим очима веровати — оно је она била. А најпосле — може се човек лако и упознати», одговори стари чувар гробља. — — —

На петнајест дана — пошто је г. Жанета своју гостионицу оставила и некуд тумарила, — г. Роше техничар треће године, добије једно писмо од неког свог, пријатеља — медикара, који је пре неког времена важним породичним послом отишао за Лон-

дон. У томе писму између осталог беху и ове врсте:

«Кад сам се укрцао у параброд «Венис» и кад смо већ подалеко измакли од пристаништа, — ја бејах изашао на кров од лађе те посматрах зелене валове мора. Могли смо бити већ на половини пута. Већ се виђаху плавкасте обале Албиона.... Ја се окретох. Како сам се изненадио! Поред мене прођоше две женске прилике, једна поугодинама, друга млада као капља но бледа као сенка. Обе беху у прнини. За неким су жалиле. Она млађа беше лепа — као уписана. Ни си могао очију с ње да скинеш. И она прнина, и она туга и оно бледило — доликоваше јој. На њој беше нечега што се не да описати — то је цела њена појава. Као да не припада овоме свету, као да је слетила из вилинског царства — па сад за њим тужи и вене.... Ал' де чик погоди која беше она старија? — Да у гра врачаш — не ћеш погодити! — Кад ти кажем не ћеш веровати. Ко се могао надати да ћу на овом путу видети нашу честиту угоститељку од «Белог лабуда». Каква посла има г. Жанета у Инглиској? — Кога ово прати? — Коме тамо иде? — То су загонетке које нисам умео да разрешим. С њима је ишао један постар отмен господин. Мора да је отац оној тужној лепотици. Хтео сам се јавити г. Жанети. Ни сам имао куражи. Једва сам чекао да је уграбим на само — јес врага, ја их више не видох као да у море посвакаше. Сишли су у кабину а тамо

остадоше док год «Венис» не уђе у пристаниште. И док ја спремах свој пртљаг, док га предадох једном момчићу да га из лађе изнесе, — дотле су они морали изаћи, сести на кола и отићи...»

Г. Роше је ово писмо показивао свима познаницима; ал' опет нико није веровао да је оно г. Жанета била.

*

Г. Флавије је довршио медицински курс у Бечу. Он је сјајно положио испите. Постао је доктор медицине, хирургије и магистер бабичлука.

Чим је метуо у џеп докторску диплому — кренуо се на пут — куд? —

Право у Лондон.

Тамо су га жељно погледали.

*

Време је кадро све да загледи, збрише ублажи — па и саму жалост; време мења облик свакој тварци. Његов жрвањ здроби, смрви све.

Па и онај Ђор-сокак где је негда становала баба Цома — није више Ђор-сокак. То је красна, широка и дуга улица са леним кућама са обе стране. Улицом су засађена сјенаста и огумаста дрва. Њом је дивно проћи а нарочито вечером и по месечини.

Али што је управ ту улицу красило — то су две дивне скоро довршене куће. Оне су лепим спо-

љашним изгледом, ретком архитектском вештачком израдом надмашале све остале.

Обе ове куће беху једна на спрам друге. У позадности њиховој беху подигнути велики паркови са небројено кривудавих стазица за шетање.

На оној већој беше с лица крупним словима написано :

«Дом милосрђа».

А на мањој :

«Овде станује лекар за сиротињу.»

«Дом милосрђа» подигнут је на оном истом месту где је, бог зна кад, било никакво огромно здање од ког беше остао само онај стари опали зид уз који беше прилепљена бедна, нама позната, баба Џомина учерица. — — —

На годину дана после оних догађаја у П... држана је једног свечаника у овим кућама мала и скромна свечаност. Свечаност је почета у «Дому милосрђа» а завршена у кући «сиротињског лекара».

Пре подне је освештана водица у «Дому милосрђа». За тим је управитељ завода изговорио неколико речи о цели, коју је завод себи поставио. Он је свој говор завршио :

«Цељ овог завода казује само име његово. Наша ће најсветија дужност бити, да овај завод подпуно одговори и своме имену и својој цели, а то је, да он у сваком погледу буде — «Дом милосрђа». — —

Овог истог дана — после подне — стајало је неколико кола пред кућом г. Цона Петра и г. Беле. Она беху спремна за полазак. Из куће изађе најпре мали Фабијан. Он је водио под руком младу... Адела — сретна Адела беше краљица ове скромне свечаности. Неописана радост уткана у минуле трагове туге и жалости на њеном лицу — даваше јој слику анђела коме је повраћено изгубљено небо. Девер и млада седоше у прва кола. За њима изађоше: г. Огист Дегиљ и г. Флавије Ривијер. Срећу Флавијеву није нико у стању описати. Њу ваља осетити па тек једва појмити... Је ли ко видио задовољство и веселост оног сретног оца који је једва дочекао да свога јединца сина ожени? — Још сретнији, још веселији беше Огист Дегиљ. Ова два сретна човека седоше у друга кола. У остала поседаше — све сами наши познаници — г. Мишон Даженоа бив. психијатриста, г. Босије, бив. јавни правозаступник, г. Шарл Дебрижен Конт Давињон, г. Емил Флоријан Маркиз де Бранли; а у последња кола седоше — домаћин и домаћица — г. Цон Петар и г. Бела. Сваком се од њих могаше читати на лицу неописана радост и задовољство.

Они се одвезоше право цркви св. Ћорђа. Ту се зауставише...

Пред овом истом црквом стајао је некад Флавије — го и бос на љутој зими од јутра до мрклогг мрака — стајао је и кроз плач тужно викао:

«Добро печено кестење — два за цару!...»

Пред овим га је светим храмом нашла и познала г. Бела... И сад — он ступа са смиреном побожношћу у ову исту цркву... И он и Адела одлазе пред свети олтар — да се пред богом закуну: да једно друго до гроба оставити не ће...

На самим вратима овог светог храма, дочека их један смирен и стар божи слуга. Ми и њега познајемо. То беше стари г. Жервеј. Он је дошао из П.. Позвала га је она добра хришћанска душа која је у његовој сиротној парохији многим беднику горку сузу убрисала... Дошао је да, по одобрењу месног свештенства, благослови брачну везу између Флавија и Аделе... Стари је свећеник тихим и смиреним гласом призивао благослов божи на своје младенце. И — бог га је чуо... Он је благословио овај сретни брак. — — —

Флавије и Адела доживише дубоку старост... Породица Ривијера и данас живи. Она је и данас оличено милосрђе — — —

После венчања сватови се упутише право оној новој улици. Кола се зауставише пред кућом «Сиротињског лекара». Млада и младожења скочише с кола — за њима и сви остали. Они пођоше у кућу. На вратима их дочека г. Жанета, угоститељка од «Белог Лабуда» ...

Она је као домаћица спремила сјајан ручак... Село се, ручало се — весељу није било краја!...

*

Тог истог дана донео је «Монитор» један мали некролог:

«Наша је држава много изгубила смрћу мудрог и патриотског државника — г. Мишеља Мозентала председника сената... Овај ће губитак земља дуго опажати!...»

А после два дана у истим новинама стајаше ова notiца:

»Јучерашњим указом постављени су: г. Криш Маџел досадањи председник великог суда — за председника у државном сенату; г. Бижо Ле Саван, до садањи председник кр. судбеног стола — за председника великог суда,¹⁾ и г. Жилкред де-Муљ, досадањи правозаступник за варош П... за председника краљ. судбеног стола...

Ми честитамо влади на овом избору. Она је поверила председничку столицу у сенату — човеку од заслуга, човеку мудру и од енергије. Он је достојан тог високог положаја. Тако исто влада је учинила сретан избор — што је поверила председничку столицу у нашем великом суду оном човеку који је опробан у својој струци. Не мање обрадовао нас је владин избор — што је поставила г. Жилкреда де-Муља

¹⁾ Овде је г. Бижо два раига прескочио. Сигурно се гледало на његове заслуге.

за преседника кр. судбеног стола. Наши су судови добили у овим људма нове снаге, а правда и правда неумитне судије — сигурну заштиту... »

* * *

И — г. учитељ уђута... И ми смо сви ћутали. Г. Н. нарочито. Он овог пута није умео ни да прослови. Његово се коментарисање следило, скаменило... Чича Мићо и газда Бојо само се згледаху... Свима је било око срца зима...

Загонетка је одгонечута !..

Веће штампарске грешке

На стр.	у реду	стоји	а треба :
„ 1	„ 1	оздо „деР-ивијеру“	— де-Ривијеру
„ 6	„ 6	„ „разбојним“	— разнобојним
„ 8	„ 8	„ „велики судија“	— преседник великог суда
„ 12	„ 2	„ „личностима“	— личн ости
„ 15	„ 7	„ „дошао“	— дошли
„ 24	„ 3	„ „добра мајка“	— да добра мајка
„ 42	„ 3	оздо „крдвета“	— крвета
„ 51	„ 7	оздо „да“	— ја
„ 52	„ 5	оздо „мале“	— миле
„ 52	„ 2	оздо „овом“	— у овом
„ 53	„ 5	„ „закон“	— закон је
„ 56	„ 13	„ „тајак“	— тајац
„ 57	„ 11	оздо „који“	— ког
„ 71	„ 6	„ „пође“	— прође
„ 78	„ 6	оздо „ово“	— он
„ 86	„ 13	„ „сеобична“	— необична
„ 92	„ 4	оздо „како“	— тако
„ 93	„ 9	оздо „све све“	— све
„ 96	„ 2	оздо „и причајући“	— причајући и
„ 96	„ 4	„ „е“	— је
„ 103	„ 14	оздо „положаја“	— подножја
„ 103	„ 8	„ „врхунпу“	— врхунцу
„ 105	„ 6—5	оздо „вечарју“	— чечарју
„ 106	„ 9	оздо „зелена“	— зелен
„ 108	„ 11	оздо „за“	— са

На 108	у 9	стоји „немогуће“	а треба : немогуће
„ 110	„ 14	озго „која“	— коју
„ 111	„ 9	оздо „расправљали“	— расправљани
„ 117	„ 13	озго „Сам“	— Сем
„ 130	„ 10	озго „знаш“	— знам
„ 198	„ 1	оздо „Уз“	— Из

А најзамашније погрешке ово су:

на страни 140 врсти другој оздо стоји «*иок. Марсел*»; а треба да буде: *иок. Друин*; на страни 141 врсти 5 озго стоји: «*иок. Марсел Конт*»; а треба да буде: *иок. Друин Маркиз....*

